NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXXVIII. ÉVFOLYAM

1994

1

A ROMÁN AKADÉMIA KÖNYVKIADÓJA

A FOLYÓIRAT VEZETŐ TANÁCSA

SZABÓ ZOLTÁN *főszerkesztő*
ANTAL ÁRPÁD *főszerkesztő-helyettes*
MURÁDIN LÁSZLÓ *szerkesztőségi tudományos titkár*
CÂMPEAN ILEANA
CS. GYÍMESI ÉVA
KOZMA DEZSŐ
PÉNTEK JÁNOS

A kéziratok, a cserére szánt könyvek, valamint a levelek a szerkesztőség alábbi címére küldendők:

Redacția revistei „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények"
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță 19—21.
Telefon: 194586

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994 1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

CZETTER IBOLYA: A „szemfényvesztés regénye" 3
BODROGI ENIKŐ: Szecessziós világnézet és forma Csáth Géza novelláiban . . . 23
DEMÉNY ISTVÁN PÁL: A szelkup hősi epika 39

Kisebb közlemények

SZABÓ ZOLTÁN: A dialektológia a szövegtan interdiszciplináris keretében . . . 55
ZSEMLYEI JÁNOS: A (valahány) *lejre vásárol*-féle szerkezetről 61

Adattár

MURÁDIN LÁSZLÓ: A huszonhatodik évfolyamon túl 65
EGYED EMESE: A gróf Bánffy család és Barcsay Ábrahám levelezéséből 71
SZABÓ CSILLA: Székelyhodos helynevei 80
SOLYMOSSI ENIKŐ: Székelykeresztúr helynevei 82

Szemle

* * * Ányos Pál-összeállítás *(Egyed Emese)* 89
Lőrinczy Huba, Márai tanulmányok *(Szekér Endre)* 91
Köllő Károly, Confluenţe literare *(Valentin Taşcu)* 93
Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára *(Csomortáni Magdolna)* . . . 94
Rónai Béla, Zselici nyelvatlasz *(Bodó Csanád)* 97
Szabó József, A magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek *(Murádin László)* 99

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA — BUKAREST

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ
Anul XXXVII 1994 Nr. 1.

SUMAR

Studii

IBOLYA CZETTER : Stilul romanului *Szindbád hazamegy* de Sándor Márai . . . 3
ENIKŐ BODROGI : Trăsăturile stilului „art nouveau în nuvelistica lui Géza Csáth 23
ISTVÁN DEMÉNY : Epica eroică selcupă 39

Articole

ZOLTÁN SZABÓ : Dialectologia în cadrul interdisciplinar al lingvisticii textului . 55
JÁNOS ZSEMLYEI : Cu privire la structuri de tipul lui „(valahány) *lejre vásárol*" în limba maghiară 61

Materiale şi documente

LÁSZLÓ MURÁDIN : Un sfert de veac din activitatea revistei „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények" 65
EMESE EGYED : Din corespondenţa lui Dénes Bánffy şi Ábrahám Baresay . . . 71
CSILLA SZABÓ : Toponime din Hodoşa (jud. Mureş) 80
ENIKŐ SOLYMOSSI : Toponime din Cristuru Secuiesc (jud. Mureş) 82

RECENZII

* * * Ányos Pál-összeállítás *(Emese Egyed)* 89
Lőrinczy Huba, Márai tanulmányok *(Endre Szeker)* 91
Köllő Károly, Confluenţe literare *(Valentin Taşcu)* 93
Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára *(Magdolna Csomortáni)* . . . 94
Rónai Béla, Zselici nyelvatlasz *(Csanád Bodó)* 97
Szabó József, A magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek *(László Murádin)* 99

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE — BUCUREŞTI
Str. 13 Septembrie nr. 13

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994. 1. szám

TANULMÁNYOK

A „SZEMFÉNYVESZTÉS REGÉNYE"

(Márai Sándor: Szindbád hazamegy)

Krúdy egyedülálló, utánozhatatlan jelenség a magyar irodalomban, s ennek titka mindenekelőtt sajátos stílusában rejlik. Epikájáról szélsőséges, leegyszerűsítő megközelítések s érzékeny, mélyreható elemzések egyaránt láttak már napvilágot; de még nem akadt olyan méltató, aki e tényt vitatni merte volna.

Nem kis feladatra vállalkozott Márai Sándor, amikor a legendás író világának megidézésébe, stílusának imitációjába fogott a *Szindbád hazamegy* című regényben. A Márai-életműről eleddig megjelent tanulmányok és monográfiák egyként tanúsítják (vö. Rónay László, *Márai Sándor*. Bp., 1990; Szegedy-Maszák Mihály, *Márai Sándor*. Bp., 1991; Lőrinczy Huba, *Márai-tanulmányok*. Szombathely, 1993. 173—187), hogy a könyv valóságos stílusbravúr lett: mesteri utánzat, amely szinte a legtökéletesebb Krúdy-alkotásokkal vetekszik. A nyelvmágia sikerének, rejtelmeinek tételes fölfedésével azonban jóval kevesebbet foglalkozik a szakirodalom. Ebben a dolgozatban sem igérhetünk egységes, minden részletre kiterjedő összefoglalást; nem tekinthetjük át a világkép, az elbeszélő modor és technika, a mondatszerkesztés, a képalkotás stb. minden egyes alkotóelemét, csak a legáltalánosabb sajátosságok, közös avagy eltérő jegyek szembesítésével próbálkozhatunk. Munkánk így kényszerűen részleges vizsgálódás marad, amolyan jellegkereső összegezés, korlátozott érvényű megállapításokkal. Úgy véljük azonban, hogy a stílusimitáció virtuozitásáról e módon is érdekes és hiteles képet nyújthatunk.

„Az epikus elődök közül — Kosztolányi Dezső mellett — *A vörös postakocsi* szerzője volt Márai számára a legfontosabb, a leginkább inspiráló mester. Jelzi iránta érzett rajongását az *Ihlet és nemzedék* ívein publikált esszé, az emigrációs Naplók számtalan bejegyzése, a *Föld, föld!* ... fejezetnyi terjedelmű betétje, az *Ál-Petőfi* című Krúdy-regény 1978-as müncheni kiadásának előszava, ámde mind között a legszebb, legforróbb vallomás az elsőül 1940-ben megjelent *Szindbád hazamegy*" (Lőrinczy *i.m.* 174). Nemcsak a mester—tanítvány kapcsolat fűzte össze a két, műveltségében és karakterében is különböző írót. Az urbánus Márai számára a „pogány, ázsiai, fülledt" (Idézi Rónay *i.m.* 269) Krúdy jelkép is volt: kialakított, vállalt léthelyzetével, világszemléletével, nyelvbe vetett hitével képviselte mindazon értékeket, amelyeket Márai is a magáéinak vallott. Mert „Krúdy több volt, mint «fenomén» — föltétlen művész volt, ... kompromisszum nélküli művész" (Márai Sándor, *Napló 1958—1967*. Akadémiai-Helikon, 1992, 192), aki „megmutatja a cselekmény mögött a mítoszt, ... mint Homérosz" (uo. 77), aki „őrizte még titkos barlangjában a nyelvet, a szellemet, a játékszabályokat, az áhítatot, tehát mindenestül

mindazt, ami a nemzetnek jogot adott az irigy népek között élni az ősök földjén" (Márait idézi Rónay László *i.m.* 271). Amikor tehát az intellektuális Márai „megteremti" az ösztönös Krúdyt, észrevétlenül a saját ideálvilágát is megalkotja benne, s vele a mítoszt, a hajdan volt „madárlátta, irodalomírta, meseszőtte" (Fülöp László szavai, I. *Közelítsétek Krúdyhoz.* Bp., 1986. 218) Magyarországét. Úgy különbözik tőle, hogy lépten-nyomon azonosul is vele. Márainál ugyanúgy a regényidő jelenének rovására módosulnak az arányok: a valóság helyett a földerengő múlt, a cselekmény helyett a távolba révedezés kerül túlsúlyba. Mindent körülleng a nosztalgia, a visszahozhatatlanon tűnődve pedig mindent beborít az elégikusság. Márainak számtalan eszköze van arra, hogy megteremtse a Krúdy-varázst, hogy hitelt érdemlően felkeltse a nyelvzene, a létlátomás illúzióját. A továbbiakban ezeknek a stílusimitációt létrehozó sajátosságoknak a részletezésére térünk rá.

Az összetéveszthetetlen Krúdy-hangulatot, a sajátos múlt századi atmoszférát sugallják a műben a régies, ritka használatú, ódon hangzású szavak, archaizáló szerkezetek: pl. *szélvonat* (11.), *bodrosra kolmizott szőke fej* (12.), *karmonádli* (16.), *állongani* (17.), *seprőpálinka* (18.), *kegyszerkereskedő* (18.), *jancsibanko* (21.), *purzicsándohány* (23.), *eperpálinka* (24.), *cúgoscipő* (30.), *ágyékkötő* (31.), *szakmányba izzadtak* (32.), *arszlán* (45), *kürtőkalap* (45.), *ódondászok* (52.), *mozgóképügynök* (56.), *kamásli* (56.), *baksör* (56.), *miniszterpapír* (59.), *menazséria* (64.), *pipatórium* (70.), *papramorgó* (69.), *almáriom* (70.), *szilvórium* (74.), *karmantyú* (76.), *ágyneműek* (91.), *hurkaneműek* (106.), *plajbászt nyálazva* (114.) stb. (Márai Sándor, *Szindbád hazamegy.* Akadémiai–Helikon Kiadó, Bp., 1992.).

Különlegesen vonzódott Krúdy az önkényesen megalkotott, fiktív, jellemző erejű vezeték- és keresztnevekhez is, nem kevésbé a történetekben vissza-visszatérő hősök szerepeltetéséhez. Felülmúlhatatlan fantáziával talált ki újabb és újabb, furcsa zengésű épület-, utca-, intézmény- vagy cégérnevet. A költött szereplők mellett (akiket egyébként gyakorta létező személyekről mintázott) találkozunk közismert, valóságos lényekkel is. Márai a névadási jellegzetességek továbbvitelében is méltó vetélytársa nagyra becsült elődjének: a „Csikágó" kávéház jelenetében valóságos szellemidézést rendez. Az eltűnt, boldog békeidők nyomába szegődik itt Szindbád, s hol az irodalom feladatán, hol a tovatűnt, elfeledett kortársakon mereng. Azokat az időket áhítja vissza, amikor írónak lenni még feladat volt, nem „meztelen kenyérharc" (48.), hanem „szép és bátor szélmalomharc" (48.), hivatás.

A címszereplő emlékezetében felvonul a kortárs irodalom színe-java: *Ambrus Zoltán, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán, Kiss József, Szász Zoltán, Szini Gyula, Török Gyula, Tömörkény István, Csáth Géza, Juhász Gyula, Osvát Ernő, Kaffka Margit, Gárdonyi Géza, József Attila* stb., hogy csak a legnagyobb személyiségeket említsük. (Itt jegyezzük meg, hogy ez a megoldás inkább Máraira volt jellemző, Krúdy az „ünnepelt" kortársak megelevenítése helyett a másod-, harmadvonalba tartozó irodalmi elődöket örökítette meg szívesebben a regényekben (Lőrinczy *i.m.* 185). Másutt a világirodalom nagy tekintélyei is fel-feltűnnek: egy-egy elismerő megjegyzés erejéig helyet kap Szindbád szívében

és emlékezetében: *Rabelais* (50.), *Renan* (51.), *Csehov* (52.), *Turgenyev* (78.), *Puskin* (81.), *Shakespeare* (81.) vagy *Dickens* (60., 81.) is.

A könyvben szereplő család- és személynevek egy része sem a fantázia szüleménye: *Mágnás Elza* (89.), az alliteráló *Márkus Miksa* (58.), ill. *Kogutowitz Manó* tartoznak e csoportba, kevésbé érezzük azonban valószerűnek a *Fitos Murcika* (37.) nevet. Ez utóbbi épp bizarrságával, az előzők pedig egy letűnt kor ízlését idéző, tükröző jellegükkel kapnak kitüntetett stílusfunkciót a regényben.

Krúdynál a fiktív névadás egyik sztereotípiája volt, hogy *-i* melléknévképző hozzátoldásával bármilyen szóból melléknevet koholt. Így jöttek létre az *Elefánthy-*, *Madarassy-*, *Nyújtózi-*, *Sóhajti*-féle stb. valószerűtlennek tetsző nevek. Márai is ehhez a megoldáshoz folyamodott, amikor *Almosyt*, az ország egyik legrégibb családjának sarját, vagy amikor *Váradit*, az irodalommal fertőzött segédszerkesztőt megmintázta regényében.

A *Szindbád hazamegy* írója minden lehetőséget igyekszik kiaknázni, amely a nevek stílusértékében, hangulati erejében rejlik. Krúdy—Márai iróniája mutatkozik meg abban, hogy az egyes szereplőknek — jellemzésük helyett, de beszédes adalékként — állatnevet ad. Ilyen karikatúraszerű, kedélyes névvel él a regényben *Oroszlán*, az orvos, *Mókus úr*, a fiatal kocsmáros, és *Medve*, a kávés. (Krúdy névhasználatára volt jellemző, hogy a különböző intézmények tulajdonosait a cégér nevével azonosította. Márai — valószínűleg a nagyobb hitel kedvéért — e szokást is tovább örökítette.)

Élénk, megelevenítő fantáziára vall a groteszk asszociációra késztető *Böcögő* név (84.) amely Krúdynál is előfordul *Göczögő* (!) alakban, vagy a rendhagyó módon megalkotott: *Aszt úr* (109.) családneve. Krúdy kedvelte műveiben a „vándorló", „visszatérő" hősöket is: több novellában, regényben találkozhatunk a legendás szereplőkkel: *Szindbáddal*, *Alvinczi Eduárddal*, *Rezeda Kázmérral* stb.

Márai minden változtatás nélkül veszi fel regényébe *Rezeda Kázmért*, *Krónprinc Irmát*, *Alvinczit* azonban — érdekes módon — mindvégig *Felvéghy*ként említi. Jelzi e módosítás is, hogy bár a Szindbád hazamegy szerzőjének eredeti szándéka az imitáció és a parafrázis volt, alkotása mégis több lett annál. A sorok mögött ugyanis ott bujkál az igazi Márai, akire tagadhatatlanul ráismerünk egy-egy stílusfordulatból, jellegzetes képalkotásból.

Puszta keresztnevén szerepel a műben a hétköznapokban ritkábban használatos, s ezért hangulatos nevű irodalmi főpincér: *Ede*, valamint — a Krúdynál is rendkívül gyakran előforduló — nevével angliai „lordokat és bészélyhősöket" (Nyr. CXIII, 457) idéző mesélő: *Arthur*. Az ő alakját Márai egy Oszkár nevű eszelős úrról mintázta, aki valóban mesékkel szórakoztatta az Állatkert lakóit. (Fried István szíves közlése.) (A regényben lásd: 39.)

Krúdy legtöbb története földrajzilag pontosan megjelölhető, hiteles helyszínen játszódik (pl. *Podolin*, *Várpalota*, *Városliget*, *Margitsziget*, *Belváros Obuda* stb.). A Szindbád hazamegy főhőse is meghatározott, valóságos helyeken jár. *Obudáról*, a *Templom utcá*ból (Krúdy egykori lakóhelyéről) indul el a „hajós", hogy végső búcsút vegyen életének fontos, kedvelt színtereitől, „ahol az ifjúság és a férfikor szép órái elteltek"

(117.). Előbb a *Lukács fürdő* medencéitől és dögönyözőitől, majd a „*Csikágó*" (New York-) *kávéház* asztalaitól válik meg mindörökre. Ide jön érte a divatjamúlt kétfogatú, hogy utoljára szállítsa vendégét a „*London*" szálloda éttermébe, s végül innen döcög tovább az öreg batár, hogy meghalni vigye Szindbádot, vissza — *Obudára*.

A Krúdy-művekben rengeteg kocsma, mulató, szálloda, vendéglő, fogadó stb. neve szerepel, s jelentőségüket növeli, hogy gyakran a novellák, regények címében is megtalálhatjuk őket: pl. *Vörös Ökör*, Utolsó szivar az *Arabs Szürkénél* stb.... A múlt században is, ma is divatosak a cégérnévvel azonosított vendéglő-, bolt-, patikanevek. Krúdy fölöttébb kedvelte ezeket: pl. *Fácán, Makk disznó, Fekete medve, Szerencsepatkó, Arany Kígyó, Arany Elefánt* stb. ... Márainál is találunk erre példát. Az állatot ábrázoló cégérek közül itt említhetjük meg a következőket: *Pólai cápa* (9.), *Medve kávéház* (17.), *Kis Szarka* (18.), *Ezüst kacsa* (50.), *Arany Ökör* (58), *Vörös Rák* (78.), *Fehér ló* (111.). Az utóbbiakban a színmegnevezés is jellegzetes, Krúdy kedvelte az efféle szerkezeteket. A szimpla jelzős összetételekre is van néhány adat Márainál: *Vörös malom* (18.), *Kék hordó* (24.), *Régi Nyár* (62.) stb. Eufemisztikus hatásúak a *Kis Piszkos* (60.) és az *Édes Lyuk* (103.) kocsmanevek. Valószínűleg az ivászatban járatos csárdalátogatók kedvenc italáról kapta nevét a *Hubertus* (101.) italozó.

Az eddigieken túl a szellemidézés sikerességének további bizonyítékát látjuk a káprázatos prózaritmus, a sajátos mondatszerkesztés jellemzőinek újrateremtésében. Oly könnyeden szövődnek a Márai-mondatok, mintha Krúdy lebegtetné őket; úgy hömpölyögnek a dallamos futamok, mintha csak Krúdy ritmikus prózáját olvasnánk. Az ellesett technikával Márai szemfényvesztő módon tudja felkelteni a hitelesség illúzióját. A nagy íróhoz hasonlóan ő is „... olyan kép és gondolatasszociációkra szoktatja olvasóját, melyek zenei sarjadzással indítanak el a lélekben hangulati láncreakciókat" (*Napló 1945—57*. Idézi Rónay *i.m.* 269). A melodikus, ritmikus lejtésű mondatfolyamok megalkotásának egyik titka a párhuzamos felépítésű, ismétléseken, felsorolásokon alapuló mondatszerkesztésben rejlik. Ezeket a szövevényes asszociációs technikával komponált mondatokat Krúdy is, Márai is páratlanul dekorativvá tudja tenni azzal, hogy mindent vizuálisan ragad meg. Díszes, választékos, ékes jelzők, furcsa hangulatú, sejtelmes hangzású állítmányok, archaizáló hatású szavak követik egymást. Krúdy sok részletmegfigyelést, apró képet halmoz egymásra, amelyek között gyakran semmilyen logikai kapcsolat nincs, csupán a hangulat vagy a képzelet szeszélye sodorja őket indokolatlanul egymás mellé. A mondatszerkesztés is ehhez a pointillista, szürrealisztikus technikához igazodik: a többszörösen összetett mondatok laza, széteső konstrukciót alkotnak. Sok az azonos értékű, azonos szinten elhelyezkedő rövid mellékmondat, amelyek között inkább csak nyelvtani, mint valóságos logikai összefüggést találunk. Szorosan kapcsolódik ehhez az eljáráshoz a kifejezetten Krúdynak tulajdonított dimenziósokszorozó technika. Találóan jellemzi a nagy író nyelvét Kemény Gábor az ablak-metaforával. (In: *Szindbád nyomában*. Linguistica, Series a Studia et dissertationes, 7. MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991). E szerint Krúdy prózája egy „ólomkarikás üvegmozaikra emlékeztet, mely elbűvöl szép-

ségével, de egyáltalán nem látunk ki rajta" (*i.m.* 79). S ezt a bonyolult szövegalkotó eljárást képes imitálni Márai!

Krúdy közlésmódjához hasonlóan elindít egy képet, ám az szinte születése pillanatától „osztódni" kezd: reflexiók, asszociációk sokasága kapcsolódik hozzá. Aztán az analógiás képek fokozatosan leválnak a kiváltó „ingerről", önállósulnak, majd ezekhez külön-külön is rendelődnek újabb és újabb fikciók, s ez a véget nem érő generálás folytatódik bekezdésről bekezdésre, mígnem a kezdő, indító kép teljesen elveszíti kapcsolatát a belőle kibonyolódó, „kiszigetelődő" (Kemény Gábor kifejezése) jelenetecskékkel.

Egy-egy mozaik önmagában is „megállja a helyét", egy vagy több ponton azonban feltétlenül egy másik jelenethez is kapcsolódik, s ez a lánc-, füzérszerű építkezés még tovább növeli, tágítja a szöveg térfogatát. Bizonyítékul álljon itt egy tetszőlegesen kiragadott példa a regényből:

„Hol volt már mindez? . . .
Hol volt *Ferenc József*,
akinek csak nádfonatú, amerikai íróasztalhoz illő, olcsó karosszékét őrizték a Burgban,
hol volt *Sacherné asszony*,
aki szivarfüstfellege mögött a Monarchia fáradtvérű urainak legbecsesebb titkait rejtegette,
hol *Felvéghy úr*,
aki soha nem indult el hazulról bőrtokba zárt havannái és szattyánzacskóba rejtett aranyrúdjai nélkül, sápadtan és szakállasan, mint *keleti urakhoz* illik,
akik egyformán szívükön viselik és hallgatag komolysággal őrzik a nemzet gondjait,
a versenylovak esélyeit,
a hölgyek esküit és hazugságait,
az Angol Kisasszonyoknál neveltetett józsefvárosi házmesterlányok szenvedélyes hűségnyilatkozatait
és a *magánkutató* jelentését,
aki szűkszavú bizalmassággal adja hírül, hogy a *fiatal hölgy*,
kinek Felvéghy délután a Hűvösvölgy erdei sétaútján még máriaremetei úrilakot ígért, verandával és házikápolnával, kevéssel később egy büntetett előéletű, színházi újságíró karján belépett a »Pólai cápá«-hoz címzett szálloda dunai oldalra tekintő kapuján, s csak másfél óra múltán távozott el onnan, most már a Lánchíd utcai bejáraton." (9.) (A kiemelés és a tördelés tőlünk: Cz. I.)

E citátumból is kitetszett, milyen mechanizmus gerjeszti a reflexiók és asszociációk sokaságát Márainál. A szó-, szószerkezet-, szólam- vagy gondolatismétlés gyakran társul a mondatokban azonos grammatikai szerkezetek halmozásával:

pl. „*A bor* barátja volt a magyarnak, mint a fegyver és paripa, elkísérte az élet harcaiban, mint egykor a csatlósok a vitézt, *a bor* segített elviselni az élet reménytelenségét és értelmetlenségét, *a*

magyar bor megőrzött valamit a *vérrel, verejtékkel, ősi munkával, harcokkal* és *kétségbeeséssel* megmunkált *magyar föld illatából* és a *napfény édességéből*, amint elhinti az őszi nap aranyfátylát Tokaj vagy Badacsony töppedt szőlőfürtökkel dúsan megtömött, aszúillatú lankáin" (111.).

„Amikor csak tehette, mindig a lomha és hatalmas test [ti. a Duna] közelében lakott,
ismerte minden *változását és szeszélyét,*
ismerte hangját és színeit,
madarait és embereit,
ismerte éjszakai titkait,
mikor az öngyilkosok versenyt úsznak az álmodó sirályokkal Paks felé,
ismerte nyári ricsaját, szőkeségét és kékselyem ábrándjait,
ismerte, mikor ideges, *mint* a kóbor költő,
mikor fekete és tragikus, *mint* a város legszennyesebb titkainak és véres bizalmatlanságainak tudója" (23.). (A kiemelés, tördelés tőlünk: Cz. I.)

(Lásd még: 14., 21., 23., 28., 40., 49., 50—51., 66., 110., 114., 118. stb.)

Nincs itt terünk, hogy valamennyi pregnáns részletet idézzük. A két legszebb tirádára azonban feltétlen érdemes felhívnunk a figyelmet:

„Ez az asszony, (...) elhozta az öregedő Szindbád életébe mindazt, amit (...) Elhozta az otthon illatát, (...) Elhozta a vidéki szobák naftalin- és almaszagát, (...) Elhozta a kora őszi éjszakák mustízű nyugtalanságát, (...) Elhozta a csendet, (...) Elhozta a békét, (...) Elhozta a majálisok jókedvét stb. (13—15.)

Oldalakon keresztül, hosszan, azonos felütésű, dallamosan zengő, kígyóként tekergőző mondatokban szenvedélyes vallomások hangzanak el itt. A száz- meg százféle indázó gondolatok, a szerteágazó asszociációk mindig ugyanattól a futamtól indulnak el, hogy végül ugyanahhoz a szólamhoz térjenek vissza. Itt találkozunk a sokat emlegetett „áriázással" is:

„Írt, mert estére hatvan pengőt kellett szerezni, (...) Írt, mert Várdali, az irodalombarát segédszerkesztő egy óra tájban várta (...) Írt, mert az idő délfelé járt, (...) Írt, mert író volt (...) Írt, mikor hallotta ezt a hangot, (...) Írt, mert női arcokat látott, (...) Írt, mert látta e másik világ férfiainak arcát, (...)" stb. (58—87/!/)

A felsoroló, halmozó technika itt is szinte mindenben követi Krúdy eljárását. Márai is láttatni akar, az elméleti kifejtés helyett sok apró képet, töredéket épít egymásra, vizuálisan akar elragadni. Az azonos szerkezetű főmondatok azonos struktúrájú mellékmondatok közé vannak ékelve, s a ritmikus lüktetés, a sok ismétlődés miatt szinte már nem is tudjuk, hányadfokú bővítményeket találunk a szövegegységben (Herczeg Gyula, *A modern magyar próza stilusformái.* Tk. Bp., 1975. 87—115).

Feltűnik azonban a zseniális imitáció mellett az is, hogy Márai tudatosabban, kiegyensúlyozottabban, következetesen és összefogottan szerkeszt. A rend fanatikusaként alkotói elveiben sem tudja megtagadni önmagát. A „készen kapott" elemeket a maga törvényei szerint eredeti művé rendezi át (Vö. Életünk XXX. 1252, valamint Szegedy-Maszák Mihály *i.m.* 81.). Elég példa erre a huszonnyolc oldalon végigvitt „Írt, mert..." kezdetű mondatokból duzzasztott narráció (59—87.) önmagában

is. A Szindbád hazamegy szerzője azonban a kisebb bekezdéseket is rendre feszesre komponálja:

pl. „*Mert a kocsi a napsütésben, himbálta utasait, a lovacskák vigan poroszkáltak* Árpád király útján, az öreg Duna mentén, mintha Pozsonyból érkezne a vendég, s a lovak a híres, vörös postakocsit vontatnák, mellyel valamikor Szindbád bolondos regényhőse, Felvéghy úr utazott az őszi koronázó város és Pest-Buda között, felhajtott gallérú, nyestprémmel bélelt bundájába burkoltan, beteges iszonyattal és gőggel húzódva meg a batár belsejében, sárga arcán a halál, a csömör és az undor hideg kifejezésével s mégis oly álmatag és sóvárgó szemekkel, mintha titkot tudna és őrizne szíve mélyén, titkot, mely oly édes és engesztelő, mint az anyák csókja, oly vérforraló, mint életünk egyetlen, igaz szeretőjének a szerelmi nyoszolya dunyhája alól, s oly áhítatos, mint meztelen lába, amint kíváncsian és önfeledt tartással előbújik az eskü, mellyel a férfiak hazájuknak és a becsületnek tesznek fogadalmat. *Így ült Szindbád is az öreg bérkocsiban, s nézte a Dunát, mely vigan poroszkált tavaszi kedvében a Vaskapu felé*" (23.).

„*Ilyenkor szeretett hallgatni Szindbád.*

Ilyenkor szerette legjobban a kocsmát, délután négy és hat között, mikor a hideg zsír- és füstszag lassan szellőzik a félig nyitott felső ablakon át, az asztalokat már leszedték, a személyzet bóbiskol és dolga után jár a kihűlt teremben, a városban mindenki üzlete, gondjai, szenvedélyei után szaladgál, a főpincér nem zaklatja többé a vendéget aggódó és udvariaskodó kérdéseivel, s olyan béke és nyugalom árad el a teremben, mint egy középkori kolostor refektóriumában.

Ilyenkor szeretett néhány gondosan megválasztott férfi társaságában hallgatni Szindbád" (114.).

A kiemelt részletek záró mondatai csaknem változatlan formában visszhangozzák a bevezető futamok gondolatait, mintegy keretet adva a közbül elmondottaknak, s lezárva az egybetartozó közlésegységeket. A beékelődő képek sokszorosan feltartóztatják az olvasót, az élénk asszociációk elterelik a figyelmet, s csak a refrénszerűen felhangzó ismétlések térítik vissza a befogadót a történet „jelenébe". Ez a Krúdytól jól ismert fogás igazi érzéki csalódáshoz vezet: egyszerre járunk egy valóságos s egy képzeletbeli tájon, egy konkrét s egy fiktív időben. Egyidejűleg minden álomszerű s mégis döbbenetesen jelenvaló, dinamikus s mégis állóképszerűen merev.

A tér- és időkezelés bravúrjai, a montázstechnikára emlékeztető síkváltások nem pusztán az írói manír jól sikerült utánzatai Márainál. A technika megtévesztően hiteles átvételén túlmutató jelentőségük van: a megfoghatatlanná, áttekinthetetlenné vált világ érzékelésének élményét közvetítik számunkra (Kemény Gábor *i.m.* 8).

E tragikus felismerés birtokában tévelyeg — valóságos és jelképes értelemben — élet és halál partjai között Szindbád, a „hajós", akinek nyughatatlan életformája, magasztos létfeladata többszörösen is sorsmetaforává lényegül át.

Övé a legfőbb „bölcsesség", mely banalitásában is mély, megszenvedett igazság: tudja ugyanis, hogy „idejében kell elmenni egy világból, melyhez nincs már igazi közünk" (125.). Mert az új mindenben idegen: megváltozott a közérzet, a világkép, fonákjára fordult a morál; kikopott a derű, elveszett a biztonság, a távlat kifürkészhetetlenné vált. Csak a lelkekben és a szívekben élt már a régi Magyarország. Szindbád a dicső múlt utolsó krónikásaként hagy nyomot maga s egy letűnt ideál világa után. Hátat fordít a jelennek, mely minden szépséget és méltóságot nélkülözve évszázados értékeken gázol át, s nosztalgiával fordul mindahhoz, amit a történelem örökül hagyott ránk. Ez a minden tiszteletet megérdemlő magatartás azonban épp szigorú elvhűségével idejétmúlttá, anakronisztikussá vált. Ezért az uralkodó nosztalgia-motívum mellett Márai — Krúdyhoz hasonlóan — hangot ad a lírai, rezignált modalitást ellenpontozó paródiának, humornak, iróniának. A polifon hangzás átvételében ugyancsak magas színvonalon teljesít. Előadása rendkívül sokszínű: hol gúnyos, szatirikus fölénnyel ítél; hol csak hideg, profán, tárgyilagos megfigyelő marad, hol pedig játékos, évődő kedvvel beszél. „Minden nagy formátumú személyiség és alkotó téveszthetetlenül egyedi, szuverén világ, éppen ezért — kivált manírjaiban — kitűnően utánozható, s minél hívebb, sikerültebb a mímelés, annál jobban kelti a tudatos paródia benyomását. Hódolatba göngyölgetett, vallomással átitatott paródia *is* ekként Márai kisregénye, távoli rokonságban állóan az *Így írtok ti* című Karinthy-remekléssel. (...) Márpedig, ha Krúdy epikája eleve és velejében parodisztikus, az őt mesterien imitáló szöveg sem lehet más. A *Szindbád hazamegy* ilyképp maga is paródia, mi több: a paródia paródiája — az őszinte hódolat s a meghitt vallomás köntösében" (Lőrinczy *i.m.* 182—3). A regény parodisztikus jellegét erősítik az anakronisztikus, illuzionisztikus vonások: mint pl. a főhős életmódját bemutató részletek vagy a kihalófélben levő értékekhez való merev ragaszkodását ábrázoló jelenetek, a mulatságos, szertartásos szokások (25.), a mellékszereplők — pl. Arthur — jellemrajza (26—29.), néhány helyzet és eseményábrázolás narrátori reflexiója, a résznek egésszel, a konkrétnak elvonttal (és viszont) való helyettesítése (s ezzel az arányok torzítása) (33.), a sok-sok túlzás, az ún. állathasonlatok (15., 38., 47., 90., 93., 115. stb.) szerepeltetése számtalan alkalmat kínál Márainak a vallomásos hang visszavételére. Naplójában így beszél Krúdy átültethetetlen nyelvének titkáról: „Az idegen nyelv perspektívájában kitetszik, hogy éppen azt nem lehet lefordítani, ami Krúdy írásaiban jellegzetes: a paródiát. Ahogyan ez a nagy író — mindenről és mindenkiről — örökké parodisztikusan beszélt. Ahogyan az író feltételezte az olvasó cinkosságát, azt, hogy együtt röhögnek író és olvasó, mindazon, amit az író férfiakról és nőkről mond, és azon, ahogy mondja... Amikor Krúdy hősei és hősnői sóhajtoznak, szemüket forgatják, fennkölteket vagy érzelmeseket mondanak, az író feltételezi, hogy az olvasó tudja: mindez paródiája a valóságnak..." (Márai Sándor, *Napló 1958—1967*. Akadémiai-Helikon, 1992. 296).

Még nehezebbé teszi a főhőssel való azonosulást a közhelyeknek megfellebbezhetetlen igazsággá, sőt a kinyilatkoztatás rangjára való emelése. Banalitásuk, tartalmatlanságuk, ugyanis nyilvánvaló, de ez az állítva tagadó vagy tagadva állító megformálás mégis úgy fogadtatja el őket, mintha kivételes bölcsességek volnának: „nem érdemes az érthetetlen

fölött túlságosan csodálkozni" (15.), „»A férfi akkor szép, ha kövér«" (33.), „az élet elfogy" (44.), „. . . az élet eliramlik" (117.), „nem boldog a magyar" (111.); „A halottnak nincs dohánya" (115.) stb.

Minden távolságtartó, hárító mozzanat ellenére igazi hangsúlyt kapnak a regényben a másik, a szent Magyarországot fájó nosztalgiával idéző hangulatok, vallomások, melyek a mű alaptónusát tragikusra árnyalják. Márai hőse csak képzeletében tolhatja helyére a kizökkent időt. Az alkonyérzés, a haláltudat már ott lappang a címben: Szindbád *hazamegy*. S ez a hazatérés más lesz, mint a többi, hiszen örökre szól. Közléseinek, summázatainak ez ad kivételes létbölcseleti, életfilozófiai sugárzást. A plasztikusság, az árnyalatok hiteles megörökítése lesz az elsőrendű Szindbád számára, hiszen utoljára néz körül a világban, s utószor sejteti meg velük a lét kifürkészhetetlen titkát.

Márai *A vörös postakocsi* szerzőjének nemcsak szövegépítő, mondatszerkesztő, hanem képalkotó sajátosságait is ellesi és továbbviszi regényében. Krúdyhoz hasonlóan ő is az erőteljes stílushatás megteremtésére tör. Megfigyeléseinek, szóképeinek mindig kivételes, sajátságos atmoszférája, hangulatidéző szerepe van. Fölöttébb kedveli a meghökkentő, szokatlan társítású jelzőket, s a konkrét-átvitt értelem közti villódzást hordozó metaforát. Egyszerű, ill. szerkezetes jelzői gyakran foglalnak magukba rejtett hasonlatot:

pl. *kékselyem ábránd (23.); rózsaszín zavarban (15.); füstszínű jelen (48.); tajtékpipa színű terem (94); egy tigris életszomjával leskelődő (45.); gutaütéses színű, vörösen izzó vaskályhák* (77.) stb. Az elvontabb fogalmakat álszinesztéziás jelzők, jelzős szerkezetek teszik érzékelhetőbbé, „kézzelfoghatóbbá".

Általában érzéki szférából meríti Márai a két fogalmat társító benyomást: pl. *„páfrányszagú árnyék"* (14.), *„boros pillantás"* (25.); *„aszúillatú lankáin"* (11.), *„mustízű nyugtalanságát . . ."* (10.), *„erdőillatú napsütés"* (80.). Teljes metaforának tekinthetjük az efféle azonosító szerkezeteket, összetételeket:

„bádogképű fenevadak" (66.); *„csempefogaik* (75.); *„hörcsögpofájú kaland"* (41.); *„Nimród-kedvvel"* (72.); *„indiánpillantással"* (116.); *„mustrapillantású* (95.) stb.

Krúdynál is, Márainál is túlsúlyban vannak a nagyobb hatóerejű, egyszerű metaforák: igei: *„A neonfények vonítani kezdenek . . ."* (116.); főnévi: *„ezer kavics* 'esőcsepp' *zöreje hallatszik az esőcsatornából"* (83.). Olykor ezek a metaforák dezantropomorfizálók, azaz valamely emberi tulajdonságot nem-emberi képpel érzékeltetnek vagy pejoratív, ironizáló szándékkal, vagy ameliorativ, szépítő céllal: „a *férfiak a fürdőben keszeg lábakon hordják potrohukat* 'hasukat'" (33.); Szindbád *„dőfködni kezdte sárga agyarait* 'fogait'" (56.). — *„Sokat nem kaptál tőlem, kis madár* 'kedves'" (16.).

A melléknévi egyszerű metafora sajátos típusát képviselik az ún. jelentéseltolásos, jelzős szerkezetek, a hypallagék: „a szőke *nők boldog* sikoltását" (62.); „az *asszonyok vihorászó* fecsegését hallgatja" (82.); „a pesti *pitymallat hideg* derengésében" (95.); „a *hivatalfőnök zsörtölődő* önkényével" (65.) (A kiemelés tőlünk: Cz. I.) Itt a kiemelt szavak értelemszerűen helyet cserélhetnének, ugyanis az eredeti sorrend szerint a mi-

nőségjelző nem a jelzett szóra, hanem egy távolabbi mondatrészre vonatkozik.

Szemmel látható, hogy Márai az élményt igyekszik vizuálisan megragadni, s gyakorta antropomorfizálja, szubjektivizálja a látványt. A narrátor hősének hangulatát, lelkiállapotát vetíti rá a tájra: „*egy könyvtár ... lehangolóan ünnepélyes, nem egészen veszélymentes magányában*" (14.); „*komor, fagyott földek*" (16.); „*barátságos és kedves zötyögés*" (19.); „*oly végzetesen ismerős és szivet szorítóan bizalmas volt a Duna*" (23.); „*Frivol lett a város, nagyképű és szivtelen*" (55.); „*becsvágyó, hiú és fecsegő városban*" (67.); „*látta a gőgös, nyirkos, szomorú házakat*" (73.). A fenti példák egytől egyig nagyon krúdys, megszemélyesítő jellegű metaforák (Kemény Gábor, *Krúdy képalkotása*. Bp., 1974. 10—11).

Az oldottabb, világos felépítésű, teljes metafora is előfordul Krúdynál, Márainál egyaránt. A legszívesebben birtokos jelzős melléknévi metaforát alkalmaz a Szindbád hazamegy szerzője: „*jelző karátját*" (53.); „*az ábránd könnyű lábú lovának nyargalásához*" (99.); „*A pillanat könnyű indián kenuján*" (65.); „*az újfajta élet rikácsoló piaca*" (68.); „*... ivott a titkos bánat nehéz vizéből*" (69.); „*a szavak csodálatos tégláiból*" (72.); „*a kétely savanyú füsttel terjengő gyehennaparazsát*" (96.); „*a vágyak és az emlékezés álomfogatán*" (75.); „*a kor csákánya*" (27.) stb.

Értelmező jelzős metaforára is van példa: „*a vigyorgó pojáca, a szerencse*" (117.); „*szent és örök tájat, a tenger néma tájait*" (80.); „*a tavasz, e zöld szemű kerítőnő*" (80.) stb. A teljes metafora Krúdy által legkedveltebb típusa a predikatív szintagma volt. Márainál ez gyakran összefonódik értelmező jelzős metaforával:

> Szindbád „*számára az irodalom volt a külföld, a betű volt Ausztrália, a vad kaland ...* (61.); „*hol voltak e ködlovagok és árnyalatok, a magyar lélek e kisérteties vándorlegényei, a szellem e titokzatos vajákosai, gyermekek és hősök, magányosok és cigányok, fecsegők és halálba-hallgatók, szomorúak ...*" (53.).

Külön válfajt képviselnek az ún. körülíró metaforák (antonomáziák), melyek gyakran mondatterjedelműek. Mindkét alkotónál vagy a stilírónia kedvéért vagy eufemisztikus szándékkal szerepelnek. A névcserék hol egy egyszerű szót helyettesítenek, hol egy már ismert fogalmat írnak körül:

„*az örök csillagok alatt*" (11.); „*a hitvesi gyöngédség óráiban*" (12.); „*Talán csakugyan gyalulják már nekem valahol a deszkát*" (104.) stb.

A különböző érzékterülethez tartozó érzeteket egybemosó szóképet Márai könyvében is fellelhetjük, ez is fokozza a mű szenzualizmusát. Néhány szinesztéziát kiragadtunk a regényből: pl. „*édes, erjedő szomorúság*" (76.), „*dohány- és bőrszagú nyirkos hűvösség*" (73.), „*csendes, havas, puha és rejtett ünnepben ...*" (77.), „*néger zene csörömpöl*" (79.), „*édes füttyöt ...*" (118.), „*emberi gondok savanyú gőzeitől párás társas körök*" (13.), „*sűrű tavaszi reggel*" (23.), „*nyers illat*" (28.), „*nedves és sűrű csend*" (32.) stb.

Krúdy világa csupa szemet-szájat, szívet-lelket gyönyörködtető képpel varázsolta el olvasóját; amihez nyúlt, egyszerre tündökleni kezdett, életszagúvá vált. Szóképei között megkülönböztetett hely jutott a megszemélyesítésnek. Az élettelen dolgok „átlelkesítésében" szétbogozhatatlanul egymásba kapcsolódó szinesztéziák, metonímiák, szinek-

dochék, metaforák s egyéb alakzatok vesznek részt. Krúdynál a perszonifikáció három alaptípusával találkozhattunk: a) amikor elvont fogalmat elevenít meg b) élettelen tárgyat személyesít meg c) nem-emberi élőlényeket antropomorfizál (Kemény Gábor *i.m.* 18). Márainál is feltűnik mindegyik, bár megszemélyesítéseinek zöme a természeti jelenségek köréből való:

a) „... *a boldogság más vidékre költözött, s csak könnyű lábnyoma maradt a szigeti sétautak vörös agyagjában*" (116.), „*viszonyuk elszenderedett*" (46.).

b) „*böffentgetve és dohogva melegítő, öreg cserépkályhánál*" (74.), „*az éj, e fekete palástos komor szerető, kegyetlen és közömbös karjaival szívére ölel minden pihegő és várakozó életet*" (82.), „*Óbuda mélyen aludt a reggeli csöndben, hasasan és szuszogva*" (123.)

Ennek a szóképnek egy különleges, ritka típusát, a sokak által animizmusnak (lásd: Kemény Gábor *i.m.* 20) nevezett tapadásos megszemélyesítést leljük Krúdynál. A mondat alanya itt nem valóságos, létező személy, hanem szobor, kép. „Csak néztem *Nepomuki felé.*" (uo. 19.) — olvassuk Krúdynál, s ugyanez szerepel Márainál: „Nem szeretem, ha kocsisom görbe háttal ül a bakon, mint ahogy a legtöbb *Nepomuki Szent János görbedezik* az országutak mentén." (28.) (A kiemelések tőlünk: Cz. I.)

c) „*a pipacsok bujakóros dühvel ütköznek ki a táj szép, barna arcán*" (81.)

A Szindbád hazamegy szerzője is csodálatos érzékkel gabalyítja egymásba a különböző szóképeket; szinte minden mondatot, bekezdést telezsúfol velük.

Igazolásul közlünk egy részletet: „Szindbád látta a tavaszt és a nyarat —, amint kiömlik zöldhabos áradásával a magyar tájakon, elborítja fullasztóan illatos lila pompájával Pest szomorú köztereit, meggyújtja a szíveket, (...) megmozgatja az emberi belekben, mirigyekben, érzékszervekben a szunnyadó nyavalyákat és titkos vágyakat, megdobogtatja az olyan elkopott, hibás morze-jelzéssel kopogó, sokat tapasztalt és szenvedett szíveket, (...) kigyújtja a gesztenyefák gyertyáit (...), s mintha vízben, földben és levegőben láthatatlan cigánybanda kezdene hangolni, úgy árad a világból az a könnyekre és dagályos elragadtatásra késztető zene..." (78.)

Az érintkezéses képzettársításon alapuló költői eszközök, a metonímiák bár át- meg átszövik Márai nyelvét, a metaforák száma alatt maradnak. Ha teheti, Márai többnyire szinekdochét használ, a részt nevezi meg az egész helyett. Krúdy fantáziáját is meglódították bizonyos testrészek; a Szindbád hazamegy szerzője ugyanolyan groteszk módon ábrázolja pl. a férfiúi hasakat:

> „Ezek a hegyes pókhasak, majd a többiek, a nyájasan kerekek, melyek szemérmetlenül adtak hírt disznótorok, sűrű zsírban sült húsok, hagymás burgonyák, gyúrt tészták örömeiről, s a régi vágású, nagyúri magyar hasak, melyek kettős párnával csüggöttek a mellkas alatt, s vágásaikban és hajlásaik között valamikor el lehetett rejteni a török vagy a labanc elől a fontosabb okmányokat (...), ezek a gyógyvizekkel hasztalan öblögetett, dögönyözők markos fogásával reménytelenül tépett és gyúrott magyar úri hasak mindig felderítették Szindbádot." (33.)

Másutt a pointillista technikát imitálón halmozza egymás után az átviteleket:

pl. „... álomból, cigarettából, élményből, sorsból, betegségből és lázas szándékokból, műveltségből és ötletből épített egy álomvárat, az örök és múlhatatlan Szent Magyarországot" (49.).

Az egészről a részre irányítják a figyelmet, a lényeget célozzák meg vagy leplezik le a dezantropomorfizáló szinekdochék:

pl. „mintha a tavasz ereje nemcsak a petyhüdt beleket, elfonnyadt mirigyeket, zsörtös és duzzadt májakat, dohányfüsttől ízetlen gyomrokat, ideges veséket és mérges epéket tudná megengesztelni, hanem a csalódott szíveket is" (79.).

„a nők epekedve gondolnak egy földmívelésügyi fogalmazó tubákszínű nyakkendőjére." (64.) stb.

Az emlékező, reflexív magatartással függ össze, hogy minden más költői eszközt háttérbe szorít Krúdy műveiben a h a s o n l a t. A múltba merengés valóságos analógiafolyamokat szabadít fel Szidbádban. A feltoluló emlékdarabkák már a kezdet kezdetén megtörik a mű epikus lendületét. A cselekményesség szerepét lírai, reflexív futamok veszik át, s mindvégig asszociatív betétek váltogatják szeszélyesen egymást. A hasonlat az az eszköz, amely igazán egyedíti Krúdy stílusát. Ezt hangoztatja a szakirodalom: „Krúdy stílusának és világképének kulcsfogalmává vált a hasonlat" (Kemény *i.m.* 67), s ezt adja tudtunkra Márai vallomása is: „Krúdy írói titka a hasonlat. Kevés író akad a világirodalomban, aki olyan elképesztő bőséggel, megérintő pontossággal, festői ösztönnel és hangidéző hűséggel pazarolná a hasonlatokat, mint Krúdy. Soha nem mondja, hogy ez vagy az: ilyen vagy olyan — hanem rögtön, örökké ezt mondja: »... olyan, mint...«. Személy, tárgy, tünemény rögtön »hasonlít«. És a hasonlat, amelyet egy bűvész pazarló kézmozdulatával felidéz, plasztikusabbá, érzékletesebbé varázsolja a világot" (Márai, *Napló 1958—1967*. Bp., 1992. 103). Páratlan, ahogy Márai ebben is imitálni képes elődjét!

A hasonlatoknak két szabványtípusával találkozhatunk nála is: a *mint* kötőszós, illetőleg a *mintha* kötőszós változattal. Ritkán a két tagmondatot összekötő *mint* helyett az *ahogy (mint ahogy)* szócska szerepel: pl. „gyöngédség áradt el szívében, azzal a rejtélyes áradással, ahogy a tavaszi vadvíz ömlik el a komor, fagyott földeken" (16.). A *mint* kötőszós mondatszerkezetben egy- és többmozzanatú hasonlatok egyaránt előfordulnak. Máraira is érvényes az a megállapítás, hogy jobban kedveli a bonyolultabb, több mozzanatot hordozó hasonlatokat. A csupán egy-egy jegyben összevethető hasonlattípus tagmondatainak néha fordított a sorrendje, vagyis a mellékmondat a főmondat elébe lép. A felütés szokatlansága, a kifejezés késleltetése miatt ezek nagyobb érzelmi erőt képesek közvetíteni: pl. „»mint az agarak, az írók is akkor futnak csak jól, ha éhesek és boldogtalanok«" (15.).

Leggyakrabban a főmondat alanya a hasonlított, s a mellékmondat alanya a hasonló:

pl. „... a *borivó ember* oly kényes, mint a keleti mesék *hercegkisasszonyai*" (111.)

„... a *nyugdíjasok* oly komoran sétáltak a budai Margit-rakparton (...), mint egy-egy ukrán *bombavető különítmény*, ..." (77.)

„*Szindbád* ... olyan okos volt már, mint a zöld hordóba ágyazott *leánderek* a víziárosi kocsmák udvarán" (37.) (A kiemelések tőlem: Cz. I.)

Ha az összevetés alapja (a tertium comparationis) megegyező sajátosság, tulajdonság, akkor azt csupán a főmondat állítmánya fejezi ki: pl. „... puritán volt minden, mint egy szerzetes otthonában," (16.). Egész hasonlatfürt kapcsolódik egybe egy másik részletben: „Mély volt a hang, mint a hegedű hangja, s szomorú volt, mint a magányos nők nézése, s komoly volt, mint a férfiak kérdése, (...) s néha komor volt, mint a végzet vijjogása" (61.). Egynémely szokványosabb szóláshasonlat is felbukkan a regényben a sok-sok meghökkentő, bizarr társítás mellett: pl. „(...) hallgatott (...), mint a hód" (38.), „szag után megy, mint a róka" (23.), „úgy ivott, mint a gödény" (18.).

Ritkán fordult elő Krúdynál, hogy az összehasonlítás alapját külön mondatban, csattanószerűen kapcsolta a hasonlító (összetett) mondat után: Máraira is igaz ez, kevés alkalommal él ezzel a lehetőséggel.

pl. „... a szerelem olyan, mint a villámosság. Csak bizonyos légköri feltételek mellett jelentkezik" (38.).

„a vidéki életnek olyan illata volt, mint a magyar kenyérnek: anyagias és mégis ünnepélyes, jóízű és örök illata volt" (74.).

Az egymásnak több mozzanatban megfeleltethető hasonlatok Krúdytól ismert alaptípusaira Márai könyvében is rátaláltunk:

a) a főmondat alanya és tárgya a mellékmondat alanyával és tárgyával hozható kapcsolatba:

pl. „... azzal a bizalommal és nyugalommal emelhette szomjas ajkaihoz a poharat a vándor, mint ahogy a gyermek veszi szájába anyja csecsét (109.). (vándor → gyermek; poharat → csecsét)

„A szag bizalmasan fogadta Szindbádot, mint egy vedlett szőrű tompos, öreg kutya fogadja farkcsóválva a ritka, kedves vendéget" (90.). (szag → kutya; Szindbádot → vendéget)

„Szindbád úgy ismerte az alkonyodó várost, ... mint a koldusok a vándortarisznyát" (118.). (Szindbád → koldusok; várost → vándortarisznyát)

b) a főmondat alanya és határozója a mellékmondat alanyával és határozójával hasonlítható:

pl. „... a fájdalom úgy pereg le a lélekről, mint a vízcsepp a lótuszlevélről" (115.). (fájdalom → vízcsepp; lélekről → lótuszlevélről)

„... az emberi szívek alján a várakozás és a reménykedés lappangott, mint a ligeti menazsériából megszökött puma a gödöllői erdőben ..." (64.). (várakozás, reménykedés → puma; emberi szívek alján → gödöllői erdőben)

c) a mellékmondat is saját állítmányt tartalmaz:

„a nők ... oly ünnepélyességgel és alamuszian vonulnak végig a folyosókon, ahogy a delfinek úsznak zsákmány reményében, a nagy tengerjáró hajók után" (35.).

nők → delfinek; folyosókon → hajók után; vonulnak → úsznak)

Előfordul, hogy az állítmányok között valamiféle rejtett szinonimika van:

pl. „A szobán ... Szindbád ... lábujjhegyen lépdelt át, amint megszokta, azzal a hajnali lépéssel, ahogy az öregedő vadmacska lopakodik a kertek alján zsákmánya után. (Szindbád → vadmacska; lépdelt át → lopakodik; szobán → kertek alján.)

d) a tagmondatok más-más mondatrészei kerülnek hasonlított-hasonló viszonyba (ill. a párhuzamos állítmányoknak eltérő vonzatuk van)
pl. „... a dögönyöző ... olyanokat markolt Szindbád lapockáin, mint a mészáros, mikor felbontja a marha tetemét" (41.). (a dögönyöző → mészáros; markolt → felbontja; Szindbád[nak a ...] → marhá[nak a ...]; lapockáin → tetemét)

d) a főmondat alanya és jelzője a mellékmondat alanyával és jelzőjével rokonítható
pl. „A béke és a türelem illata" úgy úszott a szobákban, mint tavasszal a hasas zöld üvegvázákban elviruló kerti virágok szaga" (74.) (illata → szaga; szobákban → üvegvázákban; béke-[nek a ...] → és a türelem[nek a ...] → kerti virágok nak a ...)
„... a kassai havasok hideg-tiszta leheletének illatát érzi, amely olyan, mint egy elsietett eskü miatt szűzi magányba és tiszta egyedüllétbe, fenséges sértődöttségbe visszavonult asszony télhajnali lehelete" (72.). (illata → lehelete; kassai havasok[nak a ...] → asszony[nak a ...])

Márai hasonlatait a tartalom szempontjából is tanulságos összevetni a Krúdyéival, ti. mind a heterogén (ha a hasonló és a hasonlított legalább egy szemantikai markerben különbözik), mind a homogén (ha a hasonló és a hasonlított szemantikai, logikai szempontból egyneműnek tekinthető) hasonlatok megfeleltethetők egymásnak alaptípusaikban (Kemény *i.m.* 51—60).

I. *A heterogén hasonlatok*

1.) a szemantikai síkváltás az emberiről nem-emberire (pl. állatra) tevődik át:
pl. „... úgy neszelte Várdali a hajós kérdéseinek jelentőségét, mint az agár a nyulat" (112.).
„... a tányérsapkás fürge groomok (...) úgy kuksolnak a főportás ketrece árnyékában, mint a piros bugyogós majmok a talján kintornáján" (90.).
„... az álhírlapírók (...) oly tátogó szájjal, merengő pillantással ültek itt [ti. a Csikágó kávéházban], az élet dagályának valamilyen hulladékát lesve, mint a partra sodort, félig döglött halak" (47.).

Ezek a hasonlatok elsősorban az ironizálás, a humoros hatáskeltés szándékával kerültek a szövegbe, de előfordul, hogy idilli hangulat megteremtését segítik elő:
pl. „A szobán, (...) Szindbád lábujjhegyen lépdelt át, (...) azzal a hajnali lépéssel, ahogy az öregedő vadmacska lopakodik ..." (10.).

„. . . az asszony, mint a vadak, mikor nesz kél a bozótban, felriadt" (10.).

2.) nem-emberiről emberire vált
pl. „» . . . mint az agarak, az írók is akkor futnak csak jól, ha éhesek és boldogtalanok«" (15.).
„. . . őszes, nyúzott, éjszakai vadállatokhoz hasonlatos fejét [Várdali] . . ." (15.).

3.) a lélekkel bíró a lélek nélkülivel hasonlítható
pl. [Szindbád] „. . . olyan okos volt már, mint a zöld hordóba ágyazott leánderek a vízivárosi kocsmák udvarán (37.).
„. . . a medencékben férfiak áztak, . . . mint a kétnapos hullák a halottnézőben . . ." (32.).

4. a lélek nélkülit a lélekkel bíróval veti össze
„. . . Látta a telet, mely úgy érkezett valamikor Oroszország felől Ungvárra, mint egy bundás, bibircsókos orrú, vodkalehletű, hódsapkás orosz úr . . ." (76.).
„. . . oly csendes volt a táj és az este, mint egy fiatal nő, mikor élete első boldog, szerelmes órája után elalszik kedvese mellén" (86.).

5.) szervetlenről a szervesre tereli a figyelmet
„A kamra éppen olyan tömött volt jóízű és hasznos holmival, mint a háziak lelke" (74.).

6.) szervest szervetlenhez hasonlít, többnyire elidegenítő, tárgyiasító célzattal
pl. „. . . oly ritka már a nagylelkű úriember a városban, mint az üstökös az égen" (116.).
„[Szindbád] szíve megtelik békével, mint a fehérre meszelt vendégszoba a zsalu résein átszitáló erdőillatú napsütéssel." (80.).
„. . . a beretvált fejű szerzetesek oly közömbösek, mint a sás a szent tavakban" (115.).

7.) Reális-irreális kapcsolódik össze a hasonlatban, általában idilli, mesés, álomszerű hangulat megteremtésére.
pl. „[Arthur] így meztelenül, zsakett nélkül különösen hatott, mint egy bukott, öreg angyal . . ." (32.).
„Olyan volt ez a kupola, . . . mint a napkeleti égbolt az Ezeregyéjszaka egyik meséjében" (32.).

8). Irreális-reális váltakozik a tagmondatokban
pl. „A szag bizalmasan fogadta Szindbádot, mint egy vedlett szőrű, lompos, öreg kutya fogadja farkcsóválva a ritka, kedves vendéget" (90.).

9.) Az elvontat a konkrét követi a hasonlat mellékmondatában
pl. „a szerelem (. . .) úgy illant el, mint ahogy a szagos vizek emléke elpárolog a kézfejről és az ágy párnáiról (92.).
„. . . [az élet] . . . olyan rövid már, mint az október végi, mustszagú délutánok" (20.).
„[Szindbád] . . . szívében az érzések olyan kocsonyássá fonnyadtak össze, mint a százéves tokaji bor a földtől és időtől fekete palackokban" (24.).

10.) konkréthoz elvont fogalom kapcsolódik
pl. „... hideg már a füst, mint a csalódott lélekben az indulatok" (60.).
„Fekete haja szikrázott, mint a gyűlölet fekete lángja" (46.).
Ez utóbbi példák aligha tekinthetők — logikai, szemantikai értelemben — valóságos hasonlatnak, inkább a hangulatiság, az atmoszférikusság, az elvonatkoztatás felé tartanak.

II. *A homogén hasonlatok*

Ezen a csoporton belül Márai „Szindbádjában" az emberit emberivel összevető hasonlattípust, az ún. szerephasonlatot találtuk a legnagyobb számban.
pl. „... Osvát, aki úgy ült az aranyfüstös szellemi zsibvásár fölött, mint egy ókori pap..." (53.).
„[Szindbád] kedves kocsisai ... gépkocsik kormánykerekei mellett bukkantak föl, ... mint a huszár, aki leszáll a lóról, és felcsapott masinisztának" (17.).
Fölöttébb kedveli Márai ezeket a hasonlatokat akár miniatűr életképpé, akar nagyobb, önálló képpé fejleszteni, s ez a megoldás is Krúdyt juttatja eszünkbe (gondoljunk a már említett dimenziósokszorozó technikára). Idézetünkben a hasonlító mellékmondatból újabb alárendelő, ill. mellérendelő tagmondatok bújnak elő:
pl. „[Szindbád] óvatos léptekkel körüljárta a bérfogatot, s botjára dőlve szemlélte egy ideig, mint egy vidéki úr, aki a napfényes reggelen a közeli magyar székvárosba készül zabot eladni, sörözni a szolgabíróval, s aggályosan, mustrálja, nem hoz-e szégyent reá kocsisa, befogtak-e annak rendje és módja szerint odakészítették-e a könnyű homokfutó ülésére a kockás skót takarót, s fényesre vakarták-e a lovakat, ahogy előző este megparancsolta" (17.).
A *mintha* kötőszós feltételes hasonlító mondatok különleges szerepet játszanak Krúdy stílusának egyedítésében. Itt ugyanis „A hagyományos retorikából ismert »tertium comparationis« egyre tágasabbá válik, egyre áttetszőbb éter tölti ki ... az alany és a tárgy már nem is igen hasonlítanak egymásra, inkább csak a képzettársítás önkénye azonosítja őket" (Kemény Gábor *i.m.* 85). A Krúdy-prózát elsősorban ezek a pszeudo-hasonlatok közelítik a szürrealizmushoz.
Márai is felismerte, hogy a *mintha*-s mondatok az imitáció sikerének zálogai, s kimeríthetetlen fantáziával halmozta őket. Helyszűke miatt itt csupán néhányat közlünk:
„... olyan arckifejezéssel áztak a forró nedvekben a nyugdíjas emberek is, mintha a világ egyetlen őrültekháza lenne, ahol a kevés józanoknak és értelmeseknek is alkalmazkodni kell a környezet téveszméihez" (27.).
„... s úgy hunyorított fáradt szemeivel Szindbád, mintha már az öngyilkossági hírt olvasná a lapokban" (94.).
„Pest ... úgy ragyogott e májusi napon, mintha ünnep lenne valahol Bagdadban" (88.).
„... feküdtek, áztak és hallgattak itt a férfiak, mintha már készül-

nének a másik, a huzamosabb meztelenségre, amelynek halál és enyészet a neve" (32.).

„... egy józsefvárosi kesztyűsné ... olyan szeretettel tudta megsimogatni Szindbád tokáját, oly gyöngéden tudta tapogatni a negyvenes évek felé baktató úriember kappanhájait, mintha leölni készülne vasárnapra, s levest akarna főzni a hajós nemesebb belső részeiből" (33.).

Nem szokványos hasonlatok ezek, hiszen nem tudjuk egyeztetni a főmondatok hasonlítottjait a mellékmondatokban elhelyezett hasonlókkal. A főmondatokban felvillantott képekhez nem rendelhetjük hozzá racionális logikával a mellékmondatok asszociációit, mert a csapongó fantázia, a képzelet látomása sodorta őket egymás mellé. Hiába találunk néha az állítmányok vagy az alanyok között valamiféle rejtett analógiás kapcsolatot, a hasonlatjelleg akkor is elhalványul:

pl. „így *poroszkáltak* a meleg reggelen Budapest felé, az úr, a kocsis és a lovacskák: mintha láthatatlan *temetési menetet kísérnének*" (20.).

„...a kupola színes ablaküveggel bevágott fényrésein tarka sugárban zuhogott be a *májusi napsugár*, s elvegyült a gőzölgő medencék vizében, vörösre, kékre, zöldre és sárgára festve helyenként a vizet, mintha egy részeg *festő* áztatná itt hajnali kábulatban *ecsetjeit*" (32.). (A kiemelések tőlünk: Cz. I.)

Kitetszett az eddigiekből: a képalkotás sajátosságainak egyezésein túl a hasonlatok stílusfunkciója is egybeesik Krúdy és Márai művészetében: „... nem az ábrázolt dolog, jelenség plasztikus bemutatása, képszerű szemléltetése, hanem éppen ellenkezőleg: a realitástól való elvonatkoztatás, eltávolítás, a konkrétumnak vízióvá, a látványnak homályos tudattartalommá való szublimálása" a cél. „A hasonlat nem hasonlít, csak sejtet, hangulatilag motivál" (Kemény *i.m.* 41). Jól tükrözi az anticipáló szándékot a szövegszerkesztési eljárás átvétele is. Korábban már részletesen szóltunk a vakmerő asszociatív képkapcsolások dimenziótágító voltáról, most csupán jelezni szeretnénk, hogy ebben a hasonlatsokszorozásnak, ill. -részletezésnek jelentős szerepe van. A lényeget illetően, a kép kibontásának technikájában a két író hasonlóan jár el: vagy a statikus (ha az egyedi képen belül talál különböző aspektusokat), vagy a dinamikus (több témához több egyedi önálló szóképet fűz) megoldás kerül előtérbe. Bonyodalmas volna azonban a két alaptípuson belül minden egyes előfordulást valamilyen újabb csoportba osztani; a kategóriák további elkülönítése, a formalizálás ugyanis a szempontok keveredése miatt jószerével lehetetlenné válik.

A kritikusok közül többen szemére vetették Krúdynak, hogy hiányzik műveiből az analitikus gondolatiság, míg mások éppen azt hangoztatták, hogy a legapróbb emberi témákat is bölcseletté tudja változtatni, minden írásából életfilozófia árad. Kétségkívül: Krúdy nem volt intellektuális alkat, s így hősét sem bántja különösebb gondolati elmélyülés. Szindbád „nem engedhette meg magának az érzés és a szenvedély dolgaiban az okosság, a hűvös és mérlegelő értelem fényűzését: az ő dolga éppen az volt, hogy emlékezzen, hangokat halljon, a tűzbe bámuljon, mely az emberi szívek alján parázslik, s közben mindig odaégesse magát ahhoz a lánghoz, amely az emberi öntudat alján füstölög" (65.). Krúdy is, Márai

is szinte minden érzéket megmozgat, soraikból erős szenzualizmus árad: „Szindbád hallotta a hangot, s egyszerre hallani vélte az idő és a lelkek süllyesztőjében eltűnt Magyarország minden hangját. A Duna áramlását hallotta, a víz fanyar-üde szagát érezte, a pintyek és feketerigók csivogását a dunai szigetek sárga füzei között, vonatfütty rikkantását, amint elhalad a gőzös éjszaka az Alföldi afrikai síkságában és némaságában, a tátrai fenyők suhogását, ruszin anyák édeskés-szomorú énekét (. . .), vidéki söntések pohárcsengését, (. . .) eperbólétól könnyedén mámoros, fiatal, szőke nők boldog sikoltását, mely hosszan visszhangzik a nyári illatoktól fülledt Alagútban . . .“ (62.) Egymásba csendülnek itt s másutt is: pl. 28,, 32., 59., 61., 65., 77., 79., 80., 86., 90—94. a színek, ízek, hangok, illatok és fények.

Különlegesen nagy figyelmet s teret szentelt Krúdy (kivált, ha a késői művekre gondolunk) a gasztronómiai témáknak. Köztudomású, hogy az ételek, italok kifinomult, ínyenc élvezője volt, s alakmását is hasonló tulajdonságokkal ruházta fel. Szindbád a gyomor örömeinek szertartásos kultúrával hódol. A rutinszerű, automatikus cselekvést, az evést valóságos ünnepéllyé avatja, a fogyasztás nála felvonásokra tagolódik, a ceremóniát csak a beavatottak értik, értékelik igazán. Márai hőse sem marad el ínyencségben nagybecsű elődjétől, s emellett elsőrendű szakértője a konyhaművészetnek is. A kocsma számára is kegyhely (108.), a táplálkozás pedig nem pusztán bendőtömés, hanem „meleg és igazi emberi ünnepség“ (99.). „E szavak »Citromos Kolbász«, vagy: »Disznótor« — múlhatatlanul felkeltettek a hajós lelkében bizonyos emlékeket és benyomásokat, melyek elterelték figyelmét a környező világról“ (106.). Amikor Szindbád, az író leül, hogy megörökítse cikkében a régi magyar évszakokat, hosszan s szenvedélytől átfűtötten ír a hónapos retekről, a fiatal hagymáról, a fokhagymás báránygerincről, a fenyőpálinkáról, a hurkaneműekről és sorolhatnánk még bőven, mi szemnek-szájnak ingere. Márai hőse a „London“ étteremben ugyancsak méltóságteljes szertartás keretében avat be minket a magyarországi borfajták titkába (106—12.).

Márai e témában is megtalálja a lehetőséget, hogy a világról, az életről és az emberről mondjon el valami lényegeset, s természetesen olyan életforma- és miliőrajzot tár elénk, melyben megcsillanthatja humorát, iróniáját.

A sok-sok hasonlóság: téma- és motívumegyezés kimutatása, a stíluseszközök egybevetése után végezetül szóljunk arról is, hol rejtőzik az „igazi“ Márai, melyek azok a jellegzetes fordulatok, képek a műben, amelyek „jelenlétéről“ árulkodnak. Először Lovass Gyula hívta fel a figyelmet arra, hogy „»a Krúdy alak mögül Márai-hangok szólnak, s máraias kérdésekre kapunk krúdys hangszerelésben Márai-válaszokat«“ (Idézi Rónay: *i.m.* 278). Természetes, hogy Márai szuverén világa — s ezzel együtt a XX. századi modern korélmények is — a jól sikerült beleélés ellenére — észrevétlenül rápecsételődnek Krúdy világlátomására. Alighanem Márai kor- és életformakritikát hordozó sommás ítélete hangzik fel Szindbád szájából: „. . . a hajós (. . .) mélyen megvetette ezt a világot, mely éhezteti az írókat, s fintorgó mozicsillagok bámulására szívesebben adja ki pénzét, mint egy jó könyvre, mely felelni tud az élet és az álmok kérdéseire“ (15.). A „mozicsillag“ kifejezését bajosan használhatta volna Krúdy ebben az összefüggésben, s az sem valószínű, hogy

neonfényekről akkoriban írhatott volna pl. „A neonfények vonítani kezdenek . . ." (116.); A „bádogképű fenevadak" (66.) szintagmát is inkább jellegzetesen Márainak, mint Krúdynak tulajdonítanánk.

Az eddigieknél valamivel meggyőzőbb példa azonban az a néhány motívum, szókapcsolat, amely rendre feltűnik Márainál: az egzotikus macskafajták közül a pumát pl. több regényben felléptetí — itt is: „. . . az emberi szívek alján a várakozás és a reménykedés lappangott, mint a ligeti menazsériából megszökött puma a gödöllői erdőben" (64.). Egy helyütt a regényben (63.) Márai elejt egy motívumot — a pénztárcában őrzött árulkodó szalag —, amelyre *Az igazi* c. műben is rábukkantunk: „az ember felijed az élet sűrűjében, s szive fölött őrzött levéltárcája után kap, mely egy kék szalagot, hajfürtöt, gyermekfogat s anyja arcképét rejtegette".

Az önismétlés, a modorosság a hatalmas alkotói életműveket minduntalan fenyegeti, s ez alól Márai sem kivétel. Észreveszi ezt, s prózai műveiben maga vallja be: „Sajnos, magamra is hatással voltam" (Idézi Szegedy-Maszák 89).

Megmerevült, visszatérő formulái közül most csupán kettőt emelünk ki: *a gyertyák csonkig égnek* mondatot, s az *igazi* szót. Olyannyira kedvelte őket Márai, hogy címszerepet adott nekik egy-egy regényben *(A gyertyák csonkig égnek; Az igazi). A Szindbád hazamegy*-ben az előbbi fordulat a könyv utolsó bekezdésének nyitányaként hangzik fel nagy erővel: „*A gyertya csonkig égett*, s utolsó lobbanásával megvilágította Szindbád arcát" (125.); az *igazi* szó pedig gyakori előfordulásával hívja fel magára a figyelmet.

Tagadhatatlanul ráismerünk Máraira nőszemléletének műbe szőtt sajátosságairól is. Ha Hevesi szerint Krúdynak „a női lelkekről nincs mondanivalója, de a női testekről rengeteg van" (Fülöp *i.m.* 20), akkor a Szindbád hazamegy szerzőjének inkább a női lelkekről van mondanivalója, s a női testekről annál kevesebb. Hiányzik hangjából a Krúdytól megszokott imádat, a tiszteletteljes, érzéki hódolat, a szent-révült állapot. Helyette a többszörös alteregói hős sistergő gúnnyal, megvetéssel, lesajnálóan említi e társadalom tagjait, minden szava kiábrándulást, csömört, undort, keserűséget tolmácsol. Ez a szemlélet meglepően egyezik a Füves könyvben s a Naplókban feljegyzett sorok tartalmával. „Már csak az anyákat tisztelte Szindbád, s csak olyan nőnek csókolt kezet, akinek keze fogásán a lúg, a mosószappan érdességét érezte, akinek keze fogásán érzett, hogy pelenkát is mosott életében, s nem átallja gumikesztyű nélkül, személyesen sulykolni és mosni a szeretett férfi szennyesét. (. . .) Máskülönben behunyta szemét, s lélekben egy napkeleti bálvány közömbös pislogásával nézett utána a körtáncnak, melynek fordulóin a nők oly könnyedén váltották táncosaikat, mint nyári napokon a harisnyát."

Az elmondottakon túl egy-egy jellegzetes szó használata (s egy-egy gyakran elkövetett nyelvhelyességi hiba) is leleplezheti a szerzőt: Márai az egyfajta szót rendkívül sűrűn alkalmazza, 'pontosan meg nem határozható' jelentésben: pl. „. . . volt itt egyfajta kényelmesség az ülésekben" (19.); „Volt itt egyfajta titok . . ." (65.); „. . . hallgatott egyfajta szomorúságra" (69.) stb. — az előtt névutós, időhatározós álszintagmát pedig időpontot jelölő szerepe ellenére időtartam kifejezésére használja — hely-

telenül: pl. „Pápai (. . .) egy hónap előtt megváratta Szindbádot az előszobában." (7.)

A Szindbád hazamegy nem csupán jól sikerült imitáció, hanem egy mítosz megalkotása is. Két író csodálatosan harmonikus találkozása egy lélekben, egy regényben, egy nyelvben. „A nemzet nyelvében élt, (. . .) s nem volt senki a hazában, aki mélyebb hittel, igazabb áhítattal vallotta és hitte ezt, mint Szindbád" (101.), mint Krúdy, s mint Márai . . .

CZETTER IBOLYA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994. 1. szám

SZECESSZIÓS VILÁGNÉZET ÉS FORMA CSÁTH GÉZA NOVELLÁIBAN

Csáth Géza élete és műve ma már nem ismeretlen az olvasónak. „Reneszánsza" a hatvanas évek közepén kezdődött, amikor is Illés Endre bevezetőjével és válogatásában megjelent *A varázsló halála* című novellaskötete (1964). Azóta többen is foglalkoztak életművének föltárásával, de mivel e munka dokumentumai más-más kiadóknál és más-más időben jelentek meg, a Csáth-irodalom mindig az újrakezdés jegyében alakul. Mi a következőkben a Csáth-novellák ama vonulatát vizsgáljuk meg, amelyben a szecesszió teremti meg a mű formáját.

A magyar szecessziós irodalom több szempontból eltér a nyugat-európaitól. Elsősorban a világnézeti különbségeket emeljük most ki. A magyar szecessziós világnézetet mélyebben meghatározza a menekülés-lázadás kettőssége. A konkrét történelmi-társadalmi helyzet nem tette lehetővé a tartós kivonulást, hiszen a menekülésnek ez a formája rövid időn belül irreálisnak bizonyult. A *kert*, amely a szecesszió színhelye, s mint ilyen, szövegszervező motívuma volt (a kivonulás, a magány tere), Csáth Géza novelláiban is megtalálható, de nem olyan árnyaltan és gazdagon, mint például az osztrák irodalomban. Az ő életművében a kert szövegszervező motívumként fokozatosan elveszíti jelentőségét, jelentésmezeje leszűkül, s ezáltal a kivonulás lehetetlenségét példázza.

Jellegzetesen szecessziós a színtere *A varázsló kertje* című novellának (1907), amely a gyermekkor emlékké vált csodáit és titkait idézi fel. A felnőtt Vas fiúk (akiknek arca azonban „még nem férfiasodott meg végképp") visszatérnek szülővárosukba, hogy fölkeressék a gyermekkorukban fölfedezett csodálatos kertet. Álom és valóság fonódik össze homogén közeggé: a fiúk látogatása és a ténylegesen adott kert, de a valóságos részletek látványa épp csak felvillan, s át is adja helyét a látomásnak és révületnek, amelynek forrása a gyermekkori emlék ihlette képzelet. Jellegzetesen szecessziós a novellában a mesebetét és a kertleírás. Csáth Géza több novellájában felfigyelhetünk az író fürkésző kíváncsiságára a gyermekidők titkai iránt. A személyes késztetés mellett ebben minden bizonnyal a századfordulós kordivat és -hangulat is közrejátszott. A gyermekvilág iránti érdeklődést a szecesszió stílusáramlata, továbbá a freudizmus és a korszak kiábrándultsága, értékválsága, boldogság utáni sóvárgása szította. A gyerekkor egy boldog, letűnt világ jelképévé válik, amelyben a vágyak megvalósulnak, s a fantázia gátlástalanul csaponghat. Ezzel függ össze, hogy a századforduló irodalma (főleg a szecessziós ág) a mesék iránti rajongást is újjáélesztette. Kultikus tisztelet övezte a régi mesemondókat, s a kortársak között is voltak olyanok, akik művelték ezt a műfajt (Maeterlinck, Oscar Wilde, Anatole France, Balázs Béla, Török Gyula és mások). Csáth Géza soha nem írt mesét, de nagy mértékben felhasználta gyermekkorának olvasmányélményeit. A mese nála olyan stilizációs eljárás, amely az elbeszélés mögöttes terében

található érzelmi állapotot vagy konfliktust érzékelteti. Ez a konfliktus általában a gyermekkori illúziók veszendősége, s a mesemotívumok így az elvágyódás kifejezői. Csáth jól tudta, hogy nem maga a gyermekkor csodálatos, hanem az a kép, amely a felnőtt elé tárul, s amely az idő távlatában megszépült.

A kert, amelyet a felnőtt fiúk látogatnak meg, a gyermekkor mitikus képzeteit eleveníti fel. Irodalmunk egyik legszebb szecessziós kertleírása ez: „Sajátos növényvilág tenyészett itt. Hosszú szárú, kürt alakú virágok, amelynek szirmai mintha fekete bársonyból volnának. A sarokban liliombokor, óriási kelyhű fehér liliomokkal megrakodva. Mindenütt elszórva alacsony, vékony szárú fehér virágok, amelyeknek egy szirma, csak egy szirma, gyenge piros színű volt. Úgy tetszett, hogy ezek bocsátják azt az ismeretlen, édes illatot, amelyet szagolva az ember azt hiszi, elakad a lélegzete. A kert közepén egy csomó bíborpiros, kövér virág terpeszkedett. Húsos, selymes fényű szirmaik hosszan lógtak le egészen a magasra nőtt haragoszöld színű fűbe. Mint egy kaleidoszkóp, úgy hatott ez a kis csodakert. Közvetlen előttem a nőszirom lila virágai nyíltak. Százféle virágillat tevődött össze a bódító szagában, s a szivárvány minden színét megtalálhattad a virágok színében." Egzotikus, mesebeli gazdagságú ez a csodakert. Elsősorban piciny („mint egy kis szoba") és buja voltában szecessziós kellék. A liliom is kedvelt virág a szecessziós irodalomban. Szajbély Mihály fontosnak tartja a novella értelmezésében azt a tényt, hogy a kert az emberiség legősibb szimbólumai közé tartozik.[1] Jelképezi a földi és az égi Paradicsomot, de jelképezi a világmindenséget is, amelynek középpontjában áll. Csáth novellájának sűrű deszkapalánkkal körülvett kertje leginkább a perzsák fallal körülvett illatos kertjeire emlékeztet és a keresztény ábrázolások hortus conclususaira. Ez utóbbiak paradicsomi kertek, kerítéssel körülvéve, melynek közepén Mária ül a kis Jézussal; a kert kapuja mindig zárva van, Mária szüzességének jelképeként. Csáth felhasználja és sajátosan átértelmezi azt a gazdag szimbólumrendszert, amely a kert körül kialakult. A novella kertjében, egy zsalugáteres házikóban a varázsló lakik, aki minden titkot ismer, és az emberfölötti hatalom birtokosa. Krisztus ellenanalógja ő, tizenkét rablóval él egy házban, akik tanítványai és rabszolgái. Esténként gyíkokkal, békákkal, cserebogarakkal eteti, majd gyilkolni és rabolni küldi őket a városba. Ő maga éjjel vigyáz rájuk, majd reggel a lányokká váló virágok között hempereg. A meseszerűség (amely az Ezeregyéjszaka meséit juttatja az olvasó eszébe) elsősorban az érzékszervek felfokozott működését jeleníti meg. A létezés érzékek által való átélésének dimenziója ez, amelyben legfőbb cél a gyönyör elérése. Az erotikum tölti ki ezt a dimenziót, ahol a varázsló az érzéki tobzódás megtestesítője. Gyönyörvágyát két, egymástól elválaszthatatlan szenvedély táplálja: az érzéki szépség és a rablás, az ölés szenvedélye.

Ez a történet az erotikus álmokat dédelgető gyermekfantázia világmagyarázatának is tekinthető. Az a minden emberben benne rejtőzködő vágy fejeződik ki benne, hogy varázsló lehessen, minden titkok tudója, a teljes élet birtokosa, s a maximális gyönyör élvezője, amely kín és kéj együttese révén valósulhat meg. Több ez, mint szerelmi gyönyör: Mé-

[1] Szajbély Mihály, *Csáth Géza*. Bp., 1989. 73.

szöly Miklós „értelemmel nem követhető szituáció"-nak nevezi[2], amelyben mindig tökéletes a lét érzékelésének átélése.

A novellában mindez már csak emlék. Mégis jólesik beszélni róla, s noha a Vas fiúk eltávoznak a városból, lelkükben ott rejtőzik a gyermekkori álmok utáni nosztalgia fájdalma.

Azok közül a Csáth-novellák közül, amelyek szecessziós motívumokra és stiláris megoldásokra épülnek, *A varázsló kertjé*-t tartjuk a legsikerültebbnek. Az író életérzése és világlátása szempontjából azonban érdemes más szecessziós ihletésű írásokat is megvizsgálnunk.

A gyermekkor emlékeiből merít a *Józsika* című novella is (1903). Az agyondédelgetett gyermek egyforma mindennapjairól ír. Az örök változatlanság fülledt levegője uralja a nagymama házát, ahol Józsika gyermekkorát tölti. Apró, reális mozzanatokból áll össze a kép, színekből (főleg fehérből, ezüstös-aranyosból, s ezek ellenpólusaként ijesztő zöldből, vörösből, barnából), illatokból (a szájvíz, a reggeli kávé, az öreg bútorok illatából), hangokból (a nagymama csengőjéből, a dada vidám reggeli hangjából és sok-sok csendből). A négy fal közé zárt, unatkozó gyermek az álmodozásba menekül a mindennapok egyhangúsága és sivársága elől. Az álom mint a kivonulás lehetséges módja van jelen a novellában. De ez az álom is ambivalens érzések és tartalmak hordozója: egyrészt a képzelet szabad csapongását engedi meg („Szeretnék tengerre szállani és hajós lenni, vagy még inkább a felhők országába szeretnék menni és ottan lakni. Szeretnék bolyongani a nagy felhőmezőkön, ahol olyan csendes, aranyos és gyönyörű lehet minden."), másrészt a félelem, az egyedüllététől, védtelenségtől való rettegés is benne van („Számtalanszor nagyon aggódtam és féltem egyedül. Ha valaki el van bújva a szobában, a szalonban, a fekete zongora alatt vagy a szekrényben, valami rossz ember, és rám ront, végem van."). A végkövetkeztetés mégis az, hogy álmodozni jobb, mint ébren lenni, hiszen: „Az élet, az ébrenlét tele van félelemmel, unalommal, sok rossz emberrel és sok emberrel, akik jók, kedvesek, mint a dada és nagymama, de akikhez tulajdonképpen semmi közünk; az álom kárpótol mindenért."

Hasonló szituációra épül a *Szombat este* című novella is (1908), amely azonban valóságos kis remekmű a *Józsiká*-hoz viszonyítva. A történet narrátora itt is egy kisfiú, aki egyes szám első személyben meséli el élményeit. Első olvasásra nem tűnik klasszikus novellának ez a mű: hiányzik az eseménylánc s a belőle fakadó drámaiság, valamint a sorsfordulat. Egy életképet ábrázol, lényegét tekintve azonban hagyományos szövegtípusnak kell elfogadnunk, hiszen egyetlen központ, a Homokember szimbolikus alakja köré rendeződik minden, s ez teremti meg a koherenciát a szövegbe emelt világelemek között. Ebben a homogén világban tulajdonképpen két dimenzió épül egymásra, illetve olvad eggyé a gyermek-narrátor szemében: a mindennapok reális tartománya és a mesék ihlette gyermeki fantázia birodalma.

A mítosz tér- és időkoordinátáira emlékeztet a novellában ábrázolt világ. A gyermekkor mítoszának dimenziójában járunk: hőse, a kisfiú izgatottan és józan figyelemmel várja a hétről hétre megismétlődő

[2] Csáth Géza, *Egy elmebeteg nő naplója*. Mészöly Miklós előszavával. Bp., 1978. 6. sz. jegyzet 24.

szombat esti ceremóniát, amelynek apró csodái lényegében azonosak. A nietzschei „örök visszatérés" folyamata ez, amelynek egyhangúságát a rituális elemek teszik ünnepélyessé. A gyermeket izgalommal, kellemes feszültséggel tölti el az a tény, hogy az elmúlt szombat esték tapasztalata alapján előre tudja, mi hogyan fog történni. Az ismétlődés nem teherként nehezedik rá, hanem felszabadítja a hétköznapi esték után, s mivel az ünnep ritmikusan reprodukálható, lehetővé teszi az időtlenség csodájának megélését a konkrét, emberre-szabott időben.

Ez a lebegtetett idő csak egyike a novella modern vonásainak. Emellett objektív és szubjektív tényezők harmonizálásából épül fel a mű polifón világa. Jelen van benne a tárgyi valóságnak egy metszete mellett egy tudatállapot is. Egy mérsékelt jómódban élő polgári család szokásait, mentalitását jeleníti meg oly módon, hogy epikai és lírai elemeket vegyít a leírásba. Jellemző, hogy ez az életkép a gyermek-hős tudatában tükröződik, emiatt az ő nézőpontja a meghatározó ebben a novellában. Ő csodálkozik rá a szobányi kis világra (szecessziós sajátosság az enteriőr kiválasztása a történet színteréül!), az ő nézőpontja nagyítja ki vagy törpíti el a dolgokat, az ő sajátos logikája dönti el, mi lényeges és mi lényegtelen, s fantáziája eljuttatja az apró, reális tényektől az áhított és egyben rettegett irrealitásig. A reflektált narrációnak tulajdonítható, hogy a mű az állókép benyomását kelti, noha apró mozgásokból tevődik össze ez a globális mozdulatlanság.

A novella világának kettőssége (ünnepi nyugalom és megnevezhetetlen nyugtalanság) összegeződik a nyitó és záró mondatban, amely egyfajta keretet alkot: „Szombat este, ó, az mindig a legszebb.", illetve: „A Homokember, az óriás Homokember, az ágy peremén a falhoz húzódva, komolyan figyelve gubbaszt."

E keretbe foglalt történet első felét az idill uralja. Vitális örömökről és értékekről van itt szó, szinte banális apróságokról: sokféle és nagyszerű ételről, amely az asztalra kerül, s amelyet korlátlan mennyiségben lehet fogyasztani, inycsiklandozó ízekről. A szülők sem olyan szigorúak, mint máskor, s a gyermekek felszabadult örömmel torkoskodhatnak az ünnepi vacsorából. A szenzualizmus eme himnuszának csúcspontja a nagymama teájának leírása, amely egzotikus színkeverésében egy szecessziós miniatűr rangjára emelkedik: „Nagymama ilyenkor csak teát iszik. Bordó színűre főzi, és mialatt fő, a csészéjében cukrot éget hozzá rummal. A rum lilás rózsaszínű lángocskákkal ég, és kicsapkod néha a csésze szélén túl is, a nagymama meg leteszi a szemüvegét, és mosolyogva nézi; közben cukrokat dörzsöl a citromhoz." Boldognak, homogénnek tűnik ez a kis világ, a családi béke és összetartozás mikrokozmoszának. A szombat esti szertartásnak része az apa pipázása, a lábmosás, a mesemondás. Az idillt halvány sejtelmek felhőzik be, először csak egy hasonlító kötőszócskában: „Ilyenkor apa és anya is, mintha jobban örülnének.", arra utalva, hogy a harmónia, a boldogság csak látszat. A sejtelmet pillanatnyilag elhessenti a pipagyújtás izgalma, s a három-három füstkarika, amely a gyermekek kérésére fölszáll, majd a cselédlány három meséje: A vasfejűről, A két hollóról és a Boszorkányokról (a mesebeli bűvös számok, a hármas és a hetes egyre gyakrabban fordulnak elő a történet eme második felében, hozzájárulva a realitás talajáról az irrealitás felé való eltolódáshoz). A Jakob és Wilhelm Grimm romantikus történeteivel fokoza-

tosan átveszi a valós környezet fölötti hatalmat a mesék fantasztikus világa, s így minden lehetővé válik: a Homokember, a várt és rettegett fantom megjelenése is. Mert a Grimm-történetek az író világképét közvetítik, amelyre épp az a dualizmus jellemző, mint a *Szombat este* világára (s általában Csáth szecessziós fogantatású novelláira): az emberi lét ellentmondásossága, tündéri és ördögi összetevőinek diszharmonikus egysége.

Julcsa meséi után a szülők elvonulnak zongorázni. Ebben a jelenetben is idill és valami nyomasztó sejtelem vegyül. Elcsendesedik a ház, a nagymama hét-hét cukrot tesz a gyermekek poharába, s elhelyezi a mécsest. E varázsgesztus után „E pillanatban már itt a Homokember.". Megjelenik a szombat esték titokzatos, félve várt vendége, aki magába sűríti a novellavilág ellentétes pólusait: egyszerre része a való világnak és szülötte a gyermeki képzeletnek: „Apa azt mondta, amikor mutattuk neki, hogy a kancsó árnyéka. S ha a kancsót elvette, valóban eltűnt a Homokember is. De mégse árnyék ez, hanem a Homokember.". Egyszerre barátságos és félelmetes; az idilli felszín mögött rejtőzködő bizonytalanság, szorongás, rútság megtestesítője. A halál, az elmúlás sugallatával bontja meg az ünnepi hangulatot, s mint ilyen, megcáfolja az „örök visszatérés", a megismételhetőség illúzióját. A Homokember is az élet szerves tartozéka: jelzi, hogy a való világ mögött létezik egy másik, amely józan ésszel fölfoghatatlan, csak a mindenre nyitott gyermeki szem képes észrevenni homályos megnyilatkozásait. Sokan abban látták funkcióját, hogy a polgári társadalom mélyén rejtőző rothasztó erőket testesíti meg, de véleményünk szerint ezzel leszűkítenők a novella értelmezési lehetőségeit. Nem egy adott társadalomra, hanem általában az emberi létre igaz, hogy fény- és árnyoldalai egyaránt vannak, s ezek olyan elválaszthatatlan kapcsolatban állnak egymással, mint a nappal és az éjszaka.

A Homokember irodalomtörténeti prototípusa E. T. A. Hoffmann *Der Sandmann* (1816) című elbeszélésében bukkan fel. Komparatisztikai tanulságot nyújt ez a tény, rávilágít a romantika és a szecesszió kapcsolatára. A szecessziós művészeket különösképpen vonzotta a Hoffmann rejtélyes alakja és művészete. Csáth Géza világképének és novelláinak is szerves alkotóelemévé vált a Hoffmann adta inspiráció. Anélkül, hogy a két novella közötti hasonlóságok kimutatásába bocsátkoznánk, megjegyezzük, hogy a kettő közti alapvető különbség az, hogy míg Hoffmann hősének útja a fantasztikumba, az idegbajba majd a halálba vezet, Csáth novellájában az írói nézőpont visszatér az idill megidézéséig.

Álom és valóság, vágy és beteljesülés fonódik össze a *Találkoztam anyámmal* című novellában (1916). Az idilli hangulatot itt is beárnyékolja a látszat és valóság közötti ellentét. Mészöly Miklós „racionális álmodozás és kompenzálás"-nak nevezi ezt a helyzetet[3]. Miről van szó? Csáth Géza nyolcéves volt, amikor édesanyját elvesztette. Novellában több szövegrész, motívum sejteti, hogy mekkora traumát jelentett ez számára, s hogy az idő múltával egyre szorosabb érzelmi kapcsolat fűzte anyjához. A *Találkoztam anyámmal* című novellában például feltételez egy helyzetet („Anyám meghalt, amikor én születtem."), s erre alapozza a tovább fantáziált történetet. A szülésbe belehalt anya képzete könnyen

[3] Uo. 24.

konnotálhatja az élve eltemettetés (az anyában való elpusztulás) gondolatát, amely nagyon is reális lehetőség egy ilyen határhelyzetben. Tagadó formában ugyan, de megfogalmazódik ez a gondolat már a novella elején: „Nem éreztem, hogy kellett lenni anyámnak, s hogy ő, aki miattam, fiatalon a sírba feküdt le, s ott porlad — én vagyok.". Az anya elveszítése, mint vitális hiány, tovább kísért (szövegszinten a vezérmotívumként visszatérő orvosságbűz és véres szoba képében). A halál motívuma után a szerelemé is megjelenik: a kamaszodó majd felnőtt férfi a nők szerelmével kompenzálja az anyai szeretet hiányát. A novella szecessziós dekorativitásának kellékei ezek a nők: hajuk illatos, „puha, lusta rózsakarjukkal" ölelik át a fiatalembert, csókjuk „pompás, halálos izgalmú". De mindez nem elég: csak fokozza az izgalmat, s előkészíti a terepet a halott anyával való találkozáshoz.

A novella reális tér—idő koordinátái (amelyeket azonban kezdettől valami álomszerű hangulat leng át) fokozatosan az irrealitás felé csúsznak. A lebegtetett időkezeléssel a múlt és jelen, az álom és valóság határzónája válik a történet színterévé: a kert-motívum az álombeli májusi rét alakját ölti itt. S a találkozás ideje az éjszaka, amely nemcsak hangulati tényező, hanem a teljes sebezhetőség jelképe, a szellemi és idegi túlérzékenységé. Ennek a különös, abnormis állapotnak a következménye az, hogy anya és fia találkozását a halálesztétika és halálerotika egybeolvasztása avatja tipikusan szecessziós történetté. Olyan az egész, mint egy misztikus szertartás, amelyben a határok s a körvonalak elmosódnak. Az anya fiatalon és üdén jelenik meg. „Vidám melankólia" árad sápadt, finom kis arcából", és „néma nevetéssel" néz fiára. Csupa ellentmondás ez az idill, hiszen átdereng rajta álom voltának fájdalmas bizonyossága.

„Megfogtuk egymás kezeit." — mondja a narrátor, s az anya és fia közötti kapcsolat átlényegül szerelmesek közötti viszonnyá, de mégsem megbotránkoztató, hiszen hősei nem hús-vér alakok, hanem mély, ambivalens érzések kivetülései. Gyermeki és szeretői gesztus egyszerre az, ahogyan a fiú gyöngyvirággal borítja el az anyját, annak „ifjú, lányos emlőit" — gyöngyvirággal, amely kecsességével, bájosságával, törékenységével kétségtelenül szecessziós dekoratív elem. Ebben a jelenetben olvad eggyé az erotikum és a halál motívuma („Én gyorsan összeszedtem a mező összes gyöngyvirágait, és rászórtam. Elborítottam vele ifjú, lányos emlőit, melyekkel engemet sohasem szoptatott. Ő pedig néma nevetéssel nézett engem, míg csak el nem fogytak a gyöngyvirágok."). Ezután a halál motívuma fokról fokra erősödik, azzal párhuzamosan, hogy a nappal alkonyatba hajlik. A szecesszió (s ugyanakkor az impresszionizmus) érzetkultuszával függ össze a novellabeli színek jelentősége: a fehér az ifjúságra, tisztaságra, törékenységre utal (az anya arca, alakja, a gyöngyvirágok), a zöld (mező) ugyancsak az ifjúsággal, boldogsággal, a vágyak beteljesülésével függ össze. A kék szín funkciója ambivalens: egyrészt fedi a zöld-konnotálta jelenségek szféráját, másrészt az elmúlás, a halál sötét tónusát vegyíti az idilli hangulatba (a halott anya sötétkék szeme, a kék erdő, ahol el kell válniuk). A színek mellett a hanghatások is aláfestik ezt a mulandó idillt: hárfa és fuvolaszó, valamint a gyöngyvirágok dala kíséri végig a mezőn az anyát és fiát, a kék erdőnél pedig, ahol végleg el kell búcsúzniuk egymástól, elhal.

Tökéletesen eggyéforr a novellában a beteljesülés és kielégítetlenség érzése. A felnőtt fiú találkozik ugyan anyjával (még ha álmában is), de másodszori elvesztése annál nagyobb űrt hagy lelkében. A kielégítetlenség érzését csak fokozza az, hogy anyja alakjáról mintázza meg a maga számára az ideális társat, emiatt képtelen e megálmodott találkozás után „fekete hajú asszonyok" és „édes hangú lányok" szerelmében feloldódni. Mert az egyetlen, az igazi vonzásában minden egyéb csak silány másolat. Lényeg és látszat kibékíthetetlen ellentétéről van itt is szó.

Érdemes felfigyelnünk arra, milyen típusú és atmoszférájú írásban dolgozza fel Csáth az anyja korai elvesztése okozta traumát. Tudatosan naivnak és lírainak tűnik a kidolgozásnak ez a módja: jellemző, hogy a konkrét-személyes élményt nem vetíti az irracionalitás szférájába, nem leplezi le, hanem játékosan, apró, reális részletekből építi olyan egésszé, amely összefüggéseiben már nem a való világ törvényeit tükrözi.

Látszat és valóság ellentétére épül az *Eroica* című novella (1906) is. Pompás dekadens szertartásnak lehetünk a szemtanúi: egy halálosan beteg báró utolsó heteinek, egy olyan emberének, aki „ösztönszerűen rájött arra, hogy meg kell halni, és hogy szépen kell meghalni." Egy kiismerhetetlen és abszurd világban, amely tele van hazug ragyogással és a mögötte megbúvó félelmes agresszivitással, mi sem hősibb, mint az élet átesztétizálása! Ezt teszi a szép, fiatal báró is, aki felejthetetlenné akarja tenni élete utolsó napjait, s egy baudelaire-i hős méltóságával meghalni. Elegánsan öltözködik („remekbe készült lakkcsizmák"-at visel és kék színű atillát), járása „könnyed és előkelő", „csodálatosan finom" parfümöt használ, és bálokra jár, ahol minden fiatal lány őt várja. Úgy viselkedik, mint egy vérbeli színész, az élet és halál művésze, aki szívvel-lélekkel játssza az utolsó szerepet. Pedig szinte emberfeletti erőfeszítésébe kerül, hiszen térdei rogyadoznak, „teste csupa gyengeség, lázas bágyadtság", s „a vérének minden harmadik cseppje meghalt már."

A látszat és valóság, a halál és erotikum antinómiái alkotják e novella rendező elvét, s ebből fakad a történet feszültsége is. Színek, hangok és illatok gazdagsága jellemzi a szertartást (mindez a szecesszió érzetkultuszának pompás megnyilatkozása). A kert, a kivonulás tere itt egyértelműen az elmúlást sugallja: „A nagy verandán, ahol a fürdővendégek és a bálozók vacsoráztak, kékes fényű ívlámpák égtek, és a szeptemberi nedves kora őszi köd mintha még kékebbre színezte volna a levegőt. A lányok vállai hideg fényben csillogtak [...] A cigány is a legcsendesebb nótákat szedte elő [...] A sötétben gubbasztó barna fák között mintha csodálkozó susogás suhant volna végig [...] Abban a pillanatban jött fel a nádas sötétkék foltja mögött az újhold karcsú sarlója." E pazar festmény alapszíne a kék (a halál színe), ebbe vegyül egy-egy barna, szürke és vörös folt („A teremben, mint kisírt szemek, vörösen pislogtak a lámpák"). A képbe tökéletesen beillik a báró alakja kék atillájával és szürke szemével. S mintha az őszi párákra rímelne a báró láztól gőzölgő homloka. A zene, mely végigkíséri a szertartást, halk és finom: egy Chopin-mazurka akkordjai, egy régi valcer ...

Ennek a részletről részletre megtervezett szertartásnak „kellékei" a fehér ruhás, életvidám lányok is, akik mámorosan hanyatlanak a báró karjába, miközben az először és életében utoljára „megejti a lelküket". Nem tudják, hogy a báró halálosan beteg, s jól van ez így: az elmúlásnak

csak az esztétikumát érzékelik. Kéj és kín együtt van jelen itt is, mint Csáth novelláiban általában, s a hangsúly olyannyira az előbbire tevődik, hogy a halál („Bölcs, szép és művészi halálbamenést!") már-már ellenállhatatlanul vonzónak tűnik.

A kert motívumára épül a *Délutáni álom* (1908) belső története is. Keretes elbeszélés ez, amelynek az az újdonsága, hogy a keret itt nem valaki másnak, hanem a narrátornak magának teremt lehetőséget élete egy mozzanatának elmondásához. A keretbe foglalt történet egy álom elmesélése, a keret pedig az elalvás előtti és utáni pillanatokat idézi fel, amikor is a narrátor utasítást ad a szobalánynak, hogy eressze le a függönyt, nyissa ki a zsalukat, és negyedóránként ébressze fel őt, a délutáni alvással járó fejfájást elkerülendő.

Az álom színtere a szecesszió által kedvelt egzotikus táj, az Ezeregyéjszaka meséinek városa: Bagdad. Az álom kezdete felhőtlen idill, s a narrátor a mesélés látható-érezhető örömével kezdi a történetet: „Ragyogó nyári délutánban fehér paripán lovagoltam Bagdad felé. A város tornyai, a ciprusok és a pálmafák felnyúló, vékony foltjai remegtek, izzottak és elmosódtak a búcsúzó nap pirosló aranyporában. A kertek virágai minden illatukat kilehelték, és a rózsák sóhajtása ott imbolygott, torlódott az utamon összekeveredve a balzsamfák és tömjénfák szagával." A varázsló kertjére emlékeztet ez a minden érzékszervet lebilincselő pompás táj. De a lélek tereként is értelmezhető, amely tele van szerelem- és boldogságvággyal s ugyanakkor félelemmel, szorongással is. A „duzzadó ifjúi boldogság", amelyet a narrátor érez a város felé lovagolva, megérkezésekor elpárolog. Összetalálkozik a néma grófkisasszonnyal, belészeret, s az álom ettől kezdve valami különös, szívszorító megváltástörténetté alakul. A grófkisasszony képtelen sírni és képtelen szeretni — halott vőlegényének anyja átkozta meg, mivel nem siratta meg a fiát. Különös ez az összefüggés, miszerint aki sírni nem tud, szeretni sem képes. Úgy tűnik, hogy e novella értékskáláján a fájdalom áll az első helyen, s az igazi szerelem csakis megszenvedett érzés lehet. Szindbád, a kétszáz éves bagdadi varázsló megjósolja, hogy a grófkisasszony csak akkor tud majd igazi könnyeket sírni, ha gyermeke születik, s el is veszíti azt. Az elbeszélő feleségül veszi a grófkisasszonyt, s úgy várják gyermekük világra jöttét, mint a Megváltóét. Megszületik a csodaszép gyermek, s meg is hal egy nyári hajnalon. A grófkisasszony végre „igazi könnyeket" sír a koporsó felett, s a szülők az újrakezdés reményében indulnak hazafelé. Ekkor a szobalány hangjára felébred a narrátor, s a mese véget ér.

Freud álomelméletének hatása érződik a novellán. Csáth jól ismerte azt a freudi tételt, amely szerint alvás idején a tudat cenzúrája gyengébb, mint éber állapotban, s így feltörhetnek az ébrenlét óráiban elfojtott vágyak. De mivel a cenzúra soha nem szűnik meg teljesen, az éber állapotban leszorított vágyakat szinte a felismerhetetlenségig eltorzítja, s ez az oka az álom zavarosságának. Szajbély Mihály szerint a *Délutáni álom* burkolt vágyat fejez ki: az elbeszélő tulajdonképpen saját élete félresikerült voltát ruházza át a grófkisasszonyra, s így az a küzdelem, amelyet a lány (illetve kettejük) boldogságáért folytat, lényegében saját megváltását célozza. Önmaga képtelen erre, és csodát vár: az álom dimenziójában a gyermek-Megváltó eljövetelét.

E rövid lélektani észrevétel után térjünk vissza a novellához. Úgy érezzük, kissé „túlbeszélt" ez a történet, gyengeségének legfőbb oka azonban a valóságból való kivonulás esetlegességéből ered. Az álom nem érvényesül itt szükségszerűen, mintegy légüres térben lebeg. Csáth képtelen elrugaszkodni attól, amit a tudat és az ösztön kibékíthetetlen ellentétéről ismer.

Van azonban a *Délutáni álom*-nak egy jelenete, amelynek önmagán túlmutató jelentése van. Egy tükörtermet ír le a szerző ebben, a következőképpen: „Hatalmas terembe léptünk, amelynek tükörfalai voltak. A grófkisasszony eltűnt mellőlem, de a tükörben száz és száz más volt helyette. Szinte tolongtak, annyian voltak; egy egész sereg egyforma leány tekintett reám körös-körül. Mindannyi mezítelen. Itt fölemelt karokkal állt az egyik, ott a másik a háta megett fonta össze a kezeit. Mindannyinak másképpen csillogott a szeme, és különböző volt a tekintete." A sok tükörkép közötti tanácstalan bolyongás az irányvesztés, az eltévedés jelentését konnotálja. Melyik a grófkisasszony a sok egyforma lány közül? Mindenik és egyik sem, hiszen egy embert sohasem lehet tökéletesen megismerni, bármennyi helyzetben találkoztunk is már vele. Az emberközi kapcsolatok (s konkrétan a szerelem) labirintusa ez, amelyben sokáig kell bolyongani, az eltévedés állandó kockázatát vállalva, amíg elérjük a célt. A novella hősének ez sikerül — de csak az álom régiójában, s ott is fájdalom, szenvedés árán.

Csáth Géza több novellájában foglalkozik az eltévedés gondolatával. Ennek is kettős oka van: egyrészt az író személyes alkatából, másrészt korából ered a neurózis, mint alapvető élmény. Egyetlen novellájában ír valódi eltévedésről (*Emlékirat eltévedésemről*, 1908), amely gyermekkorában történt, és szerencsés hazatalálással végződött. Már itt megfogalmazza, hogy az eltévedés vissza-visszatérő motívum nála: „Az eset maga egyike azoknak az eltévedéseknek, amelyek életem során azóta oly csodálatos módon ismétlődtek és annyiszor, hogy nagyrészt elfeledkeztem róluk." Lehet, hogy a konkrét eseteket elfeledte, de a velük járó szorongás, félelem érzetét nem. Visszatér ez az érzés a már említett *Délutáni álom*-ban, s az *Elfeledett álom* című novellában (1910) válik központi gondolattá, szövegszervező elvvé. Ez utóbbi írásban nincs ugyan jelen a tükör, de minden színtér tükörképnek, labirintusnak minősül a fogalom bölcseleti értelmében, minden látvány elveszti önazonosságát. A kert, a kivonulás tere is megsemmisül itt.

A csáthi novellavilág összefüggéseiben végigkövetve a kert motívumának alakulását, meg kell állnunk egy pillanatra a teljes funkcióvesztése előtti mozzanatnál: annál, amikor puszta díszletté válik. *A varázsló halála* (1908) című novellára gondolok itt, amely több szempontból kulcsfontosságú írás. Már a cím magában foglalja Csáth életművének (s általában a szecessziós művészetnek) két alapmotívumát: a *halált* és a *varázslót*. E novellában a fő hangsúly nem az elsőre, hanem a másodikra esik. Kimutattuk, hogy a varázsló alakja a mesék-táplálta gyermeki képzelet szülöttje (*A varázsló kertje*), s annak az óhajnak a megtestesülése, hogy az ember minden vágyát ki tudja elégíteni, a teljes életet élje, a fölfokozott gyönyör állapotában. Ez az abnormis állapot ellentétes szenvedélyekből táplálkozik, hiszen a teljesség nem lehet sem egyértelműen szép, sem egyértelműen rút, csakis a kettő ötvözete. A *Délutáni álom*

varázslójának a funkciója nem ilyen áttételes: ő mindössze mesei figura, jövőbelátó, jós, aki (mint általában a mesék jó varázslói) átlátja a hőst körülvevő káoszt, s rendet teremt: tanácsot ad, hogyan lehet a grófkisasszonyt felszabadítani az átok alól. *A vörös Eszti* című novellában (1908) Andersen bácsi, a nagy mesemondó szerepel varázslóként. Meséinek hallgatásával egyidőben (vagy épp azok hatására?) ébred föl a történet gyermek-hősének szívében az első harmatos szerelem, amelyet — úgy tűnik — Andersen bácsi juttat el később a beteljesüléshez, de ő figyelmeztet az érzés önpusztító voltára is: „Az ifjúság és a vágy benned, mint egy tőből nőtt, nagy virágok, virítanak. És aki látja, csak örvend neki . . . [. . .] De a hozzáértő kertész megijed ám, és óvja a két virágot, amelyek pompázásukkal elpusztítják egymást."

A varázsló halála épp erről az önpusztító szenvedélyről szól. Hőse, „egy harmincon aluli férfi, akinek arca már egészen szomorú,ráncos és kisgyerekes volt a sok ópiumtól, cigarettától és csóktól", a varázsló maga. Helyesebben az ember, aki megpróbált varázslóvá, a teljes élet urává válni. Ő egy személyben a varázslás alanya és tárgya, s kísérlete szükségszerűen kudarcba fullad, halállal végződik. Hogy miért? Azért, mert halandó ember nem rabolhatja meg büntetlenül a Teljességet. A történet konkrét színhelye egy bálterem vagy egy lakoma — nem fontos, hiszen a tulajdonképpeni színtér a lélek mélye, a narkotikus mámor dimenziója. A konkrét mulatóhely üres: a varázsló egyedül haldoklik, s az élet és halál közötti senki földjén vonulnak el előtte családtagjai és régi barátnői. A történet időpontjának is önmagán túlmutató jelentése van: egy átmulatott éjszaka után, hamvazószerdán hajnalban haldoklik a varázsló. A keresztény liturgiában a hamvazószerda a farsang vége s a húsvét előtti nagyböjt kezdete. Ezen a napon a mezítlábas és zsákruhába öltözött nyilvános bűnösöket a püspök bevezette a templomba, bűnbánati istentiszteletet tartott nekik, hamut szórt a fejükre, és nagycsütörtökig kiutasította őket a templomból. A nagyböjt ideje alatt a templom kapujában kérhették a híveket, hogy imádkozzanak értük. Nagycsütörtökön a püspök visszafogadta őket.

A hamvazószerda hajnalán haldokló varázsló számára nincs föloldozás, mert ő nem bánja, amit tett. Elfogadja, hogy meg kell halnia, s mintegy ironikus magasságból szemléli addigi életét. Érdekes az irónia gesztusa, amely új mozzanat Csáth korábban elemzett novelláihoz képest: egyaránt jellemzi a közeget, amely a varázslót kivonulásra késztette és a puszta díszletté vált metaforikus kertet, amely a kivonulás ideiglenességét és szükségszerű végét példázza.

Egyfajta dekadens szertartás az is, ahogyan élő és halott családtagjai és kedvesei elbúcsúznak tőle — de mennyivel másabb ez, mint az *Eroica*-beli hős életének utolsó fölvonása! Közös a kettőben az, hogy egyik hős haldoklását sem érezzük tragikusnak, mindketten pózolnak, szerepet játszanak, de más-más okból. A báró „az élet szerelmese", de nem akar többet kicsikarni az élettől, mint amennyit az nyújt; utolsó erejével is a széphez, az esztétikumhoz ragaszkodik, s nemcsak önmagának, hanem a fiatal, álmodozó lányoknak is lelki gyönyört nyújt végső gesztusával. A varázsló a kéj szerelmese volt életében: azt kereste a nőkben, a cigarettában, az ópiumban. De a paradicsomi nászágyak gyönyörét szükségszerűen kiábrándulás követi, s az élet habzsolása előbb-

utóbb csömörbe fullad. Ezzel magyarázható a varázsló közönye, blazírt spleenje életének utolsó perceiben. Közömbösen fogadja a búcsúzókat, s már-már a groteszk határát súroló gesztussal fésülködik meg, öltözik át és rendezi el a koporsóját. Utolsó látogatóként egy fiatal lány érkezik, az egyetlen, akit szeretett (e kapcsolat rendhagyó voltára utal az a tény, hogy a lány arca nem öregedett meg, mint a többi nőé). A varázsló belátja, hogy jobb lett volna őt elvenni „az ópium és a sok rossz csók helyett", de most már késő. A lány meg akarja menteni, kirángatja a koporsóból, s a varázsló szeméről leesik fekete szemüvege.

E mozzanatnak a novella kontextusán túlmutató jelentése van. A hős varázsló-szerepének fontos kelléke volt a sötét szemüveg, mivel védelmet nyújtott, eltakarta a lényeget, érzékeny, sebezhető lelkét. A szembe, a lélek tükrébe nézni ártalmas, mert abból kiolvasható az igazság. Ha minden más gesztusával hazudik, szerepet játszik az ember, hogy elhitesse „nézőivel": olyan ő, amilyennek látszani szeretne, s szeme akkor is igazat „szól". A varázsló ironikus attitűdje, magabiztossága is a szemüveg viselésének tulajdonítható. Azért tudja hanyag eleganciával elküldeni egykori kedveseit, s úgy készülődni a halálra, mint a mindennapi alvásra. A szemüveg megóvta attól, hogy környezete megismerje legbensőbb énjét, s ugyanakkor ő maga is másnak látta a világot, mint amilyen az valójában. Mikor a szemüvege leesik, mindent elveszít, ami varázslóvá tette. Nem véletlen azonban, hogy épp a lány tudja meg, mit takar az álarc: „a leány most meglátta a varázsló szemében, hogy nagyon szereti őt, és csakugyan fölkelne, ha még tudna". Csak neki van joga megtudni és megőrizni a titkot — jelképesen: a varázsló koporsójának kis aranykulcsát.

Az irónia mellett, amely mindvégig megkérdőjelezi a kivonulás gesztusának értékét, jelen van annak az embernek a rezignációja is, aki eljutott egyszer az Éden kapujáig (megadatott neki a tiszta, igaz szerelem lehetősége), de valamilyen oknál fogva távoznia kellett onnan. Mégsem a rezignációé a fő szólam, hanem Csáth rokonszenvéé a varázsló iránt, akihez úgy zarándokolnak hamvazószerda hajnalán a családtagok és ismerősök, mint a bűnösök a templom kapujához; hétköznapi, szürke emberek jönnek leróni tiszteletüket az életművész előtt.

A metaforikus kert, amelynek fokozatos funkcióvesztését követtük lépésről lépésre, az *Elfeledett álom* (1910) című novellában semmisül meg. Apró realitásokból épül fel a novella világa, amely összefüggéseiben irreális. Emlékképek a gyermek- és ifjúkorból, szerelmek és traumák úgy fonódnak össze, hogy minden kép, minden látvány elveszti önazonosságát. A Semmibe vetettség, a teljes kiszolgáltatottság szituációja ez, amelyben minden támpont és fogódzó fölszámolódik. A kivonulás lehetetlen, mert nincs hová elmenekülni. Ha a külső támpontok megszűnnek, a személyiséget összetartó belső fogódzók is semmivé válnak. Külső és belső között nincs többé különbség, bármiféle viszonyítási rendszer lehetetlen és fölösleges. „Az ad absurdum vállalt értelem"[4] végkonklúziója ez a helyzet, amelyben megteremtés és szétrombolás feloldhatatlan ellentéte szerves egységgé válik, s paradox módon az igazi kivonulás teljes külső és belső kiszolgáltatottságot jelent. Csáth emberi és művészi sorsá-

[4] Uo. 27.

val hátborzongatóan egybecseng az a helyzet, amely a novellában megjelenik.

Már az első mondatban felszámolódik minden külső és belső támpont, a Semmibe lép a hős: „Sohasem láttam ezt a vidéket!". Pedig részleteiben ismerős, de az otthontalanság föl-fölvillanó érzetét lépésről lépésre megcáfolja a kollázsszerűen összeválogatott képek és képtöredékek félelmetesen gyors váltakozása: „Sárga, meszelt, magas, kétemeletes állomásépület barna zsalus ablakokkal. A sínek mellett a sárga ökörfarkkóró virágai. És a legmagasabb oldalsó ablakból az apám feje hajol ki. Némán int. Menjek fel? Mit akarhat? Hogy kerülhet ide?" A hős ekkor még nem fél. Kalandvágytól fűtve, ifjúi jókedvvel vág neki az útnak: „Kisétálok a világból, ha akarok. Fáradt nem vagyok, és nem félek az élettől."

De a hazavezető út nem visz el az otthonhoz. Öccse nem ismeri meg. „Elváltozik" az út. Ismerős tájelemek között vezet, amelyek mégis idegenek. Ez már egy abszurd dráma színterére emlékeztet: „Bemegyünk egy félig nyitott ajtón, ahonnan vörös lámpafény dereng. Egy csendes, elhagyott szoba ez, ahol nem lakik senki, ahol éjszakákon át ég a magányos lámpaláng, anélkül, hogy valakinek világítana." A labirintus motívumát ismerjük fel a folyosók, szűk falépcsők és kis utcák leírásában. Felbukkan egy azonosítható színtér is: Velence, de ez a város is lakatlan, s az eltévedés, kiszolgáltatottság érzése neurózissá fokozódik a pompás, de teljesen kihalt díszletek (Canal Grande, San Marco tér) között. A hős most már menekülni akar: vertikálisan kitörni abból a síkból, amelyből horizontálisan nem lehet kiszabadulni. De fölfelé is hiába igyekszik, a szorongás csak fokozódik benne: „A levegő fojtó, a múlt rettenetes atmoszférája ez. Vagy a jövőmé?" A szorongást itt elsősorban az időbeli korlátok hiánya okozza. A fogság, az élve eltemettetés kísérti meg a hőst fölfelé a toronyba menekülés közben. Az útja ismét lefelé vezet, vissza kell térnie oda, ahonnan szabadulni akart. Az egyetemes kiszolgáltatottság élménye egyre több síkon elevenedik meg. Múlt, jelen és jövő, emlék és lázálom szinte mondatonként váltja egymást. Minden egyidejűvé válik. A visszafele út a gyermekkorba vezet, de ez sem a hajdani Andersen-mesék birodalma. A kert, a menedéket nyújtó, lényegében ezen a ponton szűnik meg szövegszervező motívumként: „El kell szédülnöm az erős déli napfény miatt. Nem tudom, nem látom, mi van körülöttem. Csak az apám hangját hallom: — Fogd meg a kezemet, fiacskám! Megfogom. Óriási nagy keze van. Az egész tenyerem alig éri át a mutatóujját. — Jó, jó, de hiszen nem maradok itt! — Hát akkor menj csak, ahová akarsz!" Nincs hová menni. „Az út tele van apró békákkal és más meztelen, rózsaszínű apró állatokkal." Ezek a halál hírnökei. S a gyermekkorból sem marad egyéb, mint a vonat által elütött, kedvenc Zsoli kutya haláltusájának emlékképe.

Döbbenetes a hatása ennek a novellának. Döbbenetes volta abból a kegyetlenül következetes logikából fakad, amellyel Csáth eljut a teremtés és rombolás azonosításáig. Ez a végpont. Innen már semerre nem lehet tovább lépni.

A cím paradoxálisan jelzi az egész novella jelentéskörét. A cím és a szöveg közötti feszültség nyilvánvaló, hiszen az *Elfeledett álom* azt jeleníti meg, amit nem lehet elfelejteni: a rémületet, amely beivódik az

ember vérébe, s időnként egy sikolyban tör ki, mint a novella záróakkordja: „Borzasztó, borzasztó!"

Mégis, két évvel e novella megírása után Csáth Géza újból megteremti a kertet, igaz, csak egy álomnyi fölvillanás erejéig (*Egyiptomi József*, 1912). De milyen ez az álom! Egyedülálló Csáth művében, mivel a kín nélküli kéj idilli állapota nyer benne formát. Remekmű, amely a szorongás nélküli boldogság és a vegetatív gyönyör egységét valósítja meg.

Keretes novella, amelyben a keret művészi szempontból egészen kiürült konvenció. Hogy az író mégsem érezte annak, nyilvánvaló, ha az első (*A varázsló halála* című kötetben megjelent és általánosan ismert) változatot összevetjük a későbbi, Dér Zoltán által ismertetett változattal. Az utóbbi néhány lényeges ponton eltér az előbbitől, de a változtatások majdnem mind a keretet érintik. Az első keret jóval rövidebb, mint a második: a nyitó mozzanat mindössze azt mondja el, hogy az író találkozik Zalai Jóskával, beülnek egy kávéházba, hogy a fiú elmesélje különösen szép álmát, a záró mozzanat pedig csak egy mondatnyi: „Irigyeltem Józsefet, hogy ilyen szépet álmodott.". A második keret-változat hosszabb, és fokozza a keret és a beékelt történet feszültségét. Részletezi Zalai álmának előzményeit és magyarázatát, az egész elbeszélői szituációt, s ezáltal jobban megalapozza a keret valószínűségét. Lényeges a szecesszióval közvetlenül összefüggő fejtegetés, amelyben az álom fontosságáról, s költészettel való rokonságáról és a keret elbeszélőjének az álomhoz való viszonyáról ír: „Az álom reális dolog, életérték, megbecsülendő, finom elmemunka, akár valami szép vers vagy mese, ami közvetlen és szinte lemérhető élvezetet szerez."

Milyen ez a „csodálatos, hallatlanul szép" álom, amelyet Zalai elmesél? Színtere a szecesszió álomvilágának kedvelt helye: Egyiptom. A narrátor látszólag a táj érzékelhető külsőségeivel van elfoglalva, minden érzékszervével, egész idegrendszerével élvezi a pompás tájat. Az író szinte tobzódik a szenzuális gyönyörök leírásában: a reggel „szép, üde, friss", a táj „nyugodt, sík [...] pálmafákkal, a távolban egy piramis", lustán hömpölyög a Nílus, melynek hullámai „langyos-hűvösek", a levegő „tiszta, vízpárás, könnyű, langyos". *A varázsló kertjé*-nek bujaságát idézi föl a következő tájrészlet: „Időnként megálltam, és a növényeket nézegettem. Szerteszét óriási lótuszvirágok fehérlettek a vízen, királyi pompában kibontott szirmokkal. A körülöttük tenyésző vízinövények ragyogó zöld színe egyenesen káprázatossá tette a virág pihegő, illatos fehérségét." A két kert közötti alapvető különbség az, hogy míg az első bíborvörös, fekete, haragoszöld tónusai a fölfokozott érzékiség feszültségét sugallják, ez utóbbi uralkodó színei: a fehér és a zöld nyugalmat, kínzó szenvedély nélküli gyönyörűséget árasztanak. A lassan hömpölygő Nílus ugyanezt a jelentésszférát bővíti. A tájelemek tehát, jóllehet önmagukban is megteremtik a mesei hangulatot, ennél mélyebb jelentések hordozói: következtetni lehet belőlük arra, ami a novellahős lelkében lejátszódik. A novella nagyrészt leírásokból áll, de helyenként a hős maga reflektál a látványra — mintegy az álom szférájából kilépve, arra visszagondolva elemez, magyaráz. Például így: „Olyan boldognak és fiatalnak éreztem magam, mint soha. Ilyen abszolút boldogság az ébrenlétben nem képzelhető el. Mert az ébrenlétben nincs például tökéletes szabadság sem. Én

független voltam. Az életben, ha az ember független, az jó is, meg rossz is. Jelenti azt, hogy az apja már nem gyámkodik felette, de benne rejlik az is, hogy az apja már kevésbé szereti. Egy olyan függetlenség, amelyben semmi rossz nincs, csak jó — ez csak az álomban lehetséges." Ezek a reflexiók racionalizálják a mesét, alátámasztják a reális világból való kivonulás gesztusának szükségességét. Az álomhelyzet a tökéletes boldogság pillanata — de ez szövegszinten ütközik a valósággal, amely a képzelet szárnyalását csak rövid ideig engedi meg.

Ez a pillanat felejthetetlen. Szenvedély és áhítat csodálatosan finom, lírai ötvözete. S hogy a vágy valóban mesébe illő módon teljesüljön, a szecessziós táj szerves része az eszményi asszonyalak is. Különös, izgatóan szép, de nem vágyakat fölkorbácsoló, hanem egyfajta áhítatos, mély vonzalmat ébresztő. Tipikus szecessziós ideál, nem azáltal, hogy tündéri és démoni egy személyben, hanem mivel egyszerre elérhető és elérhetetlen. Így meséli el a narrátor együttlétük legszebb mozzanatát: „Azután lassan átölelt, és két puha karjával hozzám simult pompás csípőivel, és mohón, buján, édesen csókolni kezdett, miközben ragyogó szemei közelből, észbontóan elváltozva a szemeimbe meredtek..." Azután elválnak. A hős eltávozik, az asszony hazavárja férjét. Dér Zoltán „kényszerű lemondás"-nak[5] nevezi a történet végakkordját, s úgy érzi, hogy a szomorú remegés, amely ebből fakad, az abszolút szabadság lehetetlensége miatti rezignáció kivetülése. Szerintem az az értelmezési lehetőség sem kizárt, hogy ez a lemondás nem kényszerű, hanem szükségszerű. Mert hogyan is reflektál a narrátor egy helyen a tökéletes élvezetre?" [...] ha az élvezet mély és tökéletes, mindig elviselhetetlen. Ilyenkor az ember sóhajt egyet, és kiragadja magát a varázslatból. Miért, mert ha ezt nem teszi, akkor lassanként csökken a benyomás által okozott életöröm, az ember mintegy belefárad a nézésbe, az érzésbe, az akkord lassanként hangzik el, és ez még fájdalmasabb." A konkrét esetre alkalmazva ezt a gondolatmenetet: ha a mesebeli szerelem beteljesült volna, megtört volna a varázs, amely beteljesületlenségében, lehetőség-voltában körülveszi. Mert a vágy, az érzés a tulajdonképpeni érték, beteljesülését kiábrándulás követheti.

Csáth Géza szecessziós fogantatású novelláit vizsgáltuk meg az előbbiekben. Ha a szecsessziót sajátos világlátásmódként értelmezzük, észre kell vennünk, hogy a szecessziós művekre nemcsak a stilizáltság, hanem egyfajta valószerűség is jellemző — ezen valamiféle elvont igazságértéket értünk, amely a valóságban létezőnek tüntet föl a valóság mögött rejtező létproblémákat. Szubjektív helyzetek kapnak így racionalizált formákat, miközben, paradox módon, a művész érezteti, hogy mindez valószerűtlen.

Csáth Géza novelláinak szerkezete tökéletes összhangban van azzal a világképpel, amelyből kinőttek. Ha csupán a kert motívumának alakulását vizsgáljuk is meg említett írásaiban, megállapíthatjuk, hogy Csáth lépésről lépésre lezárta világát. Félt: nemcsak a haláltól, hanem elsősorban attól, hogy a halálig terjedő időszak tulajdonképpen értelmetlen. *A sebész* (1906) című novellájában jelenik meg először ez a gondolat: „Miért

[6] Dér Zoltán, *Ikercsillagok. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza.* Tanulmányok, kritikák, dokumentumok. Újvidék 1980. 12. sz. jegyzet 173.

kínlódik az ember? És miért eszik? Miért szeret? Az életért. Ugye, nevetséges, aminek egyszer vége van." Az egyed véges, a tudat pedig a mindenségre áhítozik — a kettő közti feszültség kínzó hiányérzetet szül az íróban. Képtelen volt elviselni ezt, s menekülni próbált tőle. Szerette volna elaltatni öntudatát, s úgy járt ő is, mint *A sebész* című novellájának fantaszta hőse, aki élete nagy műtétéről, az időérzékelés agybeli központjának kioperálásáról álmodozott, miközben literszámra fogyasztotta az alkoholt, hogy ideiglenesen megszabaduljon a mulandóság tudatának terhétől.

BODROGI ENIKŐ

IRODALOM

Csáth Géza, *A varázsló halála.* Elbeszélések. Válogatta, sajtó alá rendezte: Illés Endre. Bp. 1982.

Csáth Géza, *Egy elmebeteg nő naplója.* Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya. Mészöly Miklós előszavával. Bp., 1978.

Csáth Géza, *Ismeretlen házban.* 1—2. köt. 1. Novellák, drámák, jelenetek. 2. Kritikák, tanulmányok, cikkek. Sajtó alá rendezte: Dér Zoltán. Újvidék 1977.

Dér Zoltán, *Ikercsillagok. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza.* Tanulmányok, kritikák, dokumentumok. Újvidék 1980.

Dérczy Péter, *Aki érezte az időt.* = Új Írás 1979. 1. sz. 38—44.

Kiss Endre, *Szecesszió egykor és ma.* Bp., 1984.

A Literatura című folyóirat Csáth Géza emlékszáma. = Literatura 1987—88. 4. sz.

Lőrinczy Huba, *A Homokember és Andersen bácsi.* Hommage á Csáth Géza. (A Csáth Géza születésének 100. évfordulóján.) = Életünk 1987. 1. sz. 74—89.

Szajbély Mihály, *Csáth Géza,* Bp., 1989.

Thomka Beáta, *A pillanat formái.* Újvidék 1986.

Az Üzenet című folyóirat Csáth Géza emlékszáma. = Üzenet 1977. 2—3. sz.

TRĂSĂTURILE STILULUI „ART NOUVEAU" ÎN NUVELISTICA LUI GÉZA CSÁTH

(Rezumat)

Autoarea abordează trăsăturile stilului art nouveau în nuvelistica scriitorului Géza Csáth (1887—1919). Opera scriitorului în general şi nuvelele analizate în particular sunt privite din punctul de vedere al concepţiei despre lume a lui Csáth (concepţie profund afectată de art nouveau, precum şi sub aspectul stilului literar. Se analizează sfera semantică şi funcţia stilistică a *grădinii*, ca motiv de bază al literaturii art nouveau având conotaţii multiple: fiind nu numai scena preferată unde se desfăşoară acţiunea propriu-zisă, dar întruchipând totodată subconştientul uman. Grădina, ca spaţiu de evadare al eului din lumea înconjurătoare inamică, îşi pierde treptat funcţia în nuvelistica lui Géza Csáth, fapt care demonstrează imposibilitatea evadării artistului de la începutul sec. XX. din realitatea pe care o simte străină şi ofensivă.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994. 1. szám

A SZELKUP HŐSI EPIKA

A szelkupok (régi nevükön: osztják-szamojédok) az Obba torkolló Tim, Marim és Ket folyók mentén, északabbra a Táz, továbbá a Turuhan és a Jeloguj folyók vidékén élnek, igen nagy területen elszórtan. Számuk az 1970-es népszámlálás szerint 4300 volt. Hagyományos foglalkozásuk a halászat meg a vadászat. Nyelvük egyedüli még élő képviselője a szamojéd nyelvek déli ágának. Népköltészetük alig ismert a tudomány számára, noha már a múlt században, illetve századunk elején három neves kutató is gyűjtött náluk: M. A. Castrén, Pápai Károly és Kai Donner.[1] Pedig a szelkup népköltészet és általában a hagyományos szelkup kultúra ismerete nagyon fontos volna a szibériai kis népek kutatása szempontjából. A szelkup nyelv valaha lingua franca volt az Ob és a Jenyiszej között.[2]

Donner a saját gyűjtése alapján feltételezte egy nagy szelkup eposz egykori létezését is.[3] Úgy tűnik azonban, hogy — a múlt századi felfogásnak megfelelően — különálló mondákat vélt az egykori nagy eposz széthullott részeinek, amely eposznak a cselekményét is körvonalazni próbálta. Alighanem erősen befolyásolta a *Kalevala* meg a *Kalevipoeg*, amelyeket Lönnrot, illetve Kreutzwald ilyenformán állított össze. Ma már nem tartjuk valószínűnek ilyen nagyobb eposzok egykori létezését, mindenesetre azt egyes különálló, bár ugyanazon hőst szerepeltető, mondák semmiképpen sem igazolhatják. A Donner által az eposz körvonalazásához felhasznált mondák nem is egy tulajdonképpeni epikus hős, hanem az Itje nevű kultúrhérosz és mitikus csínytevő kalandjairól szólnak. (Itje párhuzamba állítható a vogul és osztják mondákban Asszonyunokájának nevezett személlyel.) Donner különben a török népek költészetének hatását vélte felismerni a szelkup epikában.

A szelkup hősi epikából egyelőre, sajnos, csak a négy Castrén feljegyezte hősi éneket ismerjük. Ezeket Castrén 1845—46 telén gyűjtötte, — véleménye szerint — oroszosodó szelkupok között.[4] Talán narimi nyelvjárásban. Ezek az énekek első olvasásra határozottan archaikus jellegűeknek tűnnek, persze nem tudjuk, mennyire jellemzőek a szelkup hősi epika egészére. A szelkupok aligha hozakodtak elő Castrénnak rögtön a legarchaikusabb alkotásokkal, ezek inkább a múlt század közepén éppen „legdivatosabb" énekek lehettek.

---

[1] Pápai és Donner gyűjtése a mai napig is kéziratban van. Azóta Prokofjev, Grigorovszkij, Dulzon, Lehtisalo és Pelih tettek közzé valamelyes szelkup népköltészeti anyagot. Ennek egy része magyarul is megjelent: *Tundraföldi öreg.* Szamojéd mesék. Válogatta és az utószót írta Hajdú Péter. Fordította Pusztay János, Simoncsics Péter. Bp., 1975. 269—311.

[2] Donner, Kai, *Ethnological Notes about the Yenisei-Ostyak.* MSFOu. 66. Helsinki, 1933. 14.

[3] Donner, Kai, *A Samoyed Epic.* JSFOu.30. 1918. 1—13.

[4] *Samojedische Volksdichtung.* Gesammelt von M.A. Castrén. Herausgegeben von T. Lehtisalo. MSFOu.83. Helsinki, 1940. XII. lap. (A továbbiakban: Castrén 1940.)

A szelkup hősi epika tematikája nagyjából megegyezik más archaikus epikus költészetekével, de ahhoz képest, hogy összesen csak négy hősi éneket ismerünk, határozottan változatos: feleségszerzés, az elrabolt feleség visszaszerzése, vérbosszú; sőt mivel az egyik énekben a lányrabló a lányt végül feleségül kapja, esetleg negyedik témaként a lányos család szemszögéből nézett feleségszerzésről is beszélhetünk.

Feltűnő, hogy sehol sincsenek az énekekben személynevek, (emiatt a cselekmény nem is követhető könnyen). Valószínűnek tartom, hogy a hősök nevét, ha az éneket nem a megfelelő rituálé keretében — és ráadásul idegenek előtt — adták elő, nem volt szabad kimondani.[5]

A versforma megítélésében óvatosságra int, hogy diktálás utáni feljegyzésekről van szó, nem tudjuk például, hogy milyen és mennyi töltőszótaggal egészülhettek ki énekléskor a verssorok.[6] A kiadásban a verssorokra való tördelést is problematikusnak érzem egy-két helyen, ezért a következőkben — a Kuprijanova-féle nyenyec gyűjtemény[7] mintájára — prózaként tördelve adom az, egyébként szószerinti, fordítást. Tekintve, hogy jóformán ismeretlen és elég nehezen hozzáférhető anyagról van szó, a következőkben mind a négy éneknek a teljes szövegét adom a saját — persze a német fordítás alapján készült — fordításomban.

A leghosszabb megjelent szelkup hősi ének feleségszerzést tárgyal, és az elrabolt feleség visszaszerzését — méghozzá első személyben.

1. A folyófokon születtem; felébredtem, gondoltam: — Meg kellene házasodnom. Felkelek, ülök, gondolom: — Elmegyek az apámhoz. Mialatt ott ülök, a vaspadló meghasad, lemegyek, hét napig a föld alatt utazom, felmegyek, az apám padlója középen meghasad, az apám házába bemegyek, ülök a házban, az apám alszik, felébred, így szól:

— Ki jött ide?

— Én jöttem, a legkisebb fiad. (v.: a kisfiad).

— Miért jöttél?

— Megkérdezni jöttem: te a világot bejártad, nőre nem találtál?

Az apám szól:

— Nem találtam, magad keress!

— Apám! Elmegyek a „szenes fa" helyére, a hegyre megyek a királylányért.

— Legkisebb fiam! Nem rossz, ez jó lesz.

Mialatt ott ülök, a padló meghasad, lemegyek, lemenésem után a saját házamba feljövök, leülök, körülpillantok, íj függ ott. Miután a ruhát megkaptam, felveszem; a kardot felkötöm, veszem az íjat, a sasra ültem, elindultam — pontosan délben indultam el —, és utaztam; a hetedik napon egy fa fölé értem, a sas leszállt a fára; körülnézek, egy másik földről három hős jött, mögöttük hét hős jött. A városban az

---

[5] Az obi-ugor hősi epikában Schmidt Éva négyféle változatot (szintet) különböztetett meg a hallgatóság összetétele szerint: *a.* teljes, énekelt változat a beavatott férfiaknak; (és ehhez még hozzátenném: valószínűleg csak rituális alkalmakkor előadva); *b.* prózai változat a nem vérrokonok részére; *c.* egyszerűsített, mesei változat a gyermekeknek; *d.* az idegenek számára egy olyan változat, amelyből a konkrét társadalmi vonatkozások törölve vannak. Schmidt Éva, *V. N. Csernyecov vogul folklór hagyatéka.* Ethn. XCVI (1985), 565—6.

[6] A nyenyec hősi énekek hasonló problémáiról lásd: Hajdú Péter, *Északi-szamojéd epikus énekek.* Ethn. LXXXVII (1976), 488—95.

[7] Z. N. Kuprijanova, *Epicseszkie pesznyi nencev.* Moszkva, 1965.

emberek összefogóztak, bort ittak, énekeltek, hangosan felnevettek. Körülnézek, a hetedik napon cobolyalakot öltöttem, lejöttem, a házhoz mentem, a házba léptem. Az öreg nem kérdi: „Ki jött ide? Miféle ember jött?" A tűzhely mögött van egy halom fa, lefeküdtem, a farakást magamra húztam, hét napig ott feküdtem. Az apa az asztal mellől felállt, s így szólt a hét fiához:

— Ki jött ide? A tűzhely mögött fekszik.

A hét fiú felállott, sírni kezdett;

— Miért nem mondtad meg ezt nekünk?

A két legidősebb fiú futva jött oda, a két kezemnél megragadva felfelé húztak, engem fel nem húztak, sírva tértek vissza. Másodszor jöve két fiú, a két kezemtől fogva engem megint megragadtak, leeresztettek, sírtak, elmentek onnan.

— Apánk! Miért nem mondtad meg ezt nekünk?

Harmadszor két fiú a két kezemtől engem megragadva húzott, leeresztettek, visszatértek. A hetedik fiú engem megragadva felhúzott, felemelt, s kivitt, az asztalhoz ültetett. Az apa szól:

— Legkisebb fiam! Hozzad a húgodat, ültesd le melléje!

A legkisebb fiú egy másik házba megy, ottan huzakodik, onnan őt kihozta, mellém leültette. Borozni kezdtünk, a hetedik napon felálltunk, a nőt kézen fogtam, kimentünk, cobollyá változtunk, a fára felmentünk, a sasra feküdtünk, egész nap feküdtünk.

A városból kijött egy hős, a csónakból egy hős emelkedett ki, ideoda járkált, fogta az íját, az íj húrjára nyilat helyezett, kifeszítette, a nyilat a várostetőre kilőtte, azt széttörte, elpusztította. A városból egy hős kijött, fogta a kardját, lefelé szalad, a csónakhoz ér, az alsó hős megvágja, derékban kettévágta. A második futott a csónakhoz, a „csónakhős", amint felemelkedett, a kardját meglengette, a hőst derékban kettévágja. Megint kiszalad két hős, az alsó hős vág — darabokra estek. Két hős kiszalad a városból, szaladnak lefelé, az alsó hős vág — ez a két hős is darabokra esik. A nő sírni kezdett, amint látta, hogyan ölik a bátyjait. A hős cobollyá változott, a fáról lemászott, megint emberré vált. [Váltakozik az első és a harmadik személyű előadásmód.]

A városból kijött a hős. Megyek, a hőst megragadom, a városba visszaküldöm. Fogta az íját [a főhős], nyilat fektetett rá, kifeszítette az íjat, kilőtte, a nyíl ment, a hőst a mellén találta, átment rajta, előre ment (a nyíl!) ötszáz embert ölt meg, visszament, ötszáz embert ölt meg. Megint kifeszítette az íjat, kilőtte, ötszáz embert ölt meg, visszajött, megint ötszáz embert ölt meg. [Kilencszer ismétlődik összesen.] Mindet megölte.

Visszatért a fához, cobolyként gyorsan futott, a fára felmászott, a sasra elért — a nőt elrabolták. Körülpillantott: a nő madárra ült, elszökött onnan, elment északra. A sasra ültem, üldöztem, üldözve megyek érte. Előre pillantottam: elöl egy város látszik. A városhoz értem, hét hős feküdt ottan. A sassal nekimegyek, a várostetőt felemeli, három hőst felemelt, négy hős megmaradt. [Városon, úgy látszik, egyetlen házat is lehetett érteni.] A kardommal vagdalkozni kezdtem, az íjhúr megzendült, a nyíl hét ölet nem ért el, a hős elém áll, szól:

— Miért pusztítod a városunkat?

— Add vissza a feleségem, akkor visszafordulok.

— Miért kellene visszaadnunk? Magától jött.

— Miért nem engedtek? Hetednapra megsemmisítem a várost.

A hőst szétvágtam, két félre egészen szétesett. A kardommal vagdalkozni kezdtem, a hős odajön hozzám, szól:

— Miért pusztítod a városunkat?

— Add vissza a feleségem!

— Nem adjuk vissza!

A kardommal odavágok, két félre egészen szétesik. A hős odajön hozzám, szól:

— Miért ölöd városunkat?

— Add vissza a feleségem!

(É. í. t. még kétszer.)

A házba belépett, a nő ülőhelye már fagyos volt, (=hűlt helyét lelte), körülpillantott: északra vitték el. A sasra ülve megint üldözöm, értemegyek. A hetedik napon előrenézek: egy város látható. Harmincöt hős fekszik ottan. Aggódtam, hogyan ölöm meg őket. A város fedele kettévált, amint a sas nekiment; három hős elesett. A sasról leszálltam, vagdalkozni kezdtem. Az íjhúr megzendült, a nyíl hét ölnyire sem jut, a hős elém áll, szól:

— Miért pusztítod a városomat?

— Miért raboltátok el a feleségem?

— A feleséged magától jött.

— Add vissza!

— Nem adjuk vissza, a húgunkat adjuk.

— Nincs rá szükségem!

A hőshöz odavágok, két darabra egészen szétesik. Megint megzendült az íjhúr, a nyíl feléje [t.i. hősünk felé] jőve leesett, a hős szól:

— Miért pusztítod a városunkat?

— Miért raboltátok el a feleségem?

A hős sír:

— Nem raboltuk, magától jött.

A kardommal odasújtok, két darabra egészen szétesik. Körülpillantott, harminc hős maradt még. Hallja: egy madár jön; látja: egy hős jön, a legkisebb sógora jön, megérkezik, szól:

— Sógor, aludtam.

Ketten kezdtünk vagdalkozni, nem tudjuk, hős-e vagy sem, [vsz.: se látunk, se hallunk], csak vágunk, ölünk. Az íjhúr megzendül, előre pillantok, a nyíl hét ölnyire sem jut, a hős szól:

— Miért pusztítod a városomat?

— Add vissza a feleségem!

— Hogyan adhatnám vissza? A saját húgomat adom.

— Nem fogadom el,

Az (ellenséges hőst) amint megvágja, az két darabra egészen szétesik. Odanézek, tíz hős maradt, húszat megöltünk. Előre vág, az íjhúr megzendül, a nyíl jön, a mellét találja, (a hős) a földre esik, a nyíl hét napig (=sokáig) kaparja (!?), a nyíl ereje elmegy, a hős felállt, az ottani hős jött, megragadták egymást, hét évig (=sokáig) birkóztak; leestem, a hős kezdte a nyakamat levágni, én kézzel visszaverem. Közben futva jött a legkisebb sógorom, a másik hőst ledobta, a fejét levágta.

— Sógor, te itt aludj! Magam is befejezem.

Elaludtam, felébredtem; hét évig aludtam, körülnézek: egészen befejezte, (=mindet agyonütötte). Felkeltem, a legkisebb sógorommal a házba bementünk, szétnéztem, a feleségem az ajtónál ült. Mondtam a legkisebb sógoromnak:

— A húgod felett ítélkezz te magad!

A sógorom így szólt:

— Az apám egyszer már neked adta.

Fogtam a nőt, kivittem, fára nyársaltam. A házba léptem, az alsó hős (melyik?) a húgát nekem adta. Inni kezdtünk, asztalhoz ültünk, hét napig mulattunk. Felálltunk, kimentünk, a két madárra reáültünk, visszatértünk a folyófokhoz, elértünk az apai városomba, asztalhoz ültünk ittunk, a húgomat a legkisebb sógoromhoz adtam. Ők ketten kimentek, a madárra ülve a városukba utaztak, a házba lépve a nő és a férfi [bizonyára a főhős] aludni mentek a világ végéig (= míg a világ alusznak). *(Castrén 1940. 311—325.)*

A harc talán azért tört ki, mert a lányt előzőleg már megkérték, (a fáról látott „három hős", „hét hős", akik aztán a városban mulatoztak), a lányt mégis a főhőshöz adták, ezért lépett fel támadólag a többi kérő. Ez azonban a szűkszavú, sőt kihagyásos szövegből nem derül ki egyértelműen.

Az ének egész sor archaikus vagy egészen furcsa motívumot is tartalmaz. A föld alatti utazás a szelkupban is csak itt fordul elő, és egyelőre nem világos, hogy mi a magyarázata.[8] Furcsa, hogy a hős a feleségét, akiért pedig annyi véres harcot vívott, végül barbár módon kivégzi, de úgy látszik, hogy a nő vétke igen súlyosnak számított. Így ítélte meg azt a tulajdon bátyja is. A hős a szelkup etika szerint valószínűleg teljesen korrektül járt el; erre mutat az is, hogy felajánlotta a sógorának, hogy ítélkezzen ő a húga felett.

Az elrabolt nő visszaszerzése kedvelt témája lehetett a szelkupoknak vagy legalábbis Castrén énekesének (énekeseinek), mert két másik éneknek is ez a tárgya.

2. A nő felkelt, s így szólt a férjéhez:

— Miért költöttél fel?

— Apádhoz és anyádhoz foglak küldeni.

— Kivel fogok elmenni?

A szolgáját behívta a házba.

— A szolgával mégy.

— Ez szégyenedre válik.

— Miért kellene szégyenkeznem?

A szolgáját behívta a házba.

---

[8] Lehet, úgy képzelték, hogy a váraknak alagútrendszerük van. Ilyesmit délioszták hősmondák is említenek: *K. F. Karjalainens Südostjakische Textsammlung.* Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOU. 157. Helsinki, 1975. I. 1—25.; *H. Paasonens Südostjakische Textsammlungen.* Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOU. 172. Helsinki, 1980. I. 248—267. Az Ob mentén élő népek alagútjait említi egy régi novgorodi kézirat is. Lásd Tróesányi Zoltán, *Észak nomádjai.* Bp., é.n. 42., 45.

— Miért hívtál?

— Készítsd fel a szánt, rakj fel cobolybőrt, vidrabőrt, rakj fel húst!

Cobolybőrt adott a nőre, ráadta a ruháját, kivezette. A cölöpön lógtak a hótalpak (?), a férfi levette, a felesége lábára adta. A szolga felvette a hótalpait, magára vette a szán húzószíját. Elindult a nő, elindult a szolga, ment a nő, ment a szolga, megérkezett a nő az apjához, belépett a házba. Az apja felállott — az apja öregember —, két férfi ül ott, a nő három bátyja áll. Az a kettő szitkozódik, az a kettő lefekszik aludni. A nő ül, a szolgának azt mondja:

— Menj vissza! Mondd meg neki: jött két hős.

A szolga elindult visszafelé. A másik hős felkelt, kiment, az íjhúr megzendült. A szolgát megölte. A hős visszajött a sátorba. Magukban beszélnek egymás között, (t.i. a két idegen hős), nevetve mennek aludni. Reggel a nő felkelt, kívülről emberek jönnek:

— A szolgádat megölték.

A nő ül, elalszik, a nő felébred, elrabolták, a két hős csónakban viszi.

— Miért visztek?

— Feleségül viszlek. A folyóhoz értünk mi ketten, mégis ülni akarsz? [A szöveg nem világos.]

A Toldzsemge folyón felfelé jönnek, a hős felmegy a partra, a nő a csónakban marad. Felülről lejön két nő, szólnak:

— Miért ülsz itt? Gyere fel!

— Miért mennék?

A két nő kézen fogta, a partra húzta, ő mindkettőt megütötte, a két nő visszatért. A nő gondolta magában: „Meddig üljek itt?" Kiment a partra, belépett a házba, a hős szólt:

— Jöjj ide!

A nő szólt:

— Miért kellett idejönnöm? Vizet hordani? [Valószínűleg a szolgáló dolga.]

A hős szólt:

— Vízhordani sokan vannak, jöjj, hadd aludjunk (=háljunk együtt).

— Hogyan aludnék? A férjem, a hős, erős ember.

Öt ember lép kívülről a sátorba. Így szólnak a bátyjukhoz:

— Honnan nősültél? Sok pénzt adtál-e?

A hős szól:

— Hogyan adnék pénzt? Elraboltam a hős feleségét.

Az öt ember sírni kezdett.

— Miért raboltad el a hős feleségét? Eljön a hős, megöl minket.

Az öt hős kiment. Megint jött egy hős, a bátyjához lépett, szólt:

— Honnan nősültél?

Ő szólt:

— Hogyan nősültem volna? Elraboltam.

A testvére sírt, kiment. A nő hét évig élt ottan. Kiment, fogta a nyírhéjedényt, lement a folyóhoz vízért, vizet merített, sírt, a vizet meg akarta ütni, (=vízbe akarta ölni magát). Fogja a nyírhéjedényt, felszalad, hátranéz, háromszázötven farkas jön, háromszázötven medve jön. Az égre néz: a hős jön, madáron ülve jön. A hős leereszkedik, megtalálja feleségét, a nő sírni kezd.

— Hosszasan megfeledkeztem rólad, elaludtam. [Nyilván a férj mondja.]

Megcsókolta.

— Menj a házba, küldd ki a férjedet. Hadd látom, magas-e vagy alacsony.

A nő visszaszalad, belép a házba, mondja a hősnek:

— Menj ki, a férfi, akinek szüksége van rád, megérkezett.

A hős felállt, kiment, kiugrott az útra. Azt kérdezi tőle:

— Hova vitték el a feleségem? Nem tudod?

— Hova vitték volna? Nálam van.

A hős ráfújt, a ruhája leesett.

— Hova vitték a feleségem?

A hős (a férj) megint ráfújt, a hős (a nőrabló) ottan meghalt. A feleségének azt mondta:

— Térj vissza a csónakkal a lakóhelyünkre. Most én ezeket mind megölöm.

A nő beült a csónakba, hazatért. A hős maga maradt, fogta a kardját, vagdalkozni kezdett, harmadik nap hagyott fel az öldöklléssel. Fogta a hős (a nőrabló) feleségét, felült a madárra, visszaútnak indult, hetednap elérte a saját lakóhelyét, belépett a házba. A feleségének fia született, a (nőrabló) hős feleségét a fiának adta. Lefeküdtek aludni. *(Castrén 1940. 304—311.)*

Az, hogy a hős elviszi a nőrabló addig nem is említett feleségét, meglehet, hogy utólagos hozzátoldás. (Lehet, hogy némi moralizálás is van benne; a nőrabló el akarta rabolni más feleségét, ezért — az életén kívül — a saját feleségét is elvesztette.) Mindenesetre rávilágít a házasság — mint társadalmi norma — rendkívül fontos voltára. A gyéren lakott szelkup területen bizonyára nehéz volt nőhöz jutni, ki kellett használni a lehetőségeket. Az énekes pedig úgy gondolhatta, hogy hősi énekben feltétlenül szó kell legyen házasodásról. (Van is mind a négyben.) Számunkra rendkívül furcsa, hogy a nőt feleségül adják a csecsemő fiúhoz, de valóban volt olyan szokás, még a múlt században is, legalábbis a voguloknál, osztjákoknál és mordvinoknál, hogy ha nem is a csecsemő, de a tíz-tizenkét éves fiúnak már feleséget vettek, eladósorban levő lányt.[9] Kellett ugyanis a munkaerő.

A szelkupoknál a nemzetségfőknek — akik több nőt is el tudtak tartani —, úgy látszik, meg volt engedve a poligámia. Ezért gondolhatták a nőrabló testvérei, hogy az elrabolt nő is szabályos feleség, akiért menyasszonydíjat adtak, noha már volt egy felesége az illetőnek.

Egy másik esetben a húgát rabolják el a hősnek.

3. A nő aludt, és felébredt, alulról egy csónak jön a városa felé. Kiköt a csónak, ő meg körültekint, vajon ki jöhetett? Az idősebb bátyja megnézi a csónakot, nem ismeri, visszatér. A második bátyja megnézi a csónakot, nem ismeri, visszatér. A harmadik bátyja megnézi a csónakot, nem ismeri, visszatér. A nő maga megy le a hegyről, nézi lent a csónakot. Látja: egy hős jött őt elrabolni. Felmegy (a városba), kést tesz a keblébe. Aludt és felébredt — viszik a csónakon. Azt kérdezi:

— Hová viszel?

---

[9] VNGY. II. 0.735. lap, jegyzet.

— Feleségül viszlek. Jöjj, aludjunk.

Így szólok:

— Miért aludnék?

A hős a partra száll, a partra száll a hős. Felülről (a nő) idősebb bátyja jön, eléri őt, a hős a hajától megragadja, a földhöz veri őt, a (nő) bátyjának a feje, amint megragadta, nála maradt. A hegy alá vonszolja, a fejét a csónakba veti, a hős a csónakkal tovább evez lefelé. Másodszor is partra száll, a földre lép, a második bátya jön, a hajától megragadja, a földhöz veri, a fejét a csónakba hajítja, s tovább evez. A saját városához elér, s a partra száll. Hét hős jön a parton, a hegy alatt, öt hős sorban felállt, két hős hátramarad. Öt csésze bort adott nekik (a nő), átveszik, a szájukhoz viszik, a nő kardot ragad, odavág öt fej lehull (egy csapásra). Két hős visszatért. A nő hátrafelé hallgatózik, hátulról egy hős jön, a bátyja jön egy madáron, dühösen szól a húgához:

— Minek jössz ide?

— Elraboltak és idehoztak. Öt hőst levágtam.

Leszállt a madárról. Kezdek a városban vagdalkozni. [Ezt a bátyja mondja.] A nő alszik, felébred — madár viszi őt, körülnéz — hős viszi őt.

— Hová viszel te engem?

— Feleségül viszlek.

Városhoz ér a madár. Tizennégy hős száll le a madárról. A hős a városba szalad, a nő ottmarad; Hét hős jön, hét csészét pálinkával megtölt (a nő), odanyújtja. A hét hős az ajkához emeli, (a nő) kardot fog, odasújt, a hét hős feje lehull. Látja: a bátyja jön, s szól dühösen:

— Minek jössz ide?

— Elraboltak, őriztek, hét hőst megöltem.

A bátyámmal vagdalkozni kezdünk, kettő híján tíz hős maradt. Vagdalkozni kezdünk, az íjhúr megzendül, a nyíl, amint jön, hét ölnyire sem ér. [Innen a lány bátyja mondja.] A felém jövő hős megáll. A kardommal odasújtok, a feje lehull. Az íjhúr megzendül, a felém jövő hős megáll, sújtok, a feje lehull. Harmadszor is megáll a felém jövő, megint sújtok, a feje lehull. Odanézek, két hős maradt. Mondja az ottani hős:

— Miért haragszol? Béküljünk ki! Te a húgod nekem adod, én a húgom neked adom.

A házba bemegyünk, asztalhoz ülünk; az ottani hős a húgát nekem adja, mellém ülteti; a húgomat mellé ültetem. Inni kezdünk, hét napig mulatunk, felállunk, s így szólunk:

— Örökre rokonok vagyunk.

Az asszonnyal kimegyünk, a madárra ülünk, visszatérünk, hét napig utazunk, a tulajdon városomba érek, a madárról leszállunk, a házba bemegyünk, leülünk inni, hét napig iszunk. Miután felkelünk, az asszonnyal a bölcsőbe (=ágyba?) lefekszünk, az idők végezetéig alszunk mi. *(Castrén 1940. 335—340.)*

Számunkra, ha a lány bátyja végül beleegyezik, hogy a nőrabló feleségül vegye a lányt, felesleges és visszatetsző a másodszori öldöklés. Ez utóbbi valószínűleg azért történik, mert nem szabad olyan látszatot kelteni, mintha a hős belenyugodna a rajta esett méltánytalanságba. Az, hogy a nő a leendő sógorai közül bevezetésképpen mindjárt megöl hetet, azért szükséges, hogy igazolja: akarata ellenére rabolták el, tehát ár-

tatlan. Ugyanis ha ő szökött volna meg, az a hősi epika szabályai szerint szörnyű bűnhődését vonná maga után. A mi számunkra viszont elég logikátlan, hogy egyrészt elvárták a nőtől az akarata kinyilvánítását, másrészt a megkérdezése nélkül férjhez adták, akár ahhoz is, aki ellen éppen tiltakozott.

A negyedik hősi ének témája a vérbosszú.

4. A hős felébred, bölcsőben fekszik, egy nő ringatja: kinéz, egy nyírfa nőtt ott. A hős azt gondolja: „A három bátyám mellett fekszem, a három bátyámat megölték." A nőt megkérdem:

— Honnan jöttél?

A nő szól:

— Az apád hozott engem.

— Ki rombolta össze a városomat?

— A mocsári-oldalról (=északról) tizenkét hős jött és öldökölt.

Sírni kezdtem, a bölcsőből kiszálltam, előre jöttem, leülök, megkérdem a nőt:

— Amivel felöltözzem, miféle ruha van?

— Az édesanyád a bölcsőd alá dugta, íjat, nyilat, kardot is dugott a bölcsődbe.

A nő szólt:

— Nem hagylak el.

— Elmegyek. (T.i. bosszút állni.)

A nő sírt, a nő felállt, a bölcső alól elővette a ruhát, idehozza, felöltöztet, felköti a kardomat, ideadja az íjat és a nyilakat. Felállok, a sasra felülök, a nő a hattyúra ül, elindulunk. A sas körözve emelkedik fel. Lenézek, a bátyáim teste ott fekszik. Sírni kezdek; irányítom a madarat, mögöttem a feleségem hattyúval utazik. Lefelé utazunk, hét napig utazunk, előre pillantok, egy leégett város látszik, egy ember sír:

— Ha jó ember vagy, aki ott jössz, szállj le!

Mondom a feleségemnek:

— Szálljunk le!

A feleségem azt mondja:

— Menjünk hát!

A két madarat lefelé irányítjuk, megállunk, leülünk. Az ottani hős asztalt állít, iszogatva ülünk ottan, hét napig ülünk mi. az ottani hős hozzám adja a húgát. Négy madárra ülünk, útnak indulunk. Hét napig utazunk, előre pillantunk, egy város látszik, a hatvanöt hőst elértük. Négy oldalról kezdünk vagdalkozni, hét napig vágunk. Az íjhúr megzendül, a közeledő nyíl hét ölet sem ér el. A felém jövő hős megáll, s szól:

— Hol maradtál? Apád-anyád megöltük.

Nevet magában. A kardommal odavágok, a feje lehull. Nézem: a másik három vág, öl. Megint vagdalkozni kezdek, az íjhúr megint megzendül, a közeledő hős odaér hozzám, szól:

— Miért pusztítod a városomat?

— Miért öltétek meg a bátyáimat?

A hős szól:

— Hol maradsz? Kicsi vagy, minek jössz, megint (=téged is?) megölünk.

A kardommal odavágok, a feje lehull. Nézem a másik hármat: vágnak, ölnek. Megint vagdalkozom, a felém jövő hős közeledik, szól:

— Minek jössz? Megint megölünk.

— Hol fogtok megölni?

A kardommal odavágok, a feje lehull. Előre pillantok, az íjhúr megzendül, a felém közeledő nyíl leesik. A hős jön és nevet:

— Minek jössz? Mindjárt lelőlek.

A kardommal odasújtok, a feje lehull. A másik hármat nézem: vágnak, ölnek. Látom, az idősebb feleségem leesett, (alulkerült), odafutok, a hőst a fejénél megragadom, felhúzom, megütöm, a hős feje, amint megragadtam, nálam maradt. Az idősebb feleségemet felemelem:

— Eredj a házba!

Bemegy. Hárman maradtunk. Előrenézek: húsz hős maradt még. Az íjhúr megzendült, a felém közeledő hős szól:

— Miért jöttél? Kicsi vagy, megöllek!

— Engem hol ölnél meg?

A kardommal odavágok, a feje lehull. Tizenöt maradt még. Megint vagdalkozni kezdek, az íjhúr mezgendül, a közeledő hős megáll. Vágok, a feje lehull. Látom: a két másik is vagdalkozik, tíz hős maradt. Vagdalkozunk, az íjhúr megzendül, a közeledő hős megáll, szól:

— Minek jöttél? Kicsi vagy, megölünk.

— Hol ölnétek meg?

A kardommal odavágok, a feje lehull. Előre pillantok, a két másik is vagdalkozik, hat hős maradt még. Az íjhúr megint megzendül, a felém jövő hős megáll, szól:

— Kicsi vagy, megölünk.

— Hol ölnétek meg?

Vágok, a feje lehull. Négy hős maradt. Az íjhúr megint megzendül, a felém jövő hős megáll, szól:

— Kicsi vagy, megölünk.

A feje lehull. Odanézek, három maradt még. Az íjhúr megint megzendül, a felém jövő hős megáll, szól:

— Kicsi vagy, megölünk.

A feje lehull. Szétnézek, senki sincs ott. Mi hárman, az idősebb feleségemmel az „ülő-házba" megyünk, asztalhoz ülünk, hét napig iszunk. Körülnézünk, senki sem maradt a városban. (T.i. ellenséges hős.) Kimegyünk, a saját embereinket összegyűjtjük, az ottani népet összegyűjtjük, haza küldjük.

— Menjetek haza, a két városba két részre oszoljatok.

Mi magunk a négy madárra ülünk. A kis sógor szól:

— Sógor, te két feleséggel alszol, nekem nincs feleségem, hogyan aludjam?

— Kis sógor! Honnan tudod te azt? Vezess engem!

A négy madárral útnak indulunk, hét napig utazunk, előre pillantok, hetvenöt hős van ottan. A város fölé érünk, a négy madarat megállítjuk, s szólok:

— Hősök, halljátok! Mi a húgotokat megkérni jöttünk.

A hős szól:

— Lépjetek a házba, az apánk hív titeket.

Leszállunk a négy madárról, bemegyünk a városba, belépünk a házba, leülünk, egymás közt beszélgetünk, a hetvenöt hős körülöttünk kört alkotva ül. Hét napig ülünk, beszélgetünk, a bátyja a másik házból a húgát kivezeti, a hős (a „kis sógor") mellé viszi, leülteti. Inni kezdünk, hét napig mulatunk, rokonokká válunk. Felállunk, mi ötön kimegyünk, az öregember meg az öregasszony kikísér, meghajlunk egymás előtt. Öt madárra ülünk, elutazunk, hét napig utazunk hazafelé. A kis sógorom városát elérjük, iváshoz ülünk, egymás közt beszélünk.

— Kis sógor, itt örökre (=sokáig?) élj!

Mi három madárra ülünk, útnak indulunk, még hét napig utazunk, a saját városomhoz elérünk. A népem a várost helyreállította. A házba lépve a népem italt hoz elő, iváshoz ülünk, hét napig mulatunk, felállunk, az embereim kimennek. Mi a két feleségemmel alszunk, az Ég végezetéig (=míg a világ) alszunk mi. *(Castrén 1940. 325—334.)*

Ennek az éneknek az elején két jellegzetes hősi epikai kiinduló helyzet tevődött egymásra. Az egyik: magányos nő gyermeket nevel, aki majd bosszút áll. Ez a motívum a nyenyec hősi epikában fordul elő ismételten. A másik: a hősnek a hosszú álmából való ébredése.

A régies hősi énekek leggyakoribb felépítése Eurázsia-szerte lényegében a következő:

— egy kezdeti egyensúlyi helyzet, harmónia;
— a harmónia megbomlása;
— a harmóniát helyreállító hősi kaland;
— helyreáll az egyensúly, a harmónia.

Ez a felépítés meglehetősen általános, részben más műfajokban, így a hősmesékben is előfordul.[10] Az első és a negyedik pont néha elég hosszan kifejtett, de igen sokszor csak jelzésszerű, esetleg csak egy-két verssorban, mint a fenti szelkup énekekben is. A hősi epikában e két pont kifejezése a legtöbbször az ének eleji és végi lakomával történik, de talán ennél is régebbi az ének eleji és végi h ő s i á l o m.[11] Természetesen ennek is több változata lehetséges. Érdekes, hogy a négy szelkup ének kiinduló helyzetei között nincs két teljesen azonos, mindenikben vannak árnyalatnyi eltérések.

Az I.-ben a hős felébred, és elhatározza, hogy házasodni indul. Ez a heroikus nőszerzést tárgyaló hősi énekek egyik jellegzetes kiinduló helyzete.[12] Itten e kezdeti harmóniát megzavaró h i á n y lép fel, s ezt szünteti meg a hős azáltal, hogy megházasodik. A 3.-ban a nő felébred — lányrablók jönnek. Ez — itten n ő r e a l k a l m a z v a — ugyancsak jellegzetes alaphelyzet az érkező ellenséggel, amely az alvás

[10] Vö. I. V. Puhov, *Jakutszkij geroicseszkij eposz olonho.* Moszkva, 1962.; I. V. Puhov, *Geroieseszkij eposz tjurko-mongolszkih narodov Szibiri. Obscsnoszty, szhodsztva, razlicsija.* In: *Tipologija narodnovo eposza.* Red. V. M. Gacak. Moszkva, 1975 12—63.; Pop, Mihai, *Der formelhafte Charakter der Volksdichtung.* Deutsche Jahrbuch für Volkskunde. Band. 14. 1968. 1—15.; Pop, Mihai — Ruxăndoiu, Pavel, *Folclor literar românesc.* Bucureşti, 1976. 267., Al. I. Amzulescu, *Cântecul epic eroic.* Tipologie şi corpus de texte poetice. Bucureşti, 1981. 18—33. Lásd még: Demény István Pál, *Kerekes Izsák balladája.* Bukarest, 1980, 47—51.

[11] Demény *i.m.* 47—131.

[12] A legközelebbi párhuzamait a nyenyec epikából ismerem, távolabbi változatai román, szerb és mongol epikus énekekben is előfordulnak. Demény *i.m.* 63—76.

által jelzett harmóniát megzavarja.[13] A 2. kezdetére nem ismerek analógiát az eurázsiai hősi epikából. Az, hogy a vérbosszút tárgyaló 4. is a hős ébredésével kezdődik, arra mutat, hogy a szelkup hősi epikában nagyon elterjedt, sőt már-már törvényszerű volt az ilyen énekkezdés. A vérbosszút tárgyaló ének elejére ez ugyanis nem illik, mert a hősi álom a békés, harmonikus állapotot fejezi ki, ami azonban ilyen esetben nincs meg, hiszen éppen ezért van szükség bosszúra. Ebben az énekben viszont bizonyos mértékben feleletet ad arra a kérdésre, hogy hol volt a hős, amikor a bátyjait megölték. Kisgyerek volt, aludt, csak most ébredt annak tudatára, hogy bosszút kell állnia. Különösnek tűnik, hogy a bölcsőben fekvő gyermek egyszerre felfegyverkezik és bosszút állni indul, de valószínűleg úgy kell érteni, hogy 15—20 évig aludt a bölcsőben. Erre mutatna, hogy az első sorokban emlegetett nyírfa a jegyzet szerint a hős bátyjainak a megöletése óta nőtt volna fel. Itt utalnunk kell arra is, hogy a szibériai népeknél a világfa sokszor nyírfa. A jakut és az altaji török énekek hősei a világfa alatt laknak.[14]. A 4. kiinduló szituációja így ezekkel is mutat némi analógiát.

Ami az éneket befejező aludni térést illeti, a hős mindenütt a — visszaszerzett vagy újonnan megszerzett — feleségével fekszik le; a „míg a világ" alvás azt hangsúlyozza, hogy most már igazán helyre van állítva a nyugalom; ha pedig ezekben az énekekben netalán mitikus hősökről van szó, ez a lefekvés a világ fenntartását, újrateremtését, a folytonosság biztosítását is jelenti.[15]

A szelkup hősök a cselekmény során is nagyokat alszanak. Ez utóbbi alvásokat másodlagosaknak tartom; feltehetőleg úgy jöttek létre, hogy az ének eleji és végi álom hatására — ami archaikus jelenség és összefügg a hősi énekek szerkezeti felépítésével — a hosszú és mély álmot a hősök egyik jellegzetes tulajdonságának vélték. Míg az ének elején és végén az alvás pozitív, a cselekmény más helyein negatív jelentőségű is lehet. Így a 2.-ben a férj arra hivatkozik, hogy aludt, azért nem ment hamarabb az elrabolt felesége után. A nők alvása, akiket álmukban rabolnak el, amikor tehát nem tudták az akaratukat kinyilvánítani, arra való, hogy az ártatlanságukat igazolja, de az álom itt nyilván a védtelenséget is jelenti. A nők alvása azonban talán nem is tartozik a h ő s i á l o m motívumhoz.

Igen különös a szelkup hősi énekekben, hogy a hősök minden külön magyarázat nélkül, a legnagyobb magától értetődéssel, madárháton közlekednek. Ez talán összefügg az Etana-motívummal, amikor ugyanis a madár a „felső világba" illetve a mesékben inkább az „alsó világból" a mi világunkba viszi a hőst. A madár az archaikus gondolkodás számára a „túlsó világba" jutás egyik eszköze.[16] Márpedig az archaikus hősi epi-

[13] E motívumnak — férfi főhőssel — mongol, vogul, román és szerb előfordulásait ismerem. Demény i.m. 63—83. Lényegében ezt tartalmazza a *Kerekes Izsák* c. népballadánk is.

[14] Puhov, *Geroicseszkij eposz tjurko-mongolszkih narodov* . . .

[15] Az ének végi hősi álom viszonylag ritkán előforduló epikus alaphelyzet. Legközelebbi párhuzamait hakasz (abakáni-tatár) és karakirgiz hősi énekekből ismerem. Demény *i.m.* 53—7. A magyar anyagból is sikerült kimutatni: Szent László kerlési kalandjában. Demény *i.m.* 147—8.

[16] V. Ja. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*. Bucureşti, 1973. 257—61.

kában gyakori, hogy a „túlsó világból" hozzák a menyasszonyt.[17] Egy ilyen motívumot általánosíthattak a szelkup énekesek. A fenti négy énekben a rokonszenves hősök madáron közlekednek, az ellenszenves szereplők pedig csónakon járnak. Kivéve az 1. madárháton megszökő hősnőjét. A 3.-ban az egyik nőrabló is madárháton jár, de ez utóbb feleségül is kapja a nőt, a saját húgát pedig az elrabolt nő bátyjához adja. Valószínűleg ez előlegeződik már abban, hogy madárháton viszi el a nőt. Ugyanebben az énekben a lány két idősebb bátyja, úgy tűnik, gyalog közlekedik, de ők nem is igazi hősök, mint az öccsük — a nőrabló könnyűszerrel végez velük. A nők általában akkor járnak madáron, ha maguk is fegyverrel harcoló hősök. Az énekek legtöbbnyire csak madarat mondanak, közelebbi megjelölés nélkül, néha pedig sast. A 4.-ben a főhős sasra, a felesége hattyúra ül.

A szelkup hősöknek vannak egyéb rendkívüli tulajdonságai is. Az 1. hőse coboly képében jön le az apósa háza felett álló nagy fáról, és úgy is mászik vissza rá. A 2. főhőse olyan erővel fúj rá az ellenfelére, hogy lefújja róla a ruhát, sőt a második fúvásra az ellenfél meg is hal. Az énekek főhősei többé-kevésbé sebezhetetlennek látszanak, legalábbis az ellenfeleik nyila a legtöbb esetben el sem ér hozzájuk, hanem már útközben lehull. Az 1. hősének kilőtt nyila viszont ötszáz ellenséget pusztít el mentében és ötszázat visszajöttében. Ne firtassuk, honnan jött össze a gyéren lakott szelkup területen ekkora hadsereg, (a többi ének csak néhány, legfeljebb 65, ellenséges harcost említ), annál is inkább, mert néhány sorral előbb itt is csak egyetlenegy ellenséges hőst említettek. Itt a szibériai török hősi epika egyik félreértett sztereotip formulájáról van szó. A török hősi énekek ugyanis amikor — elég ritkán — a főhősnek (olykor: a főhősnek és néhány társának) egész sereg elleni küzdelmét beszélik el, néha úgy fogalmaznak, mint pl. egy hakasz hősi énekben: „Mialatt odafelé mentek, hatvan embert megöltek, mialatt visszafelé jöttek, hetven embert megöltek, az egész véres hadsereget megölték, csak a három hős maradt meg."[18] Ezt a formulát vette át valamelyik török néptől a szelkup népköltészet — némi félreértéssel. (A mágikus nyílvessző egyébként inkább mesei, mint hősi epikai jellegű fegyver, és itt nincs is rá szükség, hiszen a formulán kívül úgy sincs sehol ellenséges hadsereg.)

Török kapcsolatra mutat az is, hogy a 'hős' a szelkup énekekben *mádur*. Ez a török *batyr* ~ *mattyr* 'hős, vitéz' szóból származik.

A két hosszabb szelkup hősi ének első személyben van megfogalmazva. Az 1.-ben néhol keveredik ugyan a harmadik személlyel, de ez valószínűleg annak tulajdonítható, hogy az énekes ismételten tévedett a számára nyilván szokatlan diktálás során. A két rövidebb éneket harmadik személyben mondották el, illetve a 3. második felét szintén első személyben. Ez esetleg arra is mutathat, hogy a két hosszabb ének van jobban előadva, a két rövidebb — bizonyára a diktálás miatt — le van

[17] V. Ja. Propp, *Russzkij geroicseszkij eposz*. 2. izd. Moszkva, 1958.

[18] Radloff, Wilhelm, *Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens*. St. Petersburg, 1868. II. 9. sz. 836—841. sor. A formuláról lásd még: Vargyas Lajos, *A magyar népballada és Európa*. Bp., 1976. II. 334—336. és Demény *i.m.* 38—42.

rövidítve. Az első személyes előadásmód elsődleges voltára mutat az is, hogy a 3.-ban éppen a sztereotip formulák — tehát a legállandóbb részek — vannak első személyben elmondva. Az is lehet, hogy a — nyilván férfi — énekes ott beszélt első személyben, ahol férfiról volt szó, amikor pedig a nő szempontjából mondta el az eseményeket, mint a 2.-ban és a 3. első felében, nyilván, mert úgy gondolta, hogy ő nem nő, átváltott a harmadikra. De az is igaz, hogy a hol az egyik, hol a másik szereplőt előtérbe helyező szöveget nehéz is lenne végig első személyben elképzelni. (A 2.-at pedig diktálhatta egy másik adatközlő is.)

A hősi epika első személyes előadásának kérdése megérne egy önálló tanulmányt, annál is inkább, mivel egyesek feltételezik, hogy a honfoglaláskori magyar hősi énekek is ilyenek voltak.[19] Első személyű hősi epika van az (északi-)osztjákoknál, az északi-voguloknál, a nyenyeceknél, szelkupoknál és ainuknál. Tudomásom szerint a török-mongol hősi epikában nem fordul elő ez a sajátosság. Cirkumpoláris jelenség lenne? Az orkhoni türk feliratok első személyűek, de ez nem hősi ének, hanem sírfelirat. Párhuzamait az asszír királyok és egyiptomi fáraók győzelmi feliratiban vélem felismerni. Meg kell viszont gondolni, hogy Odüsszeusz is első személyben, maga mondja el a tizévi kalandjait az *Odüsszeiá*ban. (Homérosz alighanem bizonyos tartózkodást akart kifejezni a mesei jellegű kalandokkal szemben, ezért nem mondja ő, hanem mondatja a hősével.) De van ilyen első személyes rész az angolszász *Beowulf*ban, vagy pl. a *Gilgames-eposz* újasszír változatában Utnapistim története a vízözönről is ilyen betét. Nagy anyagot kell még összeszedni, hogy érdemben nyilatkozhassunk a kérdésről.

A szelkup hősi énekek egy másik sajátossága a sztereotip formulák minden mértéken felüli ismételgetése. De ne olvasva, hanem vontatottan énekelve képzeljük el ezeket az énekeket, lelkesen figyelő, sőt a futballszurkolókhoz hasonlóan izguló hallgatók előtt. A sok ismétlés így nem válik unalmassá, sőt fokozza a feszültséget. Az is lehet, hogy ezek a minduntalan szó szerint ismétlődő párbaj-jelenetek minden archaikus látszat ellenére is újítási kísérletet jelentettek az olyan sztereotip megfogalmazásokhoz képest, mint pl. az „Egy elmenetibe gyalogösvényt vágott / Visszajövetibe szekérutat csapott", amin pedig még az orosz *bilinák* sem jutottak sokkal túl. Elképzelhető, hogy a szelkup énekesek az ilyen sztereotip-általános megfogalmazás helyett részletezni próbálták a csatajelenetet. Egyelőre csak párviadalokra bontani tudták, — amint az az eposzokban általában szokásos, a legtöbbször még Homérosznál is, viszont a szelkupok még nem tudtak többféle párviadalt kitalálni, ugyanazt az egy formulát ismételgették.

Említsük még meg, hogy a szelkup hősi énekekben nincsenek mitikus, földöntúli szereplők vagy szörnyek, és semmi szerepet sem játszanak bennük természetfeletti erők. (Eltekintve a hősök tulajdonságaitól még az utazásra használt madaraktól.) Minden ezen a világon történik, alsó, felső vagy túlsó világról nem esik szó. Mitikus szintérről legfeljebb a világfa esetén beszélhetünk, ha ugyan valóban a világfa tűnik fel a 4.-ben (és esetleg az 1.-ben is).

[19] Jakubovich Emil, *Honfoglaláskori hősi énekeink előadásformájához.* MNy. XXVII (1931), 265—76.

Említettük már, hogy a szelkup hősi epikának vannak egyezései más népek népköltészetével. Foglaljuk ezeket össze. Török egyezés a *mádur* szón és az előre meg visszarepülő nyílvessző félreértett és helytelenül felhasznált motívumán kívül mindössze annyi van, hogy a 4. hőse az elhajtott népét hazaküldi és velük a legyőzött ellenséges hősök népét is, ahogyan az a szibériai török hősi énekekben szokásos. De a szelkupban csak itt van szó róla, hogy a hősnek egyáltalán népe volna. Másutt a „városok" csak néhány házat jelentenek, sőt esetleg csak egyetlenegyet, ami abból is látszik, hogy tetejük van. Déli-osztják hősi énekben is van szó a vár tetejéről, Patkanov említi is a szelkup párhuzamot.[20] Az 1. főhőse egy adott pillanatban alul kerül és a bajtársának kell megmentenie, ez — a hősi epikában mindenesetre szokatlan — motívum északi-osztják hősi énekekben fordul elő. A hős föld alatti utazása esetleg összefügghet a déli-osztják mondai várak alagútrendszerével. A cobollyá változással kapcsolatban is említsük meg, hogy mind az északi-, mind a déli-osztják hősök állattá változnak néha. (Mindezen osztják egyezések az 1.-ben fordulnak elő.) A 4.-ben megfigyelhető az az északi-vogul és a déli-osztják epikában is meglevő jelenség, hogy a vérbosszú után még házasodás is következik, aminek az utólagos ráadás volta a problémamentességéből is kitűnik. Ez az egyezés bizonyára csak tipológiai. Mindhárom népnél úgy jöhetett létre, hogy a vérbosszú elbeszélése egy idő után már nem elégítette ki az egykori énekeseket és hallgatóikat, hanem elvárták, hogy a hősi ének házasodást is tartalmazzon. A nyenyec hősi epikával, az az alaphelyzet egyezik, hogy a 4. bosszúálló hősét a későbbi felesége neveli fel.

Mint láthattuk, a török egyezések kétségtelenül török hatás eredményei, de csak felületiek, nem is illeszkednek jól az énekekbe. Az osztják és nyenyec egyezések fontosabbnak látszanak, de részben talán csak tipológiaiak, részben a cselekmény szempontjából mellékes dolgokra vonatkoznak. A szelkup hősi epikát tehát teljesen eredetinek tarthatjuk, sőt egyedi motívumai erős egzotikumot is jelentenek. Kár, hogy csak ezt a négy éneket ismerjük belőle, de talán fog még előkerülni a kéziratos gyűjteményekből. (S ki tudja, ha manapság is nem volna-e még gyűjthető?)

DEMÉNY ISTVÁN PÁL

[20] Patkanov, S., *Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie*. St-Petersburg, 1900. II. 224.

EPICA EROICĂ SELCUPĂ

(Rezumat)

Din epica eroică a seleupilor — populație mică din Siberia, a cărei limbă aparține grupului limbilor samoiede — au apărut până-n prezent doar patru texte, culese de M. A. Castrén în 1845—46. Tematica acestor cântece corespunde în linii mari cu aceea a epicii eroice arhaice: „căsătoria eroică", răzbunarea, recuperarea nevestei răpite. Toate cele patru încep și se termină cu motivul „somnului voinicesc", ceea ce pare să fie în legătură cu schema compozițională arhaică a epicii eroice: armonie — tulburarea armoniei — lupta pentru restabilirea armoniei — armonia restabilită. O altă caracteristică interesantă a acestor cântece o constituie faptul că aventurile sunt povestite la persoana întâi, de către erou. După părerea autorului, presupusa influență turco-tătară este cu totul superficială, epica eroică selcupă fiind originală și totodată ea a conservat câteva trăsături arhaice demne de atenție.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994. 1. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A DIALEKTOLÓGIA A SZÖVEGTAN INTERDISZCIPLINÁRIS KERETÉBEN

1. A dialektológia és a szövegtan között szóba jöhető kapcsolat mind a mai napig még nem alakult ki. A szövegtan elhanyagolása azonban nem következik a nyelvjárások egyik vagy másik sajátosságából, ellenkezőleg a nyelvjárási sajátosságoknak jócskán vannak textológiai vonatkozásai, amelyek miatt a két tudomány között sok a feltételezhető érintkezési pont, egyik segítheti a másikat. Ebből a kölcsönösségből, kettősségből itt most csak az egyik lehetőséggel foglalkozunk: a szövegtan jelentősége a nyelvjárástan számára.

Tulajdonképpen egy interdiszciplináris kérdést tárgyalunk, azt, hogy miben és mivel segíthet a szövegtan a dialektológiának. Hogy ez a segítség mi lehet, azt itt most csak a tényleges nyelvjáráskutatás, a nyelvjárástan ágai szempontjából tárgyaljuk (más idevágó kérdéssel, többek között a nyelvjárástan elméleti alapjainak javításával, korszerűsítésével nem foglalkozunk, és így nem lehet témánk a nyelvjárástan és a nyelvjárások 'státusának' megítélése sem).

A szövegtannal összefüggő tudományközi kapcsolatok tárgyalásában nem feledkezhetünk meg arról a kedvező körülményről, hogy a szövegtan inter-, sőt multidiszciplináris tudomány, ami — a nem egészen jó — elnevezéséből, sajnos, nem következik.

Mint tudjuk a szövegtan (más elnevezéssel szövegnyelvészet, textológia, szövegtudomány stb.) szűk nyelvészeti diszciplínaként alakult ki, de csakhamar tudományközivé (néhány textológus szerint tudományok felettivé) lett, amit három okkal magyarázhatunk: (1) közvetlen forrásainak sokasága (pl. nyelvészeti és nem nyelvészeti elméletek, többek között valamilyen grammatika-elmélet, aztán a strukturalizmus, szemiotika, cselekvéselmélet, logika stb.), (2) más tudományokkal, főleg az ún. egyedi szövegtudományokkal (pl. az irodalomtudománnyal, stilisztikával, teológiával, joggal, történettudománnyal stb.), valamint (3) szemiotikai alapon a nem nyelvi szövegekkel (pl. festményekkel, zenével, épületekkel, mimikával, gesztusokkal, viselkedésekkel stb.) foglalkozó tudományokkal való kapcsolatai. Mindennek nem kívánt velejárója a szövegtannak egy feltűnő és másutt szokatlan integráló, beolvasztási tendenciája, az, hogy magába próbálja foglalni más tudományok, főleg az egyedi szöveg tudományok kutatási tárgyait, amivel természetesen nem lehet egyetérteni.

A tudományközi kapcsolatok tárgyalásához elfogadhatjuk Jakobson (1969) véleményét, ami szerint a nyelvtudomány autonóm, de nem teljesen független tudomány. Ugyanez mondható el alárendelt tudományágáról, az egyik legjobban kifejlesztett nyelvészeti diszciplínáról, a nyelvjárástanról is. Csakis az autonómia és egy viszonylagos függőség feltételezésével tárgyalhatunk interdiszciplináris kérdésekről, csak így fog-

lalkozhatunk a szövegtannak a nyelvjáráskutatás számára kiaknázható lehetőségeivel.

További kiindulópont a nyelvjáráskutatások helyzetének megítélése. A legtöbb tanulmányt, dolgozatot feltűnő adatbőség jellemzi, az ennek alapján felvetődő kérdések megoldásai rendszerint alkalmi jellegűek, olyanok, amelyek nem mindig számolnak tágabb összefüggésekkel. Éppen ezért nem ritkán a vizsgálatokra elszigeteltség, atomizmus, jellemző, és ami ennél is nagyobb bajt jelenthet, legalábbis az általános tudományelmélet szempontjából, az a kutatás tárgyának, céljának, módszerének és az alapul szolgáló elmélet közti összhang hiánya. Hogy ezen a helyzeten segíteni lehessen, többféle lehetőséggel élhetünk. Az egyik lenne a szövegtan segítsége.

2. A szóba jöhető lehetőségek taglalásához megfelelő keretet, tárgyalási alapot kell kialakítanunk. Szükségünk van ugyanis egy olyan, elméletileg igazolható keretre, amelyben (1) a szöveg eltérő hierarchiájú szintjeit, (2) a nyelvjárástanban vizsgált jelenségekkel és (3) a nyelvjárástan ágaival (tanulmánytípusaival) azonosítjuk, kapcsoljuk össze. E három tényező közötti kapcsolatokat egy táblázatban így összegezhetjük:

Szövegszintek	A nyelvjáráskutatás tárgyai	A nyelvjárástan ágai
a szöveg alkotó elemei	ejtési, szóhasználati és grammatikai sajátosságok	hangtan, szótan, alaktan, mondattan
szöveg	beszélt vagy írott közlemények	nyelvjárási textológia
szövegfelettiség (szövegtípusok)	idiolektus, nyelvjárás	egy idiolektus, egy nyelvjárás leírása

3. Az első ág kutatási tárgyai ejtési, szóhasználati és grammatikai sajátosságok és nyilván az ezeket alakító eszközök (tehát pl. hangok, szavak, képzők, ragok, mondatszerkezetek), amelyek egyben a beszélt vagy írott közlemények (megnyilatkozások), nyelvjárási szövegek alkotórészei, így kapcsolódnak össze a nyelvjárástan első ágában vizsgált jelenségek a másodikba tartozókkal.

Szigorú szövegtani szempontból ezek a sajátosságok és eszközök két csoportba oszthatók: (1) mondatfeletti és mondatok közötti egységek, mint amilyen például a párhuzam (gondolatpárhuzam), az ellentét, az átképzéses előadás, a nominális szerkezetek, mind olyanok, amelyek nem folytonos jellegűek, nem alkotnak összefüggő, terjedelmesebb szövegrészleteket, éppen ezért nem szövegszintű egységek és (2) a mondat és a mondatnál is alsóbb szintű (tehát mondattani, szótani, alaktani, hangtani) egységek.

Az első csoportba sorolt (mondatszint feletti) egységek tanulmányozása számára a szövegtan természetes, megfelelő, alkalmas vizsgálati szintet, keretet biztosít. Ma már ugyanis egészen nyilvánvaló, hogy a mondatszint feletti egységek nem tanulmányozhatók, mint a múltban, alsóbb szinten, mondattani keretben. Tartalmuk, jellegük és terjedelmük nem engedhet meg szűk mondatperspektívát. Mondat feletti jellegük meghatározza vizsgálatuk keretét, ami csakis mondat feletti szintű lehet.

De nemcsak a tárgyalt első csoport jelenségei, hanem a második csoportba tartozók számára is szükséges egy mondat feletti szint, egy tényleges szövegkeret. A kutató ugyanis ebben az esetben sem állhat meg a szó vagy a mondat határán. A hangokhoz, morfémákhoz, szavakhoz, mondatokhoz kötődő nyelvjárási sajátosságokat is csak szöveg szempontú megközelítésben lehet tanulmányozni, azaz a szóban forgó jelenségek természetétől függően számolnunk kell a szövegmelódia (szöveghanglejtés) kiterjedésével, továbbá a szövegegész jelentésével és grammatikai szerkezetével. Minderre két példa.

A hangok időtartamának a vizsgálatához a hangtaninál magasabb szint is szükséges, azt ugyanis a szövegrész hangszerkezete, melódiája részeként kell felfognunk. Ott ahol nagy a rövid magánhangzók megterheltsége, ahol hosszú helyett is rövidet ejtenek, ott más a beszéd (a szövegegész) melódiája, és ismét más ott, ahol az ezzel ellentétes tendencia érvényesül: gyakran rövid magánhangzó helyett is hosszút ejtenek.

Vagy egy képző sajátos nyelvjárási jelentését csakis egy tág kontextuson belül, a szövegegész jelentésének a figyelembevételével értelmezhetjük.

Ennyiből is látható, hogy a nyelvjárási sajátosságok vizsgálata ma már aligha lehetséges tágabb kontextusuk figyelembevétele nélkül. Számolnunk kell tehát azzal a szövegegésszel, amelyben előfordulnak, ahová tartoznak.

Mindebből következik, hogy szövegek nélkül tulajdonképpen semmit sem tehetünk. Éppen ezért más tudományokbeli helyzethez hasonlóan a nyelvjárástan esetében is állíthatjuk, hogy a kutatások alapegysége a szöveg és nem elszigetelt, külön-külön vizsgált szavak vagy mondatok úgy, ahogy a múltban és itt-ott talán még ma is szokásos.

4. A második ág (tanulmánytípus) tárgya a szövegként felfogható beszélt vagy írott közlemények, a nyelvjárásban beszélők megnyilatkozásai.

A megnyilatkozások vizsgálatát 'nyelvjárási textológiá'-nak lehetne nevezni. Persze a nyelvjárástan ilyen ágát nem tartják számon még ma sem, amikor a műszaki fejlődés jóvoltából sok a felvett szöveg, lenne tehát mit tanulmányozni.

A nyelvjárási szövegek vizsgálata, mint minden más szövegé elsősorban szövegleírási 'technikákat' igényel. A szövegtan ma sok és sokféle leírást, leírási módszert mondhat a magáénak, van tehát mivel segítenie a nyelvjárási szövegek vizsgálatát. (l. pl. Coulthard 1977, Titzmann 1977, Pessoa de Barros 1983, Petőfi 1994). De talán még arra is gondolnunk kell, hogy a szövegtan magának a szóban forgó dialektológiai ágnak jelentőségére, számontartására is felhívja a figyelmet, és esetleg művelésére is buzdít.

Szövegtani szempontból azt is állíthatjuk, hogy tulajdonképpen a 'nyelvjárási textológia' kellene hogy a nyelvjáráskutatás legjelentősebb ága legyen már csak azért is, mert a másik két ág számára ez a legfontosabb forrás, mert — mint már említettük — a mondat és a mondatnál kisebb egységek tanulmányozása szövegszintű, szövegekhez kötött vizsgálatokat feltételez, és ugyanakkor szöveg az alapja a következő ágnak is.

3.. A harmadik ág tárgya az idiolektus és a nyelvjárás. Mindkettő szöveg feletti minőségnek, szövegtípusnak felel meg.

Az 'idiolektus' egy-egy nyelvjárásban beszélőt jelentő kategória. Hockett (1964: 321) tágabb értelmezése szerint egy személy beszéd-sajátosságainak az összege. Mint szöveg feletti minőség felette áll valamennyi olyan szövegnek, amelyek ugyanattól a beszélőtől származnak, azaz úgy is mondhatnánk, hogy tényleges írott vagy beszélt szövegekből való elvonatkoztatás és általánosítás eredménye. Hogy egy idiolektust leírhassunk, általánosítanunk kell a vizsgált személytől alkotott valamennyi szöveg nyelvjárási sajátosságait, ami azzal is összefügg, hogy a sajátosságok összegét struktúraként kell felfognunk. Az idiolektussal analóg kategória egy-egy író, költő egyéni stílusa vagy pedig a népmese-mondó egyéni stílusa.

Ugyanezt lehet elmondani a nyelvjárásról is mint szöveg feletti kategóriáról és szövegekből való elvonatkoztatások és általánosítások alapján való tanulmányozásáról. Az idiolektushoz viszonyítva azonban a nyelvjárás nagyobb fokú elvonatkoztatás eredménye. Közvetlen alkotórészei az idiolektusok, végső forrása a nyelvjárási szövegek: szövegek → idiolektusok → nyelvjárás(ok). Ez kapcsolatba hozható azzal, amit Hockett (1964: 322) a nyelvjárásokról mond: egy nyelvjárás több-kevesebb egymáshoz hasonló idiolektusok foglalata.

A nyelvjárás és az idiolektus kapcsolata a nyelvjárási szövegekkel hasonlít a fonéma és a hangvariánsok viszonyához. Ebből (is) következően a nyelvjárás és az idiolektus a variánsok invariánsai.

6. Az elmondottakból levonható legfontosabb következtetés az, hogy a nyelvjáráskutatás alapegysége a szöveg. A nyelvjárástan három (itt tárgyalt ága) közvetve vagy közvetlenül szövegekhez kötődik. Így érthető, hogy a szövegtan eddigi eredményei jól hasznosíthatók a nyelvjárástan számára. Ezek segítségével túl tud jutni eddigi szűk szó- és mondatszintű korlátain, meg tudja szüntetni eddigi legfeltűnőbb egyoldalúságát, a szóközpontúságot, és így a kutatások szövegszintűvé fejleszthetők. Nem jelentéktelen az sem, hogy a nyelvjárástan egymással összefüggésbe nem hozott ágai számára egységes keretet tud biztosítani mindenekelőtt a szöveg szintjeinek és a nyelvjárástan ágainak az összekapcsolásával, és ezzel is felhívja a figyelmet egyik-másik ág elhanyagoltságára vagy éppen jelentőségére. Mindezek összegezéseként állíthatjuk, hogy a szövegtan lényegében abban segíti a nyelvjárástant, amiben a leginkább segítségre szorul. Így aztán a nyelvjárástan a maga eddigi imponáló eredményeivel a jól megérdemelt szintre kerülhet.

SZABÓ ZOLTÁN

IRODALOM

Coulthard, Malcolm

1977 *An Introduction to iDscourse Analysis.* London, Longman.

Hockett, Charles F.

1964 *A Course in Modern Linguistics.* New York, MacMillan.

Jakobson, Román

1969 Linguistics in Its Relation to Other Sciences. Al. Graur et al. (eds.), *Actes du Xe Congrès international des linguistes.* I, Bucarest, Editions de l'Académie R.S.R., 75—111.

Pessoa de Barros, Diana Luz

1983 L'isotopie discursive. Fr. Neubauer (ed.), *Coherence in Natural-Language Texts.* Hamburg, Buske, 115—134.

Petőfi S. János

1994 *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról — A mondatszemiotikától a szövegszemiotikáig* (Tanulmányok). Páris, Bécs, Budapest, Magyar Műhely.

Titzmann, Michael

1977 *Strukturelle Textanalyse: Theorie und Praxis der Interpretation.* München, Fink.

DIALECTOLOGIA ÎN CADRUL INTERDISCIPLINAR AL LINGVISTICII TEXTULUI

(Rezumat)

Autorul discută câteva posibilități oferite de lingvistica textului pentru dialectologie. Această apreciere a însemnătății lingvisticii textului pentru dialectologie se leagă de caracterul interdisciplinar al lingvisticii textului.

În discutarea acestor probleme autorul are în vedere un cadru compus din (1) nivele textuale, (2) obiectele cercetărilor dialectale și (3) ramurile dialectologiei. Așadar, discută fenomene fonetice, lexicologice și gramaticale ale graiurilor sub aspect textologic, în perspectiva complexității textului, (2) 'mesaje' vorbite sau scrise concepute ca texte, cu analiza cărora s-ar ocupa 'textologia dialectală', (3) descrierea unui idiolect (totalitatea trăsăturilor verbale ale unui vorbitor într-un grai) și a dialectelor concepute ca structuri supratextuale.

Din tratarea problemelor amintite reiese că utilitatea lingvisticii textului arată că în prezent unitatea de bază a dialectologiei ar trebui să fie textul și ca cercetătorii dialectelor nu se pot lipsi de aportul lingvisticii textului.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994. 1. szám

A (VALAHÁNY) *LEJRE VÁSÁROL*-FÉLE SZERKEZETRŐL

1. Vásárláskor, eladáskor a megvásárolandó vagy megvásárolt, illetőleg eladandó vagy eladott áru mennyiségének nyelvi megjelölése kétféleképpen történhetik: vagy az illető árunak valamilyen mértékegységgel kifejezhető nagyságára utalunk, vagy pedig a szóban forgó árucikk pénzbeli értékét nevezzük meg. Az első esetre példa: *Kérek két kiló kenyeret.* A második esetnek két formája lehetséges. Az első az, amikor valamilyen egészet vásárolunk, illetőleg adunk el: Ekkor ezt mondjuk: *Vettem/eladtam egy ruhát harmincezer lejért.* A másik forma a valamiből valamekkora rész adására-vevésére vonatkozik. E helyzet nyelvi tükrözésének módja nem azonos a romániai magyar nyelvterületen. Van, ahol ugyanúgy fogalmazzák meg ezt a mondanivalót, mint az előző esetben: *kérek/veszek/eladok ötezer lejért* húst. („*S öt forintért kuglert venni*" — írja József Attila). Ritkábban a pénzösszeg megjelöléséből meg az *ára* szóból alkotott szerkezet is szerepel a kérdéses jelentéstartalom kifejezésére. Például: **Háromszáz lej ára** *zöldséget vett.* (Szépirodalmi példa: „*Mondtam neki, hogy vegyen* **egy garas ára** *meggyet*" [Gárdonyi]. „**Húsz forint ára** *konyakot kértem*" [Móricz]).

Más vidékeken határozott különbségtevés figyelhető meg a kétféle tartalom nyelvi kifejezésében. Például: *Ezt a házat 50 millió lejért vettem.* Ugyanitt a valamiből valamekkora részre, valamiből valamennyire utalás *-ra, -re* raggal történik. Például: *Kérek/veszek ötszáz lejre kenyeret, veszek száz lejre élesztőt.* „*S vett két krajcárra tehéntúrót*" (széki népmeséből: Nagy Olga, *Lüdérc sógor.* Bukarest, 1969. 150). Ez utóbbi nyelvi szerkezet az írott nyelvben szintén jelentkezik. Például: „*...talpaljon el másfél kiló kenyérért és két lejre pecsenyezsírért*" (Bálint Tibor, *Zokogó majom.* Bukarest, 1969. 166. „*Engem a hétezer lej hozott ki a sodromból. Az, hogy pár száznál többre senki sem vásárolt a sorból* [ti. sajtot, szalámit a sorbanállók közül], *de volt, akinek csak hetven lejre, vagy még annál is kevesebbre futotta* (Németh Júlia: Szabadság 1992. III, 18.).

2. A vizsgált *lejre vásárol/vesz*-féle szerkezetben a *-re* rag nem eredeti, konkrét helyhatározói funkciójában szerepel, hanem elvontabb körülményre utal. Ez nem egyedülálló eset a magyarban. Elég gyakori az, hogy valamilyen elvontabb viszonyt helyhatározói raggal, névutóval, határozószóval fejezünk ki. Így a cselekvés, történés, létezés színhelyére utaló helyhatározói ragok közül több alkalmassá vált az idők folyamán az időpont meghatározására. Például: *gyermekkorom***ban**, *a XX. század második felé***ben**, *tél***en**. Ugyancsak eredetileg helyviszonyt jelölő rag fejezi ki a módhatározói funkciót a következő példákban: *lábujjhegy***en** (jár), (fájdalmas *hang***on** (rebegte), „*szitálva esett, hideg apró cseppek***ben**" (Gárdonyi), „*S ha elvesztem szép képemet, / Csókolsz-e szív***ből** *engemet?*" (népdal).

A *-ra, -re* rag elsődleges funkciója ugyancsak helyhatározói, mégpedig a *hova?* kérdésre válaszoló külső helyviszony jelölése. Például ebben az eredeti funkciójában szerepel a következő mondatban: *A madár rászállott az ág***ra**. Alkalmassá vált azonban sokféle elvontabb körülmény kifejezésére is. Például: *Visszajön a fecskemadár tavasz***ra**" (népdal) — itt időhatározói, „*Csak minket csókolt öreg***re** *az idő*" (Ady) — itt eredményhatározói értékű stb. (vö. MMNyR. II, 186 kk.).

*A Kérek ötszáz lej***re** *(kenyeret), veszek 6000 lej***re** *húst)* állandó határozós szerkezetekben, vonzatokban a *-re* rag szintén absztraktabb funkció, az eszközhatározói szerep jelölője. Az ár ugyanis eszközként szolgál a vételben-adásban (vö. Berrár, *Magyar történeti mondattan.* Bp., 1957, 111—2; Szemere Gyula, *A leíró nyelvtani elemzés módszere.* Bp., 1966. 68; Bencédy—Fábián—Rácz—Velcsovné, *A mai magyar nyelv.* Bp., 1991. 321). Az előbbi mondat tulajdonképpen azt jelenti, hogy kérek kenyeret, s ötszáz *lejjel* fizetek, vagy 6000 *lejjel* veszek húst.

2. A szóban forgó raghasználat földrajzi elterjedtségének megállapítása végett a kolozsvári Babeș—Bolyai Tudományegyetem száz II—IV. éves magyar szakos hallgatójával[1] a következő kérdőívet töltettem ki:

„Abban a helységben, ahová való, hogy mondják?
a) Veszek/vásárolok 100 lejre sót (élesztőt, zöldséget stb.)?
b) Veszek/vásárolok 100 lejért sót (élesztőt, zöldséget stb.)?
c) Másképpen
A helység megnevezése
Az adatközlő neve"..

A kapott válaszokból kiderül, hogy a *-ra, -re* rag a jelzett funkcióban az erdélyi nyelvjárásokban és regionális köznyelvekben előforduló sajátosság, transzilvanizmus, ugyanolyan, mint a *kap* igének 'talál' jelentésben való alkalmazása. Az adatközlők szerint a *-ra, -re* ragos forma él a Királyhágótól keletre eső helységekben: Kolozsváron és környékén (a kalotaszegi Körösfőn, a mezőségi Vajdakamaráson, a volt Aranyos-Torda megyei Szentmihályfalván és Aranyosgyéresen), Besztercén, Marosvásárhelyen és környékén (Szászrégenben, Mezőbándon, Havadtőn), a székely nyelvjárások területén a gyergyói Gyergyószentmiklóson meg Ditróban, a csíki Csíkszeredában, Gyimesközéplokon meg Balánbányán, a volt Udvarhely megyei Székelyudvarhelyen, Zeteváralján, Székelykeresztúron és Kobátfalván, a háromszéki Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Alsócsernátonban, Erdőfülén, Lemhényben, Olasztelken, Zabolán, továbbá Brassóban és a hétfalusi Csernátfaluban, valamint a Nagy-Küküllő megyei Segesváron.[2] Az említett terület néhány helységéből a *lejért* előfordulását is jelezték: Nagyszebenből, Kolozsvárról, Egeresről, Marosvásárhelyről, Sepsiszentgyörgyről, Gyimesközéplokról.

A Királyhágótól nyugatra és északra eső nyelvjárásokban az *ért* ragos alak az uralkodó: Bihar megyében (Nagyváradon, a Fekete Körös völgyi Városfenesen, valamint Bihardiószegen és Margittán), a szilágysági Zilahon, Szilágysomlyón, Krasznán, Ákoson,[3] a Szatmár megyei Szatmáron, Nagykárolyban, Nagybányán és Máramarossziget[4]en.[4] Az adatközlők közül többen úgy tudják, hogy e területen a *-ra, -re* ragos alakok (vagy ezek is) használatosak a következő helységekben: Nagyváradon, Városfenesen, Zilahon, Szilágysomlyón,[5] Nagykárolyban,[6] Szatmárnémetiben, Szatmárhegyen, Túrterebesen, továbbá Nagybányán meg Máramarossziget[4]en.

4. A *-ra, -re* ragnak vizsgált funkciója az erdélyi magyar nyelvjárásoknak meg regionális köznyelveknek nem lehet régi sajátossága. Régebbi erdélyi forrásokból ugyanis nem mutatható ki, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár anyagából sem került még elő, hacsak nem tekintjük idetartozónak következő adalékát: *1609:* Vrunk Eo Felsege be Ieoueteljre ... az harom napi Gazdalkodasra ... Keolteottem Lizt langot, az menj Zukseg volt chjak egj forint*ra* [Kv; Szám. 12/IV. 183 *forint* al.] A szóban forgó jelentésben szereplő nyelvi formák közül azonban nem egy olyan található a Tárban, amelyben a vásárolt (vagy eladott) áru pénzbeli értékét jelző mennyiségjelzős szintagma viszonyító elem nélkül, illetőleg latin *per* vagy *pro* prepozícióval csatlakozik az adás-vételt kifejező igéhez. Például: *1582:* wachyoran weottem feozny ... boryu hust *d. 18.* eczet es bort a leweshez *d. 4* | veottem ... Kenyer Cipo *d. 8* | (Vettem) cipott Cipot es perechett ... *d. 8* [3/V. 3, 3/VII. I.32[7]]. *1589:* Vaczorara veottem hust *d. 16* ... Az kopoknak es pecereknek hust *d 24* [4/X. 10, 12], *1591:* vassarlottam Jembertt (!) Borssat *d. 16* [I/5. 6—7]. *1600:* Weottem ... Sos halat *d 55* ... Apro Halat *d 38* [91 III. 5]. *1621:* veottem ... borsot, saffrant, fa heat Nadmezet ... /. *20* [15 b/IX. 205]. — *1595:* Halaz Keleme(n)teöl veottem Apro halat *p(er)* fl d 20 / Attam ... 1. Czotert barany hust *p(er)* d 7 Cipot *p(er)* d 3 Kenyeret *p(er)* d 4 [XVI/6. 175. — A második adalék ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. — *1579:* karazt vottem *p(ro)* d. 7 [1/XVIII. 13]. Persze ezek az írott nyelv

---

[1] Az adatközlők Románia egész magyarlakta területéről valók, kivéve a Bánságot, Moldvát és a dél-erdélyi szórványvidék nagy részét.

[2] Jelenleg Maros megye.

[3] Ma Szatmár megyéhez tartozik.

[4] Nagybánya és Máramarossziget jelenleg Máramaros megye.

[5] Az adatközlő szerint Szilágysomlyón a műveltebbek körében az *-ért* ragos forma járja.

[6] E sorok írója szülővárosában, Nagykárolyban gyermekkorában csak az *-ért* ragos alakot hallotta és használta.

[7] Ez az adalék és a következők a kolozsvári számadáskönyvből valók.

szintjén jelentkező adalékok, a beszélt nyelvben bizonyára más nyelvi forma fejezte ki a szóban forgó funkciót.

5. A cimül írt szerkezetben szereplő határozó ragos alak használata a romániai magyar nyelvjárásokban és regionális köznyelvekben talán román hatás következménye, a *de* prepozíciós szerkezetek hatásával magyarázható. A románban ugyanis az '-ért' jelentést ugyanaz a *de* prepozíció fejezi ki, mint amelynek '-ra, -re' funkciója is van. Például: *A venit de sărbători acasă (= Az ünnepekre hazajött). Ce avem azi de mîncare? (= Mi van ma ebédre?)*, illetőleg *Am cumpărat sare de 100 de lei (= 100 lejért/lejre vásároltam sót)* (a román *de* funkcióira vonatkozólag vö. DLRM.).

Ugyszintén idegen nyelvi prepozíciós szerkezet — a szlovák *na* elöljárót tartalmazó struktúra — hatása következtében jelentkezik a *-ra, -re* rag az irodalmi és köznyelvi szabályos *-val, -vel* helyén a szlovákiai magyarok beszédében efféle kontextusban: *vakbélre, gyomorra, tüdőre operál*, illetőleg *a májukra, gyomrukra, kezeli* [az orvos a beteget]. A szlovákban ez így hangzik: *Operovali ho na slepé črevo, na žličnik, na žaludok*, illetőleg *liečit na pečen, na žaludok* (vö. Jakab István, *Nyelvünkről — nyelvünkért*. Bratislava, 1980. 58—9).

Lehet persze belső nyelvi alakulás is, egyszerű funkciómegoszlás. Ha a vásárlandó tárgy oszthatatlan egység, vagyis nem darabolható, nem adagolható a felajánlott összeg nagysága szerint, akkor az *-ért* tölti be a szóban forgó funkciót (pl. tízmillió lejért vettem a házat), ha viszont a tárgy vagy annak halmaza a felajánlott összeg nagysága szerint darabolható, akkor a *-re* használata szokásos (pl. ötszáz lejre vettem sajtot).

ZSEMLYEI JÁNOS

CU PRIVIRE LA STRUCTURI DE TIPUL LUI „(VALAHÁNY) LEJRE VÁSÁROL" ÎN LIMBA MAGHIARĂ

(Rezumat)

Articolul tratează funcția, răspândirea, precum originea unei sintagme nu prea răspândite în maghiara comună (normativă). Este vorba de structurile de tipul lui *Száz lejre vásárol/vesz sót)* „a cumpăra (sare) de o sută de lei", folosite în locul formei obișnuite *száz lejért*... Apariția desinenței *-ra/-re* în această funcție pare a fi un regionalism gramatical transilvănean.

După părerea autorului, apariția acestei funcții s-ar putea explica prin interferența cu structurile corespunzătoare din limba română, construite cu ajutorul prepoziției *de* (și nu *pentru*, corespondentul cel mai apropiat al desinenței *-ért*).

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994. 1. szám

ADATTÁR

A HUSZONHATODIK ÉVFOLYAMON TÚL...*

Murádin László megnyitója:

Egy évenként kétszer megjelenő tudományos folyóirat életében, mint amilyen a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* is, huszonhat év talán nem túlságosan hosszú idő. Mégis az eltelt több mint egy negyedszázad elegendő arra, hogy szót ejtsünk a munkatársak kerekasztal-megbeszélésén a folyóirat teljesítményéről, a tudományos életünkben betöltött szerepéről s a folyóirat jövőjéről: színvonala emelésének, felfrissítésének, jobb szerkesztésének és terjesztésének feladatairól. A megtett út áttekintésére az alkalmat az a fájdalmas veszteség is szolgáltatta, hogy Kelemen Béla elhunytával a folyóirat elvesztette az indulástól kezdve állandó szervezőjét, főszerkesztő-helyettesét. Ezzel — magam is meglepődve tapasztalom — az indulás óta a szerkesztőbizottság teljesen kicserélődött. E megbeszélés bevezetőjeként én mindössze néhány szót szeretnék szólni folyóiratunk megjelenésének feltételeiről, a szerkesztés körülményeiről, egyben néhány adatot óhajtok közölni a folyóirat huszonhat éves történetéből.

Mint ismeretes, a romániai magyar nyelv- és irodalomtudomány támogatására létesült folyóirat 1957-ben indult (ahogyan a borítón olvashatjuk) mint „A Román Népköztársaság Akadémiája Kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének folyóirata". Bár 1964-ben az Intézet neve lekerül a fedőlapról, és az Akadémiai Kiadó időszaki kiadványainak sorában a lap közvetlenül a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály hatáskörébe tartozik, a szerkesztés gondja — a munkatársak szervezésétől a nyomdai kivitelezés nyomon követéséig — az Intézet keretében marad, s mindig egyikmásik intézetbeli szerkesztőségi tag, olykor szerkesztőbizottságon kívüli kutató társadalmi munkája volt.

Az I. évforlyam főszerkesztője *Jancsó Elemér*, de az Akadémia elnökségének határozata értelmében, amely szerint az akadémiai folyóiratok élére akadémikusok kell hogy kerüljenek, 1958-tól Jancsó Elemért a felelős szerkesztői minőségben felváltja *Nagy István*, őt pedig — Nagy István halála után — 1978-tól *Gáll Ernő*. A folyóirat tudományos színvonala és elvei felett őrködő szerkesztő bizottságot az Akadémia vezetősége mindig is a Nyelvtudományi Intézet kutatóinak és a kolozsvári egyetem Filológia Kara tanszemélyzetének köréből nevezi ki. (**1957**: *Jancsó Elemér*, Emil Petrovici, Kelemen Béla, Márton Gyula, Szabó T. Attila; **1958**: *Nagy István*, E. Petrovici, Jancsó Elemér, Kelemen Béla, Márton Gyula, Szabó T. Attila; **1964**-től Söni Pál és Csák László is a szerkesztőség tagja lesz; **1968**-ban E. Petrovici meghal, Csákot felváltja Murádin László; **1972**: *Nagy István*, Kelemen Béla, Ioan Pătruț, Abafáy Gusztáv, Antal Árpád, Márton Gyula, Gavril Scridon, Söni Pál, Szabó T. Attila, Murádin László; 1974-ben Szabó T. Attila kiválik a szerkesztőségből; **1978/2**: *Gáll Ernő*, Antal Árpád, Kelemen Béla, Gavril Scridon, Ioan Pătruț, Szigeti József, Teiszler Pál, Ileana Câmpean, Murádin László.)[1]

A lap nyelvtudományi és irodalomtörténeti anyagának megítéléséhez szemelőtt kell tartanunk vállalt funkcióját. E funkció szerint a NyIrK. akadémiai jellegű laptípus, melynek legfontosabb ismérvei: a szaktudományi jelleg, a munkatársak

* 1983 őszén a folyóirat szerkesztősége a kolozsvári Akadémiai Fiók gyülésternében a "munkatársakkal kerekasztal-megbeszélést tartott. Ennek a megbeszélésnek rövidített anyagát a Korunk c. folyóirat szándékozott megjelentetni. Az anyag közzétételét az akkori cenzúra azonban letiltotta. A folyóirat története érdekében — úgy véljük — ezt az anyagot tíz év után sem fölösleges "megjelentetni.

[1] A folyóirat szerkesztőségét és főszerkesztőjét Beke Györgynek *Közélet, közírás, szépirodalom* címen "megjelent cikke miatt (NyIrK. XXVII, 105), mint ideológiailag hibásat, az akkori Kolozs megyei kommunista pártszervezetnél följelentették. Ebből következően Gál Ernő, az Akadémiai Fiók vezetőjével való nézetkülönbségei miatt, a folyóirat vezetéséről lemondott. 1984-től a szerkesztőbizottság összetétele így alakult: *Szabó Zoltán*, Antal Árpád, "Murádin László, Câmpean Ileana, Cs. Gyímesi Éva, Kozma Dezső, Pătruț Ioan, Péntek János, Szigeti József és Teiszler Pál. Időközben Teiszler Pál, Pătruț Ioan, Szigeti József halálával és Mózes Hubának az Intézetből való távozásával a szerkesztőbizottság tagjainak száma egyre zsugorodott.

státus szerinti megkülönböztetése (nyelvész-irodalomtörténész), eredeti kutatási anyagra támaszkodó közlemények közzététele. Tükröződik ez a szerkesztés gyakorlatában s a munkatársak névsorában is.

A folyóirat profilját meghatározza továbbá az a tény, hogy a NyIrK. a romániai magyar szellemi élet egyetlen nyelv- és irodalomtudományi szakfolyóirata; közlési terét tehát szükségszerűen megosztja a két tudományág, a nyelv- és irodalomtudomány között, ám a társtudományok (elsősorban a folklór-kutatás) művelői előtt sem zárkózik el teljesen.

Ami a folyóirat terjedelmét illeti, ez 1967 és 1974 között évi 400 lapra szólt, vagyis az évi két szám 200—200 lapon jelenhetett meg. Jelenleg — 1974 óta — számonként 92—92, azaz évi 186 lap áll rendelkezésünkre. 1982-ben az Akadémiai Kiadó megrendelése 600 példányra szólt.

Mi történik ezzel a 600 példánnyal? Ebből a 600 példányból a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár mintegy 300-at cserepéldányként küld szerte a világba, s kapja érte a külföldi folyóiratokat. A fennmaradó példányokból a kiadó a hazai előfizetéseket elégíti ki. Csak 1982-ben tapasztaltuk, hogy a lap az újságárudákban kapható volt. Nyilvánvaló tehát, hogy komoly szervező munkára van szükség a terjesztés érdekében.

A huszonhat év alatt a folyóirat hasábjain 97 szerző szerepelt. A szerzők egy csoportja minden körülmények között hű maradt a laphoz, mások időközben elpártoltak, úgymond, nem dolgoznak ingyen. Személy szerint megértem, hogy egy szerző ott helyezi el tanulmányát, ahol belőle nagyobb anyagi és erkölcsi hasznot húz, ahol nagyobb nyilvánosságot tud biztosítani sorainak, ám a romániai magyar nyelvészeknek és irodalomtörténészeknek meg kell érteniük: évi kétszáz lapon is, honorárium nélkül is ki kell használni azt a lehetőséget, hogy tanulmányai révén egy folyóirat méltóan képviselje a romániai magyar nyelv- és irodalomtudományt!

Hogy eddig mit és milyen értékben tettünk és tehettünk, azt hadd mondja el a két beszámoló, hadd fejtsék ki a hozzászólások. En csak annyit jegyeznék meg, a lap olyan, amilyenné szerzői tették, amilyen színvonalra szerzői emelték. Egy lap nem ír, csak közöl; közli azokat az írásokat, amelyeket munkatársai benyújtanak, s amilyen színvonalon szerzőik megírták azokat. Ha teheti, szerkesztői elgondolások szerint válogat, módosítást javasol. Esetünkben a vázolt feltételek mellett mindmáig sikerült a „mindennapit" megteremteni, beszervezni és beszerezni annyi kéziratot, amelyből egy-egy szám összeállt. Az már természetszerűleg egészen más, hogy ebből az anyagból nem lehetett és nem lehet hosszú távon szervezni, magasabb, átgondoltabb szempontokat érvényesíteni. Véleményem szerint a folyóirat így is többé-kevésbé tükrözi a romániai magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet helyzetét, színvonalát, bár korántsem azonos vele.

Itt, minthogy azért ültünk össze, hogy megtaláljuk a lehetőségét a folyóirat színvonala emelésének, felfrissítésének, jobb szerkesztésének és terjesztésének, annyit kérnék, a folyóiratot ne kívülről ítéljék meg, hanem tekintsék sajátjuknak, hibáit önbírálatként, erényeit érdemeikként értékeljék.

Láng Gusztáv: Akadémiai szellemű laptípus ...

Egy folyóirat teljesítményét funkciójából kiindulva lehet értékelni, ami eleve kettős kiindulópontot sugall: számításba kell vennünk azt a funkciófogalmat, melyet a folyóirat szerkesztősége akár programszerűen megfogalmazva, akár szerkesztői gyakorlatával tanúsítva, a folyóiratnak tulajdonít (a folyóirat funkcionális Énképe), másrészt körvonalazhatók a folyóirattal kapcsolatos lehetséges társadalmi elvárások, a vizsgált sajtóterméket is magába foglaló intézményhálózat, a lehetséges munkatársgárda, egyszóval a sajtószociológiai háttér elemzésével egy olyan funkciómodell, melyhez — mint eszményhez — a valóságos teljesítményt értékelő módon viszonyítjuk. (Mondanom sem kell, hogy mindkét funkciófogalom tartalmaz[hat] szubjektív mozzanatokat: vitainditónak szánt írásom éppen azt célozza, hogy az általam az értékelés alapján érzett funkciókérdésre irányítsam a figyelmet.)

Mindjárt az elsővel kezdve: a NyIrK. vállalt funkciója egy akadémiai szellemű laptípusra utal. Ennek legfontosabb ismérvei: a) a szaktudományi jelleg és az esszéisztikus hangvétel bizonyos fokú elkülönítése; b) a munkatársak státus szerinti megkülönböztetése (szakkutatói-irodalmár); c) eredeti kutatási anyagra támaszkodó közlemények közzététele. Ez tükröződik a munkatársak névsorában is; az irodalomtudományi jellegű közlemények szerzői (beleértve a Szemle-rovat könyv-

ismertetéseit is) túlnyomó többségükben az Akadémia Kolozsvári Fiókjának, illetve az egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének az alkalmazottai közül kerülnek ki. Rajtuk kívül elsősorban a nevezett tanszék által irányított doktorandusok vannak jelen a folyóiratban, valamint az ugyancsak a tanszék vezetésével írott államvizsgadolgozatok szerzői. A nem kolozsvári (illetve a nem az említett két intézményhez tartozó) szerzők félkézen megszámolhatók. Ebből következik, hogy a folyóirat a maga vállalta „akadémikus" funkciót sem töltötte be maradéktalanul, amennyiben a romániai magyar irodalomtörténeti kutatás átfogó fóruma helyett két intézmény „házi orgánuma" maradt. Természetesen felmerül a kérdés, hogy v a n - e számottevő ilyen kutatás az említett két intézményen kívül — bíráló megjegyzésem létjoga az igenlő válasz jogosultságán múlik.

Az „eszményi funkció" megfogalmazásakor abból kell kiindulnunk, hogy a NyIrK. a romániai magyar szellemi élet e g y e t l e n irodalomtudományi jellegű szakfolyóirata, ebből következően nemcsak közölnie kellene a nálunk született tanulmányokat, hanem bizonyos mértékig az ilyen természetű kutatás szervezőjének kellene lennie, valamint messzemenően tekintettel kellene lennie azokra az elvárásokra, melyeket ilyen publikációk iránt érdeklődő közönségünk vele szemben támaszt(ana). Egy tiszteletdíjat nem fizető folyóirat persze nem lehet a tudományos élet organizátora, lévén kiszolgáltatva egyrészt a munkatársak nagylelkűségének és áldozatkészségének s kénytelen lévén azoknak az intézményeknek az alkalmazottait fokozott mértékben igénybe venni, amelyek kutatási tervvel, tehát kötelességszerűen díjtalanul átengedett szakanyaggal rendelkeznek. Ez a körülmény messzemenően szűkíti a munkatársak lehetséges körét. De ugyanez vonatkozik az „önkéntes munka"-szerű szerkesztésre is. A NyIrK.-től az adott feltételek között — azonban nem várható, hogy nyilvántartsa a szakmában tevékenykedő v a l a m e n n y i kutatót, hogy velük állandó kapcsolatot tartson, elvárásaival kutatómunkájukat serkentse, irányítsa. A szerkesztés baráti beszélgetések, ötletszerű konzultációk formájában zajlik, ami nyilván elégtelen. [...] Amint mondtam, intézményes irodalomtörténeti kutatás országos viszonylatban csak Kolozsváron folyik magyar nyelven; az Akadémia Kolozsvári Fiókja és az országos viszonylatban ugyancsak egyetlen Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék ennek a kutatómunkának az országos központjává teszi Kolozsvárt. A tényekkel összhangban lévő státusra lenne tehát szükség.

Hogy ez mennyire így van, azt egy futó összehasonlítás igazolja. Az általam átnézett tíz évfolyam közül 1973—1974-ben tekintélyes (és romániai viszonylatban rangos) irodalomtörténeti anyagot tartalmaz a folyóirat; folyó évhez közeledve, ennek fokozatos apadását figyelhetjük meg. A munkatársak köre nemhogy nem bővült az utóbbi években, hanem határozott beszűkülés mutatható ki mind a névsort, mind pedig a tanulmányok jellegét, műfajiságát illetően. Tetszetős témákkal és címekkel persze találkozunk, a bennfentes azonban tudja, hogy a tanulmányok túlnyomó többsége nagyobb munkák (rendszerint doktori értekezések) részlete, azaz később könyvalakban is hozzáférhető szövegek előközlése. Ez önmagában nem lenne kárhoztatható, ha a folyóirat az említett könyvekétől e l t é r ő közönséghez szólna — a valóságban azonban a NyIrK. publicitása sokkal szűkebb körű, mint a nálunk publikált szakkönyveké. Könyv- és folyóiratkiadásunk, nemzetiségi helyzetéből következően, amúgy is sziszifuszi küzdelmet folytat a nemzetiségi szellemi életünk igényeinek több oldalú kielégítéséért, ezt a gyakorlatot fényűzésnek érzem. Pontosabban a szerkesztés esetlegességének a tünete; egyetlen célja, hogy „irodalmi anyag is legyen", éspedig olyan, amelyhez ingyen hozzájuthat a szerkesztő.

Műfaji beszűkülésről beszéltem; ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy az elemző, értelmező tanulmányokkal szemben megnőtt az a d a l é k, a d a t k ö z l é s jellegű publikációk száma. Ez elsősorban annak következménye, hogy a szerkesztő kénytelen fokozott mértékben támaszkodni az akadémiai kutatókra, valamint a készülő doktori értekezések szerzőire; az ő „kutatói profiljuk" rányomja bélyegét a folyóiratra. Ez nem az említett tanulmánytípus leértékelését jelenti; egyik elsődleges funkciója a folyóiratnak a hazai dokumentumanyag feltárása. Előtérbe kerülése azonban az egyoldalúság veszélyét rejti magában.

Csaknem teljesen hiányzik a r é g i i r o d a l o m. Rohonyi Zoltán „visszavonulásával" a felvilágosodás és a preromantika kora is kiesett; de más korszakokból sem olvashatunk számottevő, szintézis értékű szöveget.

Javaslatok: 1. A megfelelő státus biztosítására irányuló törekvéssel együtt a szerkesztőbizottság készítsen (vagy készíttessen) pontos felmérést a Romániában folyó magyar nyelvű irodalomtudományi kutatómunkáról, s ne csak a létező, ha-

nem a lehetséges munkatársakat és munkaterületeket is mérje fel, ennek megfelelően próbáljon hosszabb lejáratú funkciótervet kidolgozni. 2. Vegye messzemenően tekintetbe a szépirodalmi folyóiratok szakmai teherbíró képességét, egy jövőbeli munkamegosztás érdekében. (A legizgalmasabb kérdések — transzilvanizmus, új irodalmi törekvések, irodalomszociológia, irodalomkritika — ma az irodalmi folyóiratokban jelentkeznek.) 3. A folyóirat t e r e m t s e n közönséget, mely jelenleg nincs neki, és ennek érdekében sürgősen döntse el: kikből álljon ez a közönség. Megfelelő terjesztő munkával kapcsolja be a folyóiratot szellemi életünk vérkeringésébe. 4. A *Szemle* rovat váljon kritikai fórummá.

Péntek János: Feladni a folyóirat merev zártságát

Ha a NyIrK.-et mint a hazai magyar nyelvtudomány orgánumát értékeljük, figyelembe kell vennünk néhány olyan körülményt, amely nyelvészeti kutatómunkánkat és a folyóirat profilját egyaránt meghatározza. Elsősorban, azt, hogy a NyIrK. az egyetlen ilyen orgánum [...]; közlési terét szükségszerűen megosztja az irodalomtudománnyal, ám a társtudományok művelői elől sem zárkózhatik el teljesen. A publikációs gondokon némileg enyhített a Kriterion könyvkiadó évkönyvszerű sorozatok indításával, ez azonban mégsem feledtetheti, hogy az elsődleges publikációs fórum minden szaktudományban a folyóirat.

Az általános kiadási lehetőségeknél talán még fontosabbak azok a körülmények, amelyek a nyelvtudomány és az említett társtudományok sajátos nemzetiségi jellegéből fakadnak, abból, hogy nemcsak nyelvünkben kell tudományosságunkat képviselniük, hanem még inkább a nemzetiségi léttel összefüggő alapvető nyelvi, társadalmi jelenségek beható elemzésével. Ha abból indulunk ki, hogy a tudományok területe, a tudományos megismerés tárgyköre mindenütt ugyanaz, tehát a nyelvtudománynak is ugyanazok a feladatai Kolozsváron is, mint bárhol másutt a világon, és ehhez járulnak még a sajátos nyelvi valóság vizsgálandó jelenségei, be kell látnunk, hogy ehhez a roppant feladathoz, nincsenek meg sem a személyi feltételek (10—15 ember képtelen átfogni egy szaktudományt), sem a szakképzés, dokumentálódás stb. feltételei. Ebben a helyzetben kétféle kompromisszum lehetséges: 1. Az adott feltételek között megpróbálják legalább a felszínen átfogni az egész szaktudományt, de ennek megvan az a veszélye, hogy tevékenységük elsekélyesedik, elveszíti tudományos jellegét, rangját (ha valaki mindenről tud egy keveset, előbb-utóbb eljuthat oda, hogy mindenről fog tudni semmit.) 2. A másik kompromisszum a szelektálás. Meggyőződésem szerint ezt az utat kell továbbra is követnünk, anélkül azonban, hogy lemondanánk az összefüggések kereséséről, az általános nyelvelméleti és módszertani tájékozódás igényéről, mert csak ez biztosíthatja a szelektálás helyességét, kutatómunkánk tudományos színvonalát (mert az is előfordulhat, hogy a szelektálásban, specializálódásban egyre kisebb területről fogunk tudni egyre többet, mígnem mindent fogunk tudni a semmiről).

A kutatók gondjait a folyóirat anyaga is tükrözi. Nincs szándékunkban a folyóiratot a maga történetiségében elemezni (ezt felvázolta Murádin László), arra azonban mégis fel kell figyelnünk, hogy az utóbbi nyolc-tíz évben sok tekintetben megváltozott. Fiatalosabb, tetszetősebb külsőt öltött a XXI. évfolyamtól (1977-től) kezdve, közben ez a színesebb, vonzó ruha egyre szigorodó, azaz fogyó terjedelmet fed, a szöveg nagy része is kényszerűen apróbetűssé válik. A munkatársi gárda is átalakul: korábban szinte kizárólag csak az egyetemi tanszék tagjai és az akadémiai intézet munkatársai közöltek a lapban, a hetvenes évek elejétől aztán új munkatársak jelentkeznek (Demény István Pál, Kabán Annamária, Lőrinczi Réka, Szilágyi N. Sándor, Tibád Levente és mások), a régiek közül pedig többen, sajnos, éppen a tanszék nagyobb tapasztalatú és magasabb beosztású tagjai hűtlenné váltak a folyóirathoz, legfeljebb a Szemle rovatban publikálnak alkalomszerűen. Az új munkatársak jelentkezése nemcsak a tudományos utánpótlás tekintetében keltett jogos reményeket, de a folyóirat anyagát tematikailag is színezte. Sajnos, a fiatal munkatársak támogatása, rendszeres foglalkoztatása megtorpant, részben azért, mert a tanszéki és intézeti utánpótlás is hiányzik, részben pedig azért, mert a doktorálás lehetősége gyakorlatilag megszűnt. Ettől függetlenül vagy éppen ezért a folyóiratnak rendkívül nagy szerepe volna a fiatal kutatók felkarolásában, nevelésében. Velük szemben természetesen ugyanolyan igényesnek kell lennünk, mint a tapasztalt kutatókkal szemben (ám néha nem ártana a tapasztalt kutatókat mérni a fiatalokéhoz hasonló mércével), ugyanakkor félre kell tennünk minden szakmai

gőgöt, önteltséget, nemzedéki elfogultságot, amellyel a legtehetségesebb fiatalokat elriasztjuk a tudományos kutatómunkától. A külső munkatársak támogatása, fiatal kutatók bevonása mellett azonban mindenekelőtt arra van szükség, hogy a magyar nyelvészet aktív és nyugalmazott egyetemi tanárai, egyetemi előadó tanárai, adjunktusai, tudományos kutatói, akiknek megvan a kellő tapasztalatuk, gyakorlatuk, mindenféle személyi vagy más jellegű elfogultságot, esetleges sértődöttséget félretéve újra felzárkózzanak a folyóirat mellé munkatársként is, tanácsadóként is.

Sajnos, amint azt hét esztendővel ezelőtt előre láttuk, a hazai magyar nyelvtudomány nem tudta pótolni Márton Gyula korábbi irányító, szervező tevékenységét, a folyóirat pedig nemrég veszítette el egyik szakmai irányítóját, Kelemen Bélát. A tanszéki munka korábbi lendületét, rendszerességét, figyelmezettségét az is nagymértékben lazította, hogy nélkülöznünk kell a nyugalomba vonult Szabó T. Attila és Gálffy Mózes professzor aktív közreműködését. Igaz, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* gazdag anyagából a munkatársak a folyóiratban is publikáltak néhány szép tanulmányt, Gálffy professzor is folytatta a hazai magyar nyelvjárások vizsgálatát olyan új területeken, mint a nyelvjárási szintaxis, mindez azonban nem pótolhatja állandó jelenlétüket, szakmai tanácsaikat.

A romániai magyar nemzetiség című kötetben a hazai magyar nyelvtudomány eredményeit számba véve, megkíséreltem azt is értékelni, mennyiben volt jogosult és helyes a kutatómunka tematikai orientációja, az ti., hogy az erdélyi magyar nyelv múltja, a hazai magyar nyelvjárások, a földrajzi és a személynevek, valamint a román—magyar nyelvi kölcsönhatás állt a kutatómunka középpontjában. Több alapvető érv támogatja ma is ezt az orientációt, elsősorban az, hogy e kérdések vizsgálata helyzetünkből fakadó kötelesség. Így a nyelvtörténeti, a dialektológiai, a névtani és az interlingvisztikai, valamint a kisebb hagyományra, de annál több eredményre tekintő stilisztikai és az irodalmi nyelv történetére vonatkozó kutatásokat feltétlenül folytatni kell. A dialektológiában azonban a hagyományos témák mellett fontos volna a nálunk Gálffy Mózes professzortól elkezdett szintaktikai kutatások folytatása, a Murádin Lászlótól mintaszerűen végzett lexikológiai és onomasziológiai vizsgálatok elmélyítése, a nyelvjárások szemantikai sajátosságainak tanulmányozása, a beszélés néprajzának, általában a népnyelv és a népi kultúra kapcsolatának elméleti elemzése. A folyóirat szintjén is be kell kapcsolódni az újabban kezdeményezett regionális köznyelvi kutatásokba, és elméletileg, a szociolingvisztika szemszögéből is megnézni pl. azt, hogy a hazai magyar köznyelv regionális jegyei a dialektusok integrálódásából vagy a bilingvizmussal is összefüggő differenciálódásból erednek-e inkább. A román—magyar—szász nyelvi kölcsönhatás vizsgálatát az eddigi szótörténeti, etimológiai és szótári feldolgozásokra alapozva olyan elméleti és módszertani megközelítéssel kellene folytatni, amely lehetővé tenné a kétnyelvűség és a kevertnyelvűség bonyolult formáinak és folyamatainak, esetenként a nyelvi eróziónak az elemzését is.

A folyóiratnak, ha nem akar megragadni a szerzők és még 40—50 érdeklődő olvasmányának, fel kell adnia eddigi merev zártságát, és teret kell biztosítania olyan gyakorlati kérdéseknek is, mint a magyar nyelv oktatása vagy a nyelvi műveltség állapota. Ismerek olyan fizikai szakfolyóiratot, amelyben Nobel-díjas tudósok tanulmánya jól megfér a fizika iskolai oktatását taglaló színvonalas cikkel, ami azt bizonyítja, hogy a minőség nem annak a függvénye, hogy a tárgyalt kérdés gyakorlati-e vagy sem. Mindenképpen alapvető hiányosságnak tartom, hogy a magyar nyelv iskolai oktatásának kérdéseitől annyira távol tartja magát a folyóirat, hogy két és fél évtizedes fennállása alatt tudtommal egyetlen magyar nyelv vagy magyar irodalom tankönyvet sem tartott legalább ismertetésre méltónak, pedig egy-egy ilyen tankönyvből több tízezer iskolás tanul.

Hiányolhatjuk a folyóiratból az elméleti írásokat. De talán nem is az a fő probléma, hogy az elméleti kutatások nálunk szinte teljesen hiányoznak, hanem inkább az, hogy sok esetben maguk a tanulmányok sem eléggé megalapozottak elméleti szempontból, és módszertani tájékozottságuk sem mindig kielégítő.

Továbbra is támogatni kell az interdiszciplináris kutatásokat: a szociolingvisztikát, a pszicholingvisztikát (a témakörből Farkas Cs. Magda közölt több dolgozatot), az etnolingvisztikát, sőt a lehetőségekhez mérten az olyan társtudományokat is, mint a folklorisztika, a néprajz vagy a történettudomány. Teret kell engedni továbbra is az új szempontú: szemiotikai, kommunikációelméleti, szövegnyelvészeti megközelítéseknek, amelyek a hagyományos megközelítésnél hatékonyabban emelik ki a jelenségek lényegét és összefüggéseit.

A folyóirat is csak olyan lehet, amilyen a mi munkánk lesz, csak olyan tanulmányokat közölhet, amilyeneket mi írunk. Ezért úgy érzem, feladatunk kettős: szervezettebbé, céltudatosabbá kell tennünk saját kutatómunkánkat, a figyelmet reális kérdésekre kell fordítani, kerülnünk kell a látszattémákat, a periferikus jelenségek tanulmányozását. Ugyanakkor a folyóirat tematikai gazdagságát, sokszínűséget, szakmai színvonalát nem a Murádin László személyes ügyének kell tekintenünk, aki feladatát eddig is példamutatóan végezte, hanem saját ügyünknek: legyünk igényesek, szigorúak elsősorban önmagunkhoz, támogassuk, megfelelő elvszerűséggel fiatalabb tanítványainkat, külső munkatársainkat, és legyen meg bennünk a kellő érzékenység és felelősségtudat minden olyan igénnyel szemben, amely nemzetiségi kultúránk sajátos helyzetéből fakad.

Faragó József — Szabó Zoltán — Balogh Dezső — Antal Árpád — Engel Károly — Gálffy Mózes — Tóth Sándor — Teiszler Pál — Szigeti József — Tibád Levente — Jakó Zsigmond — Gáll Ernő: Vélemények a múltról, jelenről és jövőről.

A tanácskozás munka-jellegét, alkotó szellemét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy szinte valamennyi résztvevő kifejtette (megismételte) a NyIrK.-ről, a folyóirat pillanatnyi helyzetéről és a megújulás szükségességéről kialakult felfogását, átfogóbb vagy egy-egy részkérdésre vonatkozó javaslatát.

Faragó József felhívta a figyelmet a folyóiratok jól bevált gyakorlatára, az olvasókkal szervezett találkozókra; vajon mi akadálya volna annak, hogy egy-egy központban, ahol a megye magyartanárai egyébként is gyakran összegyűlnek, a NyIrK. szintén hallasson magáról. Az ilyen találkozó nyilvánvalóan a folyóirat akadémiai jellegéhez igazodnék: a szerkesztőség és a tanárok kerekasztal-megbeszélése miközben a romániai magyar nyelv- és irodalomtanítás kérdéseit tűzné napirendre, egy-egy jövendőbeli témás szám törzsanyagát is biztosítaná. A találkozók ezenkívül országosan számba vennék a lehetséges munkatársakat, szerveznék és irányítanák őket.

Szabó Zoltán a NyIrK.-ben megnyilvánuló közlési lehetőségről a következőket mondotta: a lap viszonylag hű tükre a tényleges helyzetnek; olyan tudományágak szerepelnek nagyobb részaránnyal, amelyekkel valóban többen és behatóbban foglalkoznak (nyelvjáráskutatás, névtan), és nincs vagy alig van képviselve az, amivel kevésbé foglalkoznak (grammatika, finnugrisztika). Kivétel tulajdonképpen csak az irodalomtörténet (főleg a régi irodalom), ami a tényleges helyzetnél szerényebben van képviselve. Ami viszont a „nevelést", az elméleti iskoláztatást illeti, a helyzet egészen rossz. Irodalomelméleti és nyelvelméleti tanulmány a kevésnél is kevesebb jelent meg. De ennél is nagyobb baj az, hogy a konkrét kutatások eredményeit közlő fonológiai, szóföldrajzi vagy a szakszókinccsel és a nyelvi kölcsönhatással foglalkozó tanulmányok nincsenek elméletileg megalapozva, és hiányzik a nyelvszociológiai, nyelvlélektani és helytörténeti háttér felvázolása, a tények értelmezése és megmagyarázása, egy szélesebb összefüggésrendszerbe való állítása. Itt tehát döntő fordulatra van szükség. A továbbiakban Szabó Zoltán figyelmeztetett a könyvismertetések tervszerűsítésére, különös tekintettel az elméleti kiadványokra. Alátámasztotta azt a véleményt, hogy kaput kellene nyitni a magyar szakos tanárok felé, persze, nem metodikai cikkekkel, hanem újabb módszerű műelemzésekkel, az új grammatikai szakirodalom egy-egy kérdését feldolgozó tanulmányokkal. A NyIrK-et tekintsük saját folyóiratunknak.

Balogh Dezső a szerkesztőbizottság aktivizálását sürgette, hangsúlyozva Murádin László egyszemélyes szerkesztői szorgalmát, amely mostanáig egyáltalán lehetővé tette a megjelenést. Antal Árpád részletesebben taglalta a közelmúltban érvényesült szerkesztőségi munkamenetet, bírálta azt a gyakorlatot, mely a szerkesztőbizottság tagjaitól csupán a kész folyóiratszám jóváhagyását várta. — A kollektív vezetést, a nyílt munkamódszert, az elfogulatlanságot kérte számon a későbbiekben Szigeti József. — Mint a Babeș—Bolyai egyetem magyar tanszékének vezetője, Antal Árpád szólt a munkatársi gárda beszűküléséről (vonatkoztatva megjegyzését a katedrára is, mind a létszám, mind az életkor tekintetében — ez utóbbi a NyIrK.-ben különösen feltűnő). Balogh Dezsőhöz csatlakozva, ő is kifogásolta a postai terjesztés nemtörődömségét; javasolta a mostanihoz hasonló tanácskozások szervezését. Engel Károly, majd Teiszler Pál a súlypontos számok szerkesztését ajánlotta az illetékesek figyelmébe (többek közt a Kriterion sorozatainak függvényében). Engel, akárcsak Tóth Sándor, a külföldi — valutát hozó — terjesztés

problémáját szintén fontosnak mondotta, azzal a kiegészítéssel, hogy kevés a visszajelzés szakkörökből. Gálffy Mózes felszólalásában a folyóirat életszerűbbé tételét kérte, s ezen belül az alkalmazott nyelvtudomány szerepét emelte ki. Teiszler Pál ezt a gondolatot vitte tovább, amikor a más folyóiratokkal, a kultúra munkásaival való kapcsolat felvételét sürgette; fájdalmasnak mondta, hogy a NyIrK.-et az egyetemi hallgatók sem ismerik. Tibád Levente a lap és a középiskolai magyar tanárok egymáshoz közelítését vélte megoldandónak. (Rövid közjátékként szóba került a helynevek közlésének szükségessége. Ehhez kapcsolódva Láng Gusztáv a nyelvészeti adatközlés és a tudományos általánosítás összekapcsolására hívta fel a figyelmet.)

Jakó Zsigmond a történész rálátásával javasolta, hogy mindenekelőtt egy távlati tervet kellene készíteni, felmérve a hiányokat és a lehetőségeket. A régi irodalom területén például hatalmas írásos örökség vár még feldolgozásra. Jakó professzor véleménye szerint nyitni kellene a világ felé is.

Gáll Ernő főszerkesztői zárszavában a romániai magyar művelődési életbevágó kérdéseinek nevezte a tanácskozáson megvitatottakat. Két azonnali feladatot nevezett meg: jelezni a problémákat az Akadémiai vezetőségének, az arra illetékesek nek és változtatni máris a NyIrK. szerkesztési munkastílusán.

Közli MURÁDIN LÁSZLÓ

A GRÓF BÁNFFY CSALÁD ÉS BARCSAY ÁBRAHÁM LEVELEZÉSÉBŐL

Barcsay Ábrahámot az irodalomtörténet mint korában népszerű, bár nem túlságosan termékeny költőt tartja számon (alig több, mint félszáz vers szerzőjét).[1] Időnként felbukkan a neve művelődés- és nyelvtörténeti tanulmányokban is, hiszen ott volt a Bessenyei—Révai-féle magyar akadémiai tervezet megálmodói között; és szóba kerül akkor is, amikor az erdélyi rendi ellenállás francia-porosz kapcsolatait, unionista illúzióit elemzi a politikatörténet.

Meggyőződésünk szerint Barcsay méltatlanul elfeledett költője, személyisége a magyar irodalomnak. A Kazinczy Ferencéhez ugyan nem mérhető, de kiterjedt és változatos a levelezése is; eddig mintegy háromszáz levele került elő, ezek közül irodalomtörténeti jelentőségűek az Ányos Pálhoz, Bessenyei Györgyhöz, Orczy Lőrinchez írott — részben prózai — episztolái; de nem érdektelenek azok sem, amelyeket feleségéhez, gróf Bethlen Zsuzsannához, pártfogóihoz, a Prónay-Radvánszky házaspárhoz és Károlyi Antalékhoz, illetve, amelyeket a szabadkőműves tudóshoz, Born Ignáchoz, vagy erdélyi testőrtársához, barátjához, Danczkay Józsefhez intézett.

Ez alkalommal mint (franciául is választékosan társalgó) könnyed vagy körülményes stílusú, de mindenképpen tudatos prózai szerzőt mutatjuk be Barcsayt. Ezen túlmenően pedig a levelek első közlésével bővíteni is kívánjuk az eddig rendelkezésre álló ismeretek körét a költő kalandos életéről. Ezért illesztettük az általa írott levelek sorába azt az egyet is, amely n e k i szól: Bánffy György írta néhány nappal az után, hogy császári utasításra kihallgattatta mint erdélyi kormányzó az államellenesség gyanújába keveredett erdélyi nemest — saját unokatestvérét.

A Bánffyak és a Barcsayak kapcsolata régi keletű volt; házasságok erősítették (mint amilyen a Bánffy Dénesé volt Barcsay Ágnessel), és közös birtokügyek. Barcsay-birtokon született a majdani gubernátor is, Piskin (1746-ban), akárcsak Barcsay Ábrahám. Berekszói birtokát pedig Bánffy előnyös feltételekkel adta árendába Barcsaynak és feleségének. A vérségi és földbirtokosi kapcsolaton túl össze-

[1] Itt mondok köszönetet Bíró Ferencnek, aki volt szíves felhívni a figyelmemet a MTA könyvtára Mikrofilmtárában található Barcsay anyagra; önzetlen segítsége nélkül ez a tanulmány nem készült volna el.

[2] Eddigi egyetlen önálló kötete a Vajthó László által szerkesztett Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozat 25. darabja: *Barcsay Ábrahám költeményei* (Szira Béla jegyzeteivel) Budapest, 1933.

kötötte Bánffy Györgyöt és Barcsay Ábrahámot a politika szövevénye is; erdélyi nemesi-rendi, magyar nemzeti öntudattal (és patriotizmussal), de mindketten a Habsburg államgépezet alkatrészei voltak; Bánffy a *császári adminisztráció*, Barcsay a *császári hadsereg* tisztségviselőjeként. Barcsay igéretesnek induló katonai karrierje 1795-ben megtört, csaknem tragédiába torkollott. Bánffy a legmagasabbra jutott a politikai ranglétrán: kolozsvári főispánból tanácsos lett Bécs Erdélyi Kancelláriáján, majd kincstartó, aztán — 1787-ben — Erdély kormányzója. Széles látókörű politikus volt. A hagyomány szerint a rendi ellenzéki mozgalmakkal rokonszenvezett ugyan, de a bécsi udvar felé igyekezett a törvényesség látszatát fenntartani; még akkor is, amikor ezzel erdélyi népszerűségén esett csorba (mint amikor a nemesi ellenzék Diana vadásztársaságát 1794-ben, a kémhálózatot is megelőzve, feljelentette).[2] Valójában megfontolt gesztusaival, körültekintő pártfogásával a veszélybe került erdélyi nemesek életét mentette meg a Martinovics-összeesküvést követő példás büntetések idején.

Bánffy kormányzó felesége volt az a *Palm Jozefa*, aki az itt következő levelek közül négynek címzettje. Az, hogy felnőtt fejjel megtanult magyarul, ritka jelenség volt a korban, de nem ismeretlen; elég Waldstein Erzsébetre utalnunk, a korán elhunyt szatmári főispán, Károlyi József gróf feleségére. A kormányzóné tehát megértette volna a magyar nyelvű leveleket; az idegennek kijáró tisztelet és a megkülönböztető figyelem nyelve azonban e korban a *francia* volt a Monarchia egész területén; ez indokolja Barcsay nyelvválasztását e néhol szalonízű, máshol Kónyi János vagy Gvadányi adomázására emlékeztető levélsorozatban.

Ezek a levelek abból a korszakából valók Barcsaynak, amelyről keveset tudunk: a visszavonultság éveiből. Letartóztatása és hetekig tartó kihallgatása után minél távolabbra helyezik az erdélyi politika színterétől: a laibachi garnizon élére (visszavonva már érvényes nyugdíjaztatását); innen szökik meg 1796 márciusában feleségével; a letartóztatási parancsot Kolozsváron nem veheti át, hiszen „ágyban fekvő beteg", és ezekből a levelekből derül ki: betegágyánál maga a kormányzóné örködik.[3]

Az életrajzok ez után már csak a birtokain csöndben gazdálkodó Barcsayról tudnak. Úgy is fogalmazhatnánk: „a Monarchia stabilitását veszélyeztető" erdélyi magyar *közéleti* személyiségből "elszigetelt (ártalmatlanná tett) *magánember* lett. Nem véletlenül ragaszkodott hozzá még ezekben az években is a hasonló sorsú Batsányi.[4]

Egy kivételével az itt következő szövegek eredeti kéziratok; ezeket betűhíven közöljük. A francia szövegek magyarra fordításakor a jelentés közvetítésére összpontosítottunk; nem lehettünk tekintettel a korabeli (nem is egységes) magyar írásmódra.

1.

Obester Barcsay bátorkodik, mint idvezűlt iffju Barcsay Pálnak volt Tutora, Széplaki Urnak ezen ide zárt Levelében foglalt két tárgynak pártfogását, Méltóságos Groff Bánffi Gubernátor Ur ő Extzellentziája kegyességében, egész méjj alázatossággal ajánlani. Melynek egyike a volt iffjunak édes annya méltó kereseti illeti a Leány atyafiakon, és a melly *guaerulosus* ugy nevezett *processuson* fog indulni. A másik Széplaki uramnak személlyes ajánlásából áll, abban a történetben, midőn a Vármegyék vagyis Törvényes Székek organizáltatnának.[5]

---

[2] A kérdést ma már nem is lehet megérteni Benda Kálmán *A magyar jakobinusok iratai* I—II—III. című forráskiadványa nélkül (Budapest, 1952—1957), amely az erdélyiek szervezkedését mint államellenes kezdeményezést a magyarországi „jakobinizmus" változataként látja a császári családtagok levélváltása, a polgári és katonai büntető eljárások leírása alapján.

[3] Barcsay letartóztatásának és száműzetésének körülményeire lásd Gálos Rezső: *Barcsay Ábrahám meghurcoltatása*. Itk., 1936. 403-8

[4] Bonapartisták voltak mindketten. 1799-ben írott *Mantua* című latin elégiumát Barcsaynak is megküldte Batsányi (lásd MTA Könyvtára Mikrofilmtár A 729/III).

[5] Lelőhelye: Budapest MTA Mikrofilmtár A 729/III. Itt jegyezzük meg, hogy a Bánffy Györgyé kivételével az itt közölt levelek a Bánffy-nemzetségi levéltárban vannak, amely most Kolozsváron a Román Országos Levéltár helyi részlegén található, de jelenleg rendezés alatt áll, nem kutatható. Közleményünk a fentebb megjelölt lelőhelyű mikrofilmtári másolatokra épül.

Ennek a levélnek, amely Barcsay autográf kézirata, sem keltezési helyét, sem keletkezési idejét nem sikerült kideritenünk. 1787 után keletkezhetett mindenképpen. Ha Barcsay Pál tutora is volt Barcsay Ábrahám, mint amre felesége céloz egyik levelében („a Barcsay Ferenc árvájának a Péter vejit Inczédyt tennék tutornak... ; ezt a tutorságot jó volna édesem ha magára venné") Itk. 1893/489), akkor 1794-nél is későbbre kell datálnunk a kéziratot.

2.

Vienne 7. de Xbre 790

Monsieur, et mon tres honoré Comte![6]

Le mémoire de l'illustre Recipiendaire,[7] que j'ai l'honneur de vous joindre ici, est, sans doute audessus de toute recommendation: aussi serait il bien temeraire de ma part, de vouloir ajouter quelque chose au droit flatteur et imperative que lui a donné sa naissance sur tous les Indigenes de notre Patrie. Au moment que les Etats d'Hongrie s'empressent pour lui accorder ce tribut, et qu'ils s'impatientent de l'avoir dans leur sein; serions nous assez indolens ou ingrats pour ne pas saisir avec joie l'occasion de reclamer avec hommage l'existence d'un génie dont le pais natal sera, avec le tems, aussi contesté que celui d'Homere?

J'ai l'honneur d'etre avec le plus profond respect

Monsieur, et mon tres honoré Comte

Votre humble

et tres obeissant

serviteur Barcsay

Colonel

3.

Monsieur et tres cher Ami![8]

Votre lettre écrite du 9 de ce mois m'a été rendue hier vers midi, ici a Bonzhida, ou je me trouve depuis un couple de jours pour respirer un air plus pur et plus serein, mais nullement pour me débarasser de mes peines et de mes

---

[6] Lelőhelye: mint fent.

Bécs 7 di X bri 790

Igen tisztelt Gróf úr!

A nagyérdemű Jelölt, akinek a foly modását van szerencs m ide°mellékelni a Gróf úr sz mára,°minden két séget kizáró módon fölötte áll mindenféle ajánlásnak: így hát igen vakmérő dolog lenne a részemről, ha megpróbálnék hozzátenni bármit is ahhoz, mit Hazánk valamennyi szülöttje fölött biztosított neki magasrangú származása: hízelgő és ellen mondást nem tűrő jogához. Midőn a Magyar Korona Országai sietnek!eróni neki ezt az adót, és türelme'lenül várják őt kebelükbe; megengedhetjük-e magunknak azt a figyelmetlenséget vagy háládatlanságot, hogy elszalasszu az öröm alkalmatosságát, amikor ör münnepét jelenthetnők ama géniusznak, akinek a szülőházája idővel éppolyan kérdéses lesz mint magáé Homéré?

Tartom szerencsémnek, hogy igen nagy tisztelettel lehetek

° A nagyrabecsült Gróf Úrnak

Alázatos és igen engedelmes szolgájd
Barcsay ezredés

A

[7] Feltehetőleg Rall-ra céloz Barcsay, akit az 1790—91-es országgyűlés „honosított" erdélyi nemes személlyé.

[8] Lelőhelye: Bécs Staats-, Hof und Hausarchiv, HKR 1795 fasc. 44 △E/536

Igen kedves barátom Uram!

Ezen hónap 9-dikén írott levele tegnap dél körül jött kezemhez itt Bonchidán, ahol egy pár nap óta tartozkodom, hogy tisztább és nyugalmasabb levegőt szívjak, de korántsem azért, hogy gondjaimtol és bajaimtol ment legyek, mivelhogy azok gyötörnek és követnek mindenütt. Amikor elküldte nekem azt a levelet Bruszik úr, azt is tudomásomra hozta, hogy a gyorskocsi, amellyel a küldemény érkezett, azonnal tovább indult, mihelyt nyilvánvalóvá lett hogy távol vagyok; ez az oka annak, hogy kénytelen vagyok a postára bízni válaszomat, ambár okkal kételkedem megbízhatóságában, tekintve, hogy barátom uram levelei egyikében sem jelzi, hogy az enyémet megkapta volna, pedig három hete lesz, hogy megírtam. A kérdéssel kapcsolatban, amelyet nekem fel akar adni: sokra értékelem bizalmát. Nem is válaszolhatnék jobban, mint, hogy irányomban tanúsított bizalmát nyíltsággal viszonozom.

Soucis, qui me suivent et me persecutent par tout. Monsieur Bruszik en m'envoyant cette Lettre me fit en meme temps scavoir, que l'expres, par lequel vous avez envoyé cette depeche était réparti presque dans le meme moment qu'il a appris mon absence, c'est la raison par laquelle je me vois dans le cas de devoir vous repondre par la poste quoique j'aye raison de douter de son exactitude, voyant que vous n'accusez dans aucune de vos lettres la réception de la mienne, que je vous ai écrite il y a a peu pres 3 semaines. Je connois Monsieur tout le prix de votre confiance par rapport a la question que vous voulez me faire, sans en méconnaitre la délicatesse.[1] Je ne scaurais mieux y répondre, que par une franchise égale a la confiance que vous me témoignez.

"Dans quelque Etat, et sous quelque forme de gouvernement que ce soit, la Renitence et l'insubordination doit être proscrite: elle amene l'anarchie, avec toutes ses suites désastreuses, et elle sape par conséquent les fondemens et les liens de la société civile; l'impunité dans ce cas marque ou faiblesse ou connivence, et, par conséquent n'est pas; et ne peut pas etre de saison, mais elle serait plutot une médecine presque pire que le mal meme. Partant de ce principe incontestable, il en résulte, que tous les limitrophes soit nobles ou ignobles sont coupables, et leurs faute est trop énorme pour pouvoir etre simplement dissimulée; mais comme ils sont d'une classe differente, et comme la difference de ces classes doit faire lieu a une certaine gradation de peines, je serais d'avis que les nobles effectivement reconnus et avérés devraient etre traités moins rigoureusement que ceux qui n'ont aucun titre de noblesse, et qui le prétendent, mais sans l'avoir encore légitimé, cette derniere circonstance mérite d'autant plus d'attention, qu'il

---

A státusok bármelyikében és akármiféle kormányzása alatt szükséges, hogy az ellenszegülés és az alávetettség megtagadása tiltalom alá essék, mert anarchiát hoz elé, annak minden gyomorrúságos következéseivel, és ilyeténképpen aláássa a polgári társaságnak alapjait és szétszaggatja köteléket; a büntetés elmaradása ilyen esetejkben vagy gyöngeséget, vagy cinkosságot jegyez, és ebből kifolyólag nem javallott, nem is lehet az, sőt kártékonyabb orvosság lenne, mint a baj maga. Ebből a kétség nélkül való priucípiumból következik, hogy aki csak a közelben volt, légyen az nemes vagy nem nemes, mind vétkes, és hogy mindezeknek a vétke hatalmasabb, hogysem egyszerű módon elrejthető volna; de mivel különbözó rendből valók és minthogy a rendek között való különbség a büntetések nemeinek bizonyos fokú eltérését vonja maga után, azon a véleményen lenuék, hogy a valósággal elismert és bizonyítottan nemes személyeket kevésbé szigorúan kelleue büntetni, mint azokat, akiknek semmiféle nemesi címük nincsen, vagy akik annak tartják magukat, de még törvény szerint nem bizonyították be, ez az utolsó körülmény annál inkább figyelmet érdemel, hogy ismételten tapasztaltuk, hogy ezeknek az állítólagos nemeseknek jó része nem találja módját, hogy az állítását bebizonyítsa. Ami ezt az első classist illeti, azt hiszem, elkerülhetetlen, hogy a General Commandónásf folyamodást tegyen, hogy elkövetett vétkéért bocsánatért esedezzen, kérvén ugyanakkor egy passzust Bécsbe, és hozzá tévén azon ajánlást, hógy ha a büntetés teljes elengedését el nem nyerheti Ofelségétől, aTrónus elé küldendő követek által késznek mutatkozik alávetni magát uralkodója minden parancsának: ilyen módon kellene a valóságos nemeseknek eljárniuk, és ha a Császár helyében volnék, felszólítanám őket, hogy vegyék fel a fegyvereiket néhány hétig való katonáskodás erejéig, és így fölmentést nyerhetnének a szokás rendje szerint, és a megyékhez átutaltatnának. Ami a másik renlet illeti, a kegyelem első feltétele az lenne, hogy fölvegyék előbb a fegyvert és a legkisebb ellenmondás nélkül leadják az első löveséket, hogy a katonai törvények szigorával lehessenek kezeleudők azzal az igérettel azonban, hogy akik közülük az előírt módok szerint bebizonyítják nemességüket, felmentést kapjanak a katonai törvénykezés alól, amennyiben bizonyítékaik eluyerték az illetékes itélőszékek jóváhagyását és királyi büntetésben részesüljenek. Annyi volna néhány szóban élmondva szívem szerinti vélekedésem; a szigort annél jobban nem tudtam egybekapcsolni az irgalmasság szándékával a legfelsőbb Hatalom compromittáltatása nélkül, és úgy vélem, ez által elmúlt hó 17-diki levelére is válaszoltam, minesen is egyéb hozzátennivalóm, ha csak az nem, hogy sem a kormányszék, sem a vármegye nem avatkozhatik ebbe a dologba semmiképpen, és éppen emiatt az a két küldött, aki tegnap Kolozsváron járt hogy a Guberiumtój passzust nyerjen, formális elutasítással bocsáttatott el.

Tisztelettel visszaküldöm Ferraris úr levelét, ahogyan a vélem közlött más leveleivel is tettem Barátom uramnak, amelyek a legutóbbi levelemhez voltak mellékelve, Harsányira gondom lészen már amennyire ez tőlem

Tisztelettel visszaküldöm Ferraris úr levelét, ahogyan la cemyi közlött más leveleivel is tettem Barátom uramnak, amelyek a legutóbbi levelemhez voltak mellékelve: Harsányra gondom lészen, már amennyire ez tőlem fog függeni ami pedig Hunyad vármegyét illeti, arra hivatkozom, amit már írtam, ez olyan megye, ahol vagy fatuskónak vagy hősnek kell lenni, én magamat egyiknek lenni sem vélem és ennek következtében teljesen alkalmatlan vagyok jól ellátni ott a kötelességeimet, de arra sem vagyok teremtve, hogy a hatalmi elsőbbséget eldisputáljam Sombori, Kenderessi és egyéb uraimektól, ami pedig az interogatóriumot illeti, amelyet Barátom uram mond, nem hiszem, hogy oyan igen sértő volna, mint a leveléből kitetszik, sőt a kímélések, amelyek tem leget neke m azt mutatják éppen, hogy nem vélték vétkesnek, legalábbis nem szokványos az a kíméletesség, főleg a katonaságnánl azok irányában, akiket annak élnek.

Tartson meg mindig barátságában és irányomban való jóindulatában, és fogadja tiszteletem és elismerésem kifejezését amelyeket továbbra is van szerencsém vbizonyítani

Igen kedves Barátom uramnak

alázatos és igen köteles
szolgája
Bánffy

Bouchida ezen 14. Juli, 795.

[1] Az a Barcsay-levél, amelyre a gubernátor utal, valószínűleg (talán éppen a testőrírő keze által) megsemmisült még 1795-ben; csak feltételezhetjük, miféle kérdésre utal itt Bánffy: éspedig, hogy mire számíthatnak az úgy vádlottai. A kérdéshez további részletekkel az olgál Mályusz Elemér könyve: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Budapest, 1926, illetve a bécsi rendőrminiszter jelenteseit tartalmazó gyűjtemény: Staatsarchiv, Polizeihofstelle. Pergen-Akten, Personalien Nr. 17.

est constaté par une expérience réitérée, qu'une grande partie de ces prétendus nobles n'est pas en état de prouver cette prétention. Pour ce qui est de la premiere classe, je croirais indispensable, qu'ils aient recours au commandement général, qu'ils y demande pardon de leurs faute, en le suppliant de vouloir leurs accorder un passeport pour Vienne, en y ajoutant l'offre qu'en cas qu'ils ne pourraient obtenir leurs dimission totale de sa Majesté, par les députés qu'ils envoient au pied du Trone, ils seront prets de se soumettre a tous les ordres qu'ils recevront de leurs souverain: voila ce que les nobles reconnus devraient faire, et si j'étais a la place de l'Empereur, je leurs enjoindrais de reprendre les armes pour quelques semaines, pour en etre dispensée dans les formes usités et resignés authentiquement au Comitat. Par rapport a la seconde classe, la premiere condition du pardon serait qu'ils reprennent d'abord les armes, et sans la moindre contradiction, la seconde, qu'ils denoncent les premiers boute[10] feux pour qu'ils puissent etre traités selon la rigueur des loix militaires, en y joignant la promesse, que ceux qui auront legitimé leurs noblesse dans les formes prescrites seront également dispensés du militaire et exemptés de la jurisdiction du commandement general a mesure que leurs preuves ayant passées par les Tribunaux compétens, auront obtenus la sanction Royale. Voila en peu de mots mon sentiment, ne scachant mieux combiner la rigueur avec la clémence sans compromettre l'autorité Supreme, et comme je crois avoir repondu par la aussi a votre lettre du 17 du mois passé, je n'y ai rien d'autre a ajouter sinon que ni le gouvernement, ni le comitat ne peuvent entrer pour rien dans tout ceci, et c'est aussi par cette raison, que les deux Deputés venus l'autre jour a Clausenburg pour avoir un passeport de la part du gouvernement ont été renvoyés avec un formel refus.

J'ai l'honneur de vous renvoyer la lettre de Monsieur Ferraris[11] comme j'ai fait de toutes celles que vous avez bien voulu me communiquer, et qui étaient jointes a ma derniere lettre: j'aurai soin de Harsányi, autant qu'il dépendra de moi; quant au comitat de Hunyad je me rapporte a ce que je vous ai écrit, c'est un comitat ou il faut etre ou une buche ou un Héros, je ne me trouve ni l'un ni l'autre, par conséquent absolument incapable d'y bien faire mon devoir, ni fait pour disputer la primatie de l'autorité avec Messieurs Sombori, Kenderesi etc.: pour ce qui est de l'Interrogatoire, que vous me mandez,[12] je ne crois pas, qu'il vous doive autant affecter, comme il me parait par ce que vous en écrivez, les ménagements meme dont vous me faites part, marquent que l'on vous a pas cru coupable; du moins n'en use t' on pas si doucement sur tout parmi le militaire pour ceux que l'on croit dans ce cas.

Conservez moi toujours votre amitié, et votre bien-veuillance, et soyez persuadé des sentimens d'estime et de considération, que je vous ai voué depuis long tems, et avec les quels j'ai l'honneur d'etre

Monsieur et tres cher Ami

Bonzhida ce 14 juillet 795

Votre treshumble et tres
obeissant serviteur
Bánffy

[10] Ezek a francia nyelvű levelek a szerzők reális nyelvismeretét bizonyítják, de tegyük hozzá, mind Baresay, mind Bánffy (és főleg az utóbbi) gyakorlottabb volt a szóbeli nyelvhasználatban — a kiejtés nemegyszer nyelvtanilag helytelen tagolást nyer az írott szövegben: bout de feu helyett írt „boute feux"-t a kormányzó.

[11] Gróf Ferraris altábornagy volt, és Baresaynak régi barátja.

[12] A kérdések maga az udvar fogalmazta meg, de célzatukat Baresay joggal kérdezhette a kormányzótól (július másodikán kezdődött a kihallgatása); ilyen kérdésekre kellett válaszolnia: Van-e tudomása valamely titkos társulatról? Mi a társulat neve? Volt-e ismertető jt a elcük? Mi volel? Kapcsolatban voltak-e a szabadkőművességgel? Mit tárgyaltak ott? Volt-e szó milícia felállításáról? A katholikus papi vagyonról? Leveleztek-e egymással és milyen társaságokkal? Hát a franciákkal? Milyen úton? stb.

4.

Kolozsvár 7dik IXbr 796

Méltóságos Liber Baro Fő Ispány Ur![13]
Nékem különösön tisztelt nagy méltóságú Uram!

Extzellentziádnak hozzám utasitani méltóztatott Kegyes Levelének értelme szerint beteges állapotomra nézve, eddig személlyesen se meg nem jelenhettem, sem pedig kötelességem szerint vállaszt nem küldhettem.[14] Igen örvendettem volna, ha ebbéli fogyatkozásomat Extzellentziádnak itt benn léte alkalmatosságával, udvarlásom mellett, szoval menthettem volna, de olly szerencsétlen valék, hogy itt mulatását, innét lett el indulásával azon egy órában érthettem meg Mellyet annyivalis nagyobban sajnállottam és sajnállok, a mennyivel már éppen készültem Extzellentziádnak udvarlására menni.

Örömmel értettem az után némelly Gubernialis Uraktol, hogy extzellentziád azzal az igen ditséretes feltétellel méltoztatott innét olly sietve vissza sietni, hogy alatta levő nemes Vármegyéjeinek Törvény Székin fenn függő pereket ezen a periodúson közönségesen végre hajtsa.

Nékem, távul létemben sok fájdalommal kellett tapasztalni, hogy a legg szembe tűnőbb erőszakoskodások és igazságtalanságok vitettek végben ellenem, a nélkül hogy még egyikbenis a törvény eleget tett volna nékem.[15] Bátorkodom azért Extzellentziádnak alázatosan könyörögni méltóztassék azon ditsősséges fel tett tzéljából Extzellentziád keze alatt levő pereimet ki nem rekeszteni. Mivel károm, és megsértődésem mindenek előtt nyilvánságos. Hozzám mutatando grátziáját, enis, Grofnémmal ki alázatos köszöntésit jelenteti, holtamig meg hálálni el nem mulatom, maradván a leg igazabb tisztelettel

Extzellentziádnak

alázatos szolgája

Barcsay
oberste.

5.

Solymos, le 11. de Mars -799

Madame![16]

Votre excellence voudra bien agréér l'excuse d'un invalide qui s'était fermement proposé de lui présenter en ses Etrennes pour la Sainte Josepha mais que la saison

---

[13] Lelőhelye: Budapest MTA Mikrofilmtára A 729/III. Másolat.

[14] Nem tudjuk pontosan, szenvedett-e valamilyyen betegségben Barcsay, míg (1794-től 1796-ig) rendőri megfigyelés alatt állt; tény, hogy orvosra lelt, aki a betegség konstatálásával az ítéletvégrehajtást (tulajdonképpen a lajbiczai garnizont engedély nélkül elhagyott ezredes letartóztatását) elodázta; főrangú pártfogokra lelt a Bánffy házaspárban; nem csoda, ha levelei a hála és a köszönet stílusfordulatait is tartalmazzák.

[15] „Tsellédjeim meg hallván külső országbúl lett maradásomat, engedetlenségre vetemedtek. Nem tudatik még, hogy általlaké vagy más rossztévők által, egy jó zárak alatt lévő téli kamaránk fel verettetett és meg lopattatott. Az után nem sokára két lovász legényünk el szökvén minekutánna a Banatus széllyin elfogattattak volna, Liberiástul edjutt katonáknak assentáltattak" — írja Lajbachból 1795 november 26-dikán Barcsay (Egyed Ésaue: *Barcsay Ábrahám levelei Károlyi Antal grófhoz és feleségéhez.* ItK. 1993/1.128

[16] Lelőhelye: mint az előbbié.

Solymos, 11 dik Mart -799

Asszonyom!

Alázatosán kérem Excellenciádat, méltoztassék elfogadni egy olyan rokkant ember bocsánatkérését, akinek föltett szándéka volt* tiszteletét tenni ajándékával szent Jozefa napjára, de akit a késlekedő tavaszodás távol maradni

encore trop en arriere force de se tenir loin de son petit feu. Son zele, son dévouement, ses voeux et son attachement, n'en sont pas moins sinceres et inviolables: qu'Elle daigne les accepter comme le tribut le plus sacré que tout coeur honnet et sensible doit a sa vertu et a ses qualités Éminentes. Veuille le Ciel exaucer mes voeux et veuillez vous conserver toujours vos bontés, pour ce meme invalide, qui a l'honneur d'etre avec la veneration la plus profonde

De Votre Excellence

P.S. L'automne passée ayant fait un echantillon de fromages je prends la liberté de vous en envoyer pour savoir s'il a quelque approbation, et si cette fabrique dont je suis le directeur mérite la continuation?

P.S. L'automne passée ayant fait un echantillon de fromages, je prends la liberté de vous en envoyer, pour savoir s'il a quelque approbation, et si cette fabrique dont je suis le directeur mérite la continuation?

Le tres humble et tres obeissant serviteur

Barcsay

colonel

* personne

* personne

6.

Solymos, le 7. d'aout -799

Madame![17]

Jamais Madame de Kendeffi[18] ne pouvait ajouter au plaisir de sa visite quelque chose de plus agréable que la gracieuse lettre dont votre Excellence a

---

kényszerít kicsiny tüzétől. Ettől sem lelkesedése, sem odaadása, sem ragaszkodása, sem óhajtássa nem lesz kevésbé őszinte vagy kikezdhetetlen; fogadja mindezeket Excellenciád úgy, mintha a legszentebb adót kapná, azt, amely lyelminden tiszta és érzékeny szív tartozik erényeinek és kitűnő adottságainak, Excellenciád pedig ne restellje továbbr is megőrizni jóindulatát ez iránt a rokkant ember iránt, aki szeretnéjének tartja, hogy a legmélyebb rajongással maradhat

Az Excellenciás Asszonynak

igen alázatos és igen engedelmes
szolgája Baresay
ezredes

U.I. Múlt őszön néhány sajtot készítettem mutatóba; bátorkodom küldeni belőle, hadd tudjam meg, érdemesek-ajóváhagyásra, és azt is, hogy ez a gyár, amelynek direktora vagyok, méltó-e a fenntartásra.

* személyesen

[17] L.előhelye: mint az előbbié.

Solymos, 7 Aug. -799

Asszonyom!

Soha Kendeffiné nem tehetett volna hozzá látogatása öröméhez valami kellemesebb dolgot, mint amit az a bájos level jelentett amelyet Excellenciád rábízott az en számomra. Felesegem, akinek igen jót tettek a vácai fürdők, hasonló érzelemnyilvánossággal viseltetik Excellenciád emléke iránt, és most külön megkért, közvetítsem a részéről, hogy nem talál eléggé találó szavakat annak a lelkesedésnek és ragaszkodásnak a kifejezésére, amelyet Excellenciád iránt érez; és szívesen csatlakozom én is ehhez a vallomáshoz, nem kényelemből, hanem az érzések és az imádat hasonlósága okán, amelyekkel viseltetem minden iránt, ami Excellenciád drága és kitűnő családjához tartozik.

A kép, amelyet az új komisszárról, Gyürkirólfest Excellenciád, olyan, amilyennek én őt a valóságban ismerem; meg fogja kísérelni, biztos vagyok benne, hogy annyi jótéteményt vigyen végbe, amennyit csak lehet, hacsak a gennsz, amely egy ideje a szegény szászohat serkenti, nem bizonyul nálánál erősebbnek. Fobászhadmi fogolia derék ember és az igazság győzelméért.

Számításom szerint ez a levél vagyis inkább ez a kaparászás abban a megtisztetésben részesül, hogy Kolozsvaron találja Excellenciádat, akit a hűség jövő héten odahív. Nem kételkedem afelől, hogy Gyulainé el fogesa kísérni Bonchidára, hogy ott néhány napot töltsön tervei szerint. A vár alatt, ahol a dévai nyereg vagy a hely

daigné la charger pour ma personne. Ma femme, a laquelle les eaux de Vátza ont été fort prospérés, est également sensible au souvenir de votre Excellence, et m'enjoint, ici expres de l'assurer de sa part, qu'elle ne trouve des expressions assez fortes pour Lui marquer le degré de zele et d'attachement qu'elle a pour vous; et j'aime bien de ma part aussi me servir de cette declaration non pas par commodité, mais bien par analogie de sentiments et de vénération, que je porte a tout ce qui est de votre chere et illustre Maison.

Le portrait que vous me faites du nouveau commisaire Gyürki est véritablement tel que je le connais en original; il tachera, je suis persuadé, de faire autant de bien que possible, pourvu que le génie qui depuis quelquetems presse les pauvres Saxons, ne soit pas plus fort que lui. je ferai des voeux pour le triomphe de l'honnet homme et de la justice.

D'apres mon calcul cette lettre ou plutot ce grifonage aura l'honneur de vous trover a Clausenburg, occupée, de la devotion qui vous y appellera la semaine prochaine. Je ne doute pas que madame de Gyulai viendra vous accompagner a Bontzida pour y faire quelque séjour comme elle s'était proposé. Sous le chateau ou le Bicoque de Déva, ou la pente de la montagne peut presque etre appellée precipice, est arrivé un renversement de voiture qui aurait pu etre le plus tragique que l'on puisse trouver dans l'histoire des filles nubiles: quatre Demoiselles dont deux Kendeffi et deux Zejk précédaient leurs Meres dans un Carosse tres haut, ett ventre a terre. Malgré leurs cris et ceux de la domestiques qui voyaient arriver le malheur sans pouvoir l'empecher, l'impitoyable postillon ayant par accident les yeux bandés, aveugle et sourd aux prieres, ne rallentit rien de sa vitesse, et verse la voiture avec une telle violence et rapidité, que les domestiques sont jettés a 20 pas. L'un est meurtri sous la voiture, et les 4 Demoiselles, en pareille cas, dignes d'un meilleur sort entassées les unes sur les autres: Les meres qui suivaient gravement mais de loin, voyant la catastrophe ont failli de mourir de peur, jusqu'a ce qu' approchant, et voyant leurs enfans selever l'une apres l'autre, elles ont commencé a respirer. C'est de ce champ de bataille, que Cupido aurait autrement moissonnée, que m'arrive ce fatal courrier pour envoyer une voiture a leur secours. C'était sur le fin du jour, et le meme soir ma maison fut ici, changée comme en un hopital, qui a duré trois jours. Les Demoiselles étaient toutes blesées et couvertes de contusions, mais le pire était l'ainée Kendeffi, qui s'était frappée a la tete contre un fer de la voiture. Mais j'espere qu'elles gueriront toutes avant de se marier.

Daignez faire agréer mes tres humbles respects a S.E. le Gouverneur et de ne pas dédaigner le sentiment de vénération et de haute estime que je vous ai voué pour toujours. Votre tres humble et tres obeissant serviteur

Barcsay

---

lejtője szinte szakadéknak nevezhető, történt, hogy felborult egy kocsi; ez az esemény a legtragikusabban végeződhetett volna, ami csak a nemes kisasszonyok történetében elképzelhető: négy kisasszony (akik közül kettő Kendeffi és kettő Zejk lány), utazott Anyákat megelőzve egy igen magas és a földig leereszkedő kocsiban. Kiáltozásaik és a cselédekéi ellenére, hiszen ezek látták a veszélyt bár elhárítani nem tudták, a kérlelhetetlen postakocsis, akinek történetesen be volt kötve a szeme, a könyörgésekre süket és néma maradt, semmit nem csökkentetett a sebességből és a kocsit olyan erővel és hirtelenséggel borította fel, hogy a cselédek 20 métert is repültek. Egyik a kocsi alá szorult, a négy kisasszony pedig ilyen helyzetben jobb sorsra érdemesen egymás hegyén-hátán: az anyák akik méltóságteljesen de távolról követték a kocsit, a katasztrófát látva majd meghaltak ijedtükben, addig, amíg közelebb érve meg nem látták gyermekeiket egymás után feltápászkodni, akkor lélegeztek fel. Erről a csatamezőről, amelyet Cupido másképpen aratott volna le, érkezett hozzám a fatális üzenet, hogy kocsit küldjek a felsegítésükre. Estefelé volt már, és este már olyan volt a házam itt, mint egy ispotály; ez tartott három napig. A kisasszonyok valamenynyien sérültek voltak és zúzódásokkal telvék, de legrosszabb állapotban az idősebb Kendeffi lány volt, aki a kocsi vasába ütötte volt a fejét. Mindazonáltal remélem, hogy valamennyien meggyógyulnak még a lakodalmuk előtt.

Ne sajnálja átadni alázatos tiszteletemet Őexcellenciájának a kormányzó úrnak, és elfogadni imádatom és mélységes tiszteletem kifejezését, amelyekkel mindig maradok

Igen alázatos és igen engedelmes szolgája

Barcsay

[18] Kendeffy Elekné Bethlen Krisztina éles testvére volt a költő feleségének, gróf Bethlen Zsuzsannának

7.

Solymos le 1mier Janvier 1800

Madame![19]

La rigueur de la saison vient de m'empecher de réaliser le projet que j'avais de vous rendre en personne mes hommages, et mes voeux pour la nouvelle année. Ils sont toujours les memes. Veuillez, je vous prie les agréer au nom de Votre Excellence, de son Vénérable et digne Epoux et de son illustre maison. Que Dieu veuille la combler de bonheur et de prosperité, et accorder au seul appui de notre Patrie les forces et la santé pour laquelle tout ce qui porte un caractere de probité ne cesse d'adresser au Ciel les voeux les plus ardens et les plus sinceres. Ma femme y joigne les siens, et j'ai l'honneur d'etre avec la vénération la plus profonde et la plus invjolable

De votre Excellence.

le tres humble et tres obeissant

serviteur
Baresay
colonel

8.

Clausenburg le 11 de may 1800

Madame![20]

Je pars de cette ville accablée de douleur et a peine mon coeur sera-t-il susceptible d'autre sentiments avant que je n'aie des nouvelles plus rassurantes touchant la santé de Son Excellence le Gouverneur: Il n'y a que la reconnaissance

---

[19] Lelőhelye: mint az előbbié.

Solymos 1 ma jan. 1800

Asszonyom!

Az évszak mostohasága megakadályozott abban, hogy terven szerint személyesen látogassam meg, hogy az új esztendőre való jókívánságaimat elmondhassam. Ugyanazok maradnak, mint valaha. Nagyon kérem, méltóztassék abogadni őket Excellenciád saját maga, nagyrabecsült férje és egész kiváló házanepe számára. Boritsa el az Ég lfodogsággal és bőséggel, és adjon hazánk egyedüli támaszának kellő erőt és egészséget; hiszen akiben a jellem perányi szikrája is lakik, meg nem szünik ennek érdekében a leghőbb és legőszintebb módon könyörögni az Égnek. Alázatosságom is ide illeszti a jókívánságait, én pedig szerencsémnek tartom, hogy maradhatok a legmélységesebb és Fiihatatosabb rajongással

igen alázatos és igen engedelmes
szolgája
Baresay
ezredes

[20] Lelőhelye: mint az előbbié.

Kolozsvar, 11 dik Máj. 1800

Asszonyom!

A fájdalomtól lesujtva hagyom el ezt a várost és aligha lesz szivem alkalmas más érzékenységre mindaddig, amig Excellenciája egészségi állapota felől megbnyugtatóbb hireket nem kapok: csak a bála és a köszönet érzései laknak a mély szomorúságba süllyedt lelkemben. Ne sajnálja elfogadni ezt a vallomást, noha azokhoz a jótetemenyekhez képest, amelyekben Excellenciád házában részem volt betegségem idején, kolozsvári tartozkodásom alatti, mindez igen gyenge tanúság.

Mielőtt befejeznem ezt a levelet, engedtessek meg nekem, hogy a figyelmébe ajánljak egy igen jó erkölcsü fiatalembert, aki megbizható, a neve Harsányi. Igen nagy vigasztalására lenne az a most megüresedett hely, amelyet előléptetése folytán meg is kaphatna Excellenciád támogatásával Laybel úr mellett, hacsak ezt valaki tőle el nem vitatja, vagy idegennek nem juttatja. Bruszik úr szerencséjének tartja majd, ha bemutathatja őt személyesen annak idején, amikor Excellenciád ajánlásra szükség leszen, hogy Laybel úr, aki már ismeri ezt a tárgyat és támogatását is megígért szebben emlékezzék. Bocsássa meg, igen kérem, levelem hosszadalmasságát. Ez az érzékeny emberek tulajdonsága. Isten óvja Excellenciád napjait! és könyörüljön szegény Hazánkon! Ezt sóhajta és kívánja inféges és ragaszkodó szolgája

Baresay ezredes

[21] Harsányi testőrtársa volt Baresaynak Bécsben.

et la gratitude qui se font encore sentir au fond de mon ame pénétrée de tristesse. Daignez en recevoir ce témoignage quoique faible en comparaison pour toutes les bontés que j'ai recu dans votre maison durant ma maladie, et pendant mon séjour a Clausenbourg. Je conserverai les souvenirs de votre générosité jusqu'au tombeau.

Avant de finir cette lettre, qu'il me soit permis de vous recommander encore, un jeune homme de moeurs excellents, et de grande probité, nommé Harsányi, qu'une place actuellement vacante est a la veille de consoler, si par votre puissante protection aupres de Mr de Laybel, le grad qui lui est directement du par promotion, ne sera contesté, ou conféré a quelqu' étranger. Mr. de Brusik aura l'honneur de vous le présenter personnellement au tems quand la recommendation de votre Excellence lui sera nécessaire, pour que le souvenir en soit tout recent chez M. de Laybel, qui sans cela connait le Sujet, auquel lui meme a promis sa bienveillance. Excuses je vous supplie la longueur de ma lettre. C'est le défaut des hommes sensibles. Que Dieu conserve vos jours! et qu'il aie pitié de notre pauvre Patrie! Tels sont les soupirs et les prieres de votre fidel et attaché serviteur

Barcsay colonel

Közli EGYED EMESE

SZÉKELYHODOS HELYNEVEI

Székelyhodos (rom. Hodoşa), nevét a rajta keresztül folyó patakról kapta (Benkő: MNy. XLIII, 261; Kiss Lajos, FNEtSz.[4] 542—3). Ma már ezt a patakot sem a hodosiak, sem a környék lakossága nem nevezi *Hodos-patakának*, noha Orbán Balázs 1868-ban még e néven tesz említést róla (vö. *Székelyföld leirása*. Pest, IV, 83). A falu első írásos említése 1332—7-ből való: sacerdos de *Hudus* (Ortvay: EgyhFöldl. 2:658; további adatokra lásd még Suciu, DicţIstTrans. 1:292). Lakossainak száma 229, ebből 219 magyar, a többi cigány nemzetiségű. Határának területe 438 ha. Az egykor virágzó település (l. Orbán *i. m.* 83—7) mára elnéptelenedett, egyre kisebb településsé vált.

A helynévanyagot 1990—92-ben gyűjtöttem. Fő adatközlőim: Barabás Ákosné (57 éves földműves), Fodor Sándorné (48 éves könyvelő), Szabó Miklós (62 éves nyugdíjas), Szabó Mihályné (80 éves nyugdíjas), Szabó György (53 éves tanár), mind helybéli születésű lakosok. Kívülük még számos helybéli lakos is segített a helynévanyag összegyűjtésében. Az alább közölt adattárban a bel- és külterület adatai együtt, betűrendben követik egymást. A népnyelvi adatokat követi a terület gazdálkodási viszonyaira utaló jelzés, a területnek a térképvázlaton rögzített száma, továbbá a hely fekvése és az esetleges névmagyarázatok.

1. *Agyagas* (sz, 58). 2. *Agyagasi út* (ú, 1; a Cinterem mellett elhaladó, Agyagasra vezető út). 3. *Akasztó-domb* (sz, 59; a hagyomány szerint Rákóczi Ferenc idejében kurucokat akasztottak fel itt). 4. *Ãsó-Demázsa* (sz, k, 60; lásd Demázsa, Fĕsŏ-Demázsa). 5. *Ãsó-réti út* (ú, 2; Észak utca folytatásaként kelet felé halad). 6. *Átaljáró* (sz, 61; a Cinterem aljától keresztbe fekvő földsáv, átjárnak rajta). 7. *Bagjas* (sz, k, 62; a falutól nyugatra fekvő bokros domboldal). 8. *Bakos* (e, 63; a falutól délre fekvő erdőrész, a Hollós folytatása; Orbán Balázs szerint „Hodos felett Bakosháza nevű hegy van, hol ilyen nevű elpusztult falut keres a hagyomány". *I. m.* IV, 87). 9. *Bakos háta mege* (e, 64). 10. *Barompiac* (térség a Nagy út mentén, 3; állatvásár tartására V. Ferdinánd 1839-ben adott engedélyt). 11. *Bartus-kert* (sz, 4; a Templom-köztől keletre fekszik, előtagja szn.). 12. *Berekbeli út* (ú, 65). 13. *Bicsok* (sz, 66; a terület bicska formájú). 14. *Bika rétje* (k, 5; a terület mindig azt a gazdát illette, aki a falu bikáját tartotta). 15. *Bolt* (vegyesüzlet a falu központjában, 6). 16. *Brigád* (ép, a mezőgazdasági gépállomás irodája, 7). 17. *Cinterem* (templomkert, 8). 18. *Cinterem ãja* (sz, 67). 19. *Csendőrök hidja* (a Piac-szer végén a Kicsi-patak hídja, 9; mellette van a csendőrség). 20. *Csere ~ Nagy-csere* (e, 68). 21. *Csere-kijáró* (sz a Cserétől észak-keletre eső és a rajta áthaladó út, 69). 22. *Csere mege* (sz, 70). 23. *Cserépcsűr* (a Cserére járó út és a Kakucsi út kereszteződésénél található gazdasági épület, 10). 24. *Cserére járó út* (ú, 11). 25. *Csima: Teraszok* (sz, k, 71; a kollektivizálás után teraszosították, ezért kapta az eredetibb

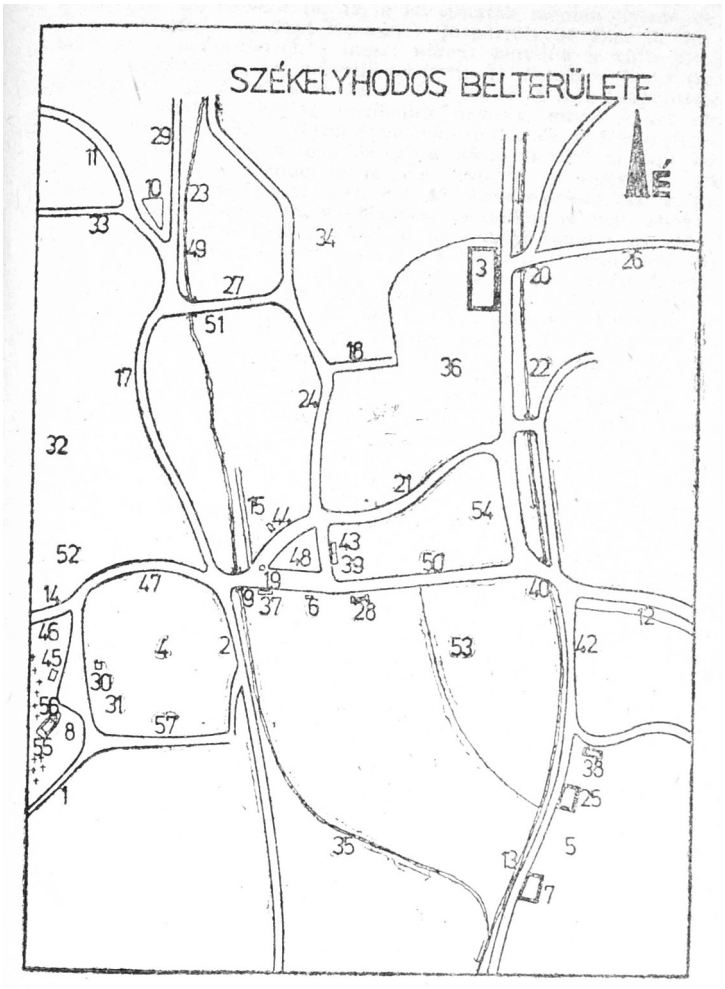
SZÉKELYHODOS BELTERÜLETE
É
1
2
3
4
5
6
7
8
10
11
12
13
14
15
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57

Csima mellett a Teraszok nevet is). 26. *Damázsa ~ Demázsa* (ú, sz, k, 72). 27. *Darvas-patak: Nagy-patak: Patak* (p, mely a Nagy-út mentén végig folyik a falun délkeleti irányban; a falu külterületén bele torkollik a Kicsi-patak, 13). 28. *Déllő* (sz, egyben delelő hely, 73). 29. *Dombok köze* (sz, 74). 30. *Dögkert* (sz, régebb ide ásták el az elhullott állatokat, 75). 31. *Édesáma hágója* (sz, 76; régebb itt állott egy édesalmát termő fa). 32. *Ehedi út* (ú, 14; a szomszédos Ehed felé vezet). 33. *Elek köze: Gáspár-köz* (ú, 15; a Kicsi-patak mentén haladó út egyik nevét Orbán Elekről kapta, a másikat Keresztes Gáspárról). 34. *Élút* (ú, 16; egy domb élén haladó út a belterületről, s mezei útként kinyúlik a külterületre). 35. *Erdő-föd* (1, 78; a domboldalon hajdan erdő lehetett). 36. *Észak ~ Észok* (sz, 79; nedves északos domboldal). 37. *Észak utca: Túlsó utca* (ú, 17; a falu központjától az Északba vezet, Túlsó utcának a Gazdag utcabeliek nevezik, mivel e két utca párhuzamos). 38. *Fábián-köz* (ú, 18; a Gazdag utcából nyílik és a Közfű felé tart; ma a Fábián név a faluban ismeretlen). 39. *Falu kútja* (közkút a falu központjában, 19). 40. *Farkas-verem* (a Kender-tó tetején lévő út és mélyedés, gödör, 80). 41. *Fësö-Damázsa ~ Fësö-Demázsa* (1, 81). 42. *Feneketlen-tó* (sz, k, 82; a hagyomány azt tartja, hogy ebben a mély völgyben valamikor tó volt, ahova a kukucsi templom harangját bedobták). 43. *Födhíd* (a Nagy-patak fahídja, 20; először földből készült?). 44. *Fundúj* (a Gazdag utca sarkától a Nagy útig tartó utca, 21). 45. *Fűnyíl ~ Fűnyír* (sz, 83). 46. *Füzkút* (k, 84; a fűzfás területen hajdan forrás is lehetett). 47. *Gát* (k, 23; a kaszálón valamikor vízimalom állt, s a Kicsi-patakot felduzzasztó gátnak is csak a neve él már). 48. *Gazdaság* (a termelőszövetkezet irodája volt, 25). 49. *Gyertyános: Szálas* (e, 85). 50. *Harang-ódal* (k, 86; egyrészt harang alakú, másrészt a harangzúgást visszaveri). 51. *Három-fűzfa* (k, 87; ma már csak egyetlen fűzfa él). 52. *Hollós* (e, 88). 53. *Hollósi út* (ú, 26; a Földhídtól a Hollósba vezet). 54. *Hosszú* (sz, 89). 55. *Hosszú bérce* (sz, 90; a Nyíres bérce folytatása, alatta van a Hosszú nevű szántó). 56. *Icik-köz* (Észak utcát a Gazdag utcával összekötő köz, 27; a ma már nem élő Máthé Gy. András ragadványneve volt Icik). 57. *Ince tanorokja* (k, 91). 58. *Iskola* (ép, 28). 59. *Kakucs* (sz, 92; a hagyomány szerint falu volt, melynek lakói pestisben meghaltak, mindössze három leány maradt életben; közülük az egyik Ehedbe, a másik Szederjesre, a harmadik Hodosra ment férjhez, s így került ez a messze eső terület a hodosiak birtokába). 60. *Kakucs bérce* (sz, 93). 61. *Kakucs bérci út* (ú, 94). 62. *Kakucs feneke* (sz, k, 95). 63. *Kakucs-kijáró* (sz, 96). 64. *Kakucsi temető* (sz, 97; a hagyomány szerint az eltűnt falu temetője volt, ahol ma is találni emberi csontokat). 65. *Kakucsi út* (a falu északi részétől Kakucsba vezető út, 29). 66. *Kántori-lak* (ép, 30). 67. *Kántori-kert* (a Kántori-laktól délre eső kert, a mindenkori kántoré). 68. *Kányás* (k, 98; régen erdős rész volt). 69. *Kányás âja* (sz, 99). 70. *Kányás kútja* (itató kút, 100). 71. *Kenderes-kert* (sz, 32; régen kendert termesztettek itt). 72. *Kenderes köze: Köz* (ú, 33; az Észak utcából a Kenderes-kert felé tart). 73. *Kender-tó* (e, 101; régen kenderáztató tó lehetett itt). 74. *Kerekdomb* (sz, 102). 75. *Kerek-szálas* (e, 103; ritkított tölgyes). 76. *Kertek feje* (gy, k, 34). 77. *Kertek felett* (sz, 104; azonos nevű belterületi rész folytatása). 78. *Kerülő* (ú, sz, 105; a domboldalt megkerülő dűlőút és környéke). 79. *Két-patak köze* (k, a Kicsi- és a Nagy-patak találkozásánál, 106). 80. *Kicsi-patak: Patak* (a falu délnyugati részétől végig folyik a falun, majd a Nagy-patakba torkollik, 35). 81. *Kijáró* (sz, 107). 82. *Kis-pad* (sz, 108; a Pad nevű szántónak a Barompiac felé eső része). 88. *Kis-szöllőhej* (szö, 109). 84. *Kökényes* (sz, 110; kökénybokrokkal tele). 85. *Kökényes árka* (sz, 111). 86. *Közfű* (k, 36; a Nagy-út mentén terül el, a Barompiac mögé is benyúlik, valamikor közterület lehetett). 87. *Középláb* (k, sz, 112). 88. *Köves-árok* (k, 114). 89. *Kultúrotthon* (ép, 37). 90. *Liget âja* (l, 115). 91. *Lókötő* (k, 116; a Barompiac melletti terület, ahova a vásárok alkalmával a lovakat kötötték). 92. *Magyarós kútja* (sz, 117; forrás volt e területen). 93. *Major-kút* (juhnyáj itatására szolgáló kút, 118). 94. *Malom* (ép, a Nagy-út mentén és az Életút sarkánál, 38). 95. *Meleg-ódal* (k, sz, 119). 96. *Milícia: Rendőrség* (ép, 39). 97. *Nagy-erdő* (e, 120; egykor közbirtokossági terület). 98. *Nagy-hegy* (szö, gy, sz, 121; a határ legmagasabb pontja). 99 *Nagy-hegy eleje* (k, sz, 122). 100. *Nagy-hegy lába* (k, sz, 123). 101. *Nagy-híd* (a Nagy-patak hídja a Nagy-úton, 40). 102. *Nagy-pad* (sz, 124; a Pad része). 103. *Nagy-patak* (lásd Darvas-patak). 104. *Nagy-rét* (k, sz, 126). 105. *Nagy-réti út* (ú, 41). 106. *Nagy-út* (délnyugat felé haladó műút a falu belterületén, 42). 107. *Nagy utca: Gazdag utca: Szép utca* (ú, 24). 108. *Néptanács* (ép, 43; községháza). 109. *Nyír* /-be, -ből, -be/ (sz, 127). 110. *Nyíres-bérc* (sz, 128). 111. *Nyíres-hát* (sz, 129). 112. *Olá-temető* (sz, a falu emlékezete szerint az I. világháborúban román katonákat temettek ide). 113. *Orotván* (sz, 131). 114. *Orvosi rendelő: Rendelő* (ép,

44). 115. *Pad* (sz, 132; lapos dombhát). 116. *Padi út* (a Kis-padot és a Nagy-padot elválasztó mezei út, 133). 117. *Pap erdeje* (e, 134; egyházi birtok volt). 118. *Papilak* (ép, 45). 119. *Pap-kert* (kert a Papilak mögött, 46; egyházi birtok). 120. *Pap-köz* (a Papilak és a templom felé haladó utácska, 47). 121. *Pap rétje: Futballpálya* (k, 22; egyházi birtok volt, rajta futballpályát létesítettek). 122. *Park: Szekár-park* (a vizenyős területen egy Secar nevű jegyző 1938-ban parkot létesített, 48). 123. *Pásztorház* (ép, 49). 124. *Patak-mart* (sz, 135; a Nagy-patak partjának a falu felé eső része). 125. *Patak mejjéke* (k, 136; a Kicsi-patak északnyugati partja). 126. *Piacszer* (ú, 50; a falu főutcája, ahol vasárnaponként gabonát és különböző árucikkeket is árusítottak). 127. *Pisti-hid* (az Icik-köz és az Észak utca kereszteződésénél lévő híd a Kicsi-patakon, 51). 128. *Pósa* /-ba, -ból, -ba/ (sz, 137). 129. *Pusztaszőllő âja* (sz, 138; a szőlőt a filokszéra elpusztította). 130. *Putunya* (forrás, 139). 131. *Simó-tető* (sz, 140). 132. *Sötét-tó* (sz, 141; sötét, vizenyős hely, ahol valamikor tó lehetett). 133. *Suba* (sz, 142). 134. *Szajkó-kút* (l, 143; bokros, vizenyős terület). 135. *Szakállas* (sz, 144; bokros domb). 136. *Szén árka* (e, 145; szén található itt). 137. *Szenci-árok* (k, 146). 138. *Szenci fődje* (sz, 147). 139. *Szurdok* (sz, 148). 140. *Tanárkert* (gyümölcsös, 52). 141. *Tanórok* I. (k, 53; az iskola háta mögött fekvő kaszáló). 142. *Tanórok* II. (k, 54; a Fuduj, a Nagy-út és a Piacszer határolja ezt a kaszálót). 143. *Tekenyős* (sz, 149). 144. *Tekeres* (sz, 150; lejtős oldal). 145. *Tekintő* (sz, k, 151; magas domboldal, ahonnan belátható az egész falu). 146. *Tekintő âja* (k, 152). 147. *Teleki-bérc: Teleki-kányás* (sz, 153; szomszédos a Telek nevű falu határával). 148. *Temető* (római katolikus temetkező hely, 55). 149. *Templom* (ép, 56). 150. *Templom-köz* (ú, 57; a XVI—XVIII. században a deményháziak és a búzaháziak ezen az úton jártak a hodosi templomba). 151. *Tó* (k, 154; a Gátnál kialakult hajdani tó mára már eltűnt). 152. *Torok* (k, 155). 153. *Török-erdő* (e, 156). 154. *Vágott* (e, 157). 155. *Vágott árka* (e, sz, 158). 156. *Verőfény* (sz, 159). 157. *Villám rétje* (k, 160; ezen a helyen a villám megütött egy családot).

SZABÓ CSILLA

SZÉKELYKERESZTÚR HELYNEVEI

A város nevének első írásos említése 1333-ból való: *de Sancta Cruce* (Ortvay: Egyh.Földl. 2:660). További adatok: 1459: *Keresthwr;* 1548: *Sekel Kerestur* (Fabritius Karl: Urkundenbuch. 1895), 1630 *Székely Keresztur.* A *Keresztúr* helynév arra utal, hogy templomát a Szent Kereszt tiszteletére avatták fel (Kiss Lajos, FNEtSz.[4] 543). A mai Székelykeresztúr egészen a XIX. századig közigazgatásilag három különböző településre oszlott: Keresztúr városra (1591: Kerestwruarossa), Keresztúrfalvára és Timafalvára. Ezek az eredetükben valóban különálló települések már a XIV. század folyamán összeértek. A három városrész 1866-ban vált közigazgatásilag is egységgé. Keresztúrfalva első írásos említése azonban feltűnően kései: 1566: *Keresztúrfalwan* (SzékOkl. II, 199). Timafalva nevével írott forrásainkban 1436-ban találkozunk először: *Thymafalwa* (Jakó—Valentiny, A Thoroczkay család lt. 18). A XVIII. századtól gyakran találkozunk a *Szitáskeresztúr* megnevezéssel is (1748: *Szitás Keresztur).* A *Szitás-* előtag a lakosság egy részének a foglalkozására utal. A város polgárai gúnynévnek érezhették, erre utal a Falujegyzőkönyv egyik, 1778-as feljegyzése is: „... sohult leg kisebb hire s emlékezete sintsen, hogy Szitás Kereßtúriaknak iratnának, hanem valahány helljt elö fordul az nevek Privilegiumokban mindenütt ugj iratnak *Incolad Oppidi nostri Székelly Kereßtur.*"

A történeti névállomány összegyűjtéséhez 1983 nyarán kezdtem hozzá a Székelykeresztúri Múzeum Leváltárában. Helynévtörténeti adatokat az 1762-es Falujegyzőkönyv fotokópiáin, az 1805-ös és 1812-es birtokösszeírásokban, valamint az 1896-ból való kataszteri térképeken találtam. E munka során nagy segítségemre volt Fülöp Lajos múzeumigazgató és Benkő Elek régész. Szabó T. Attila rendelkezésemre bocsátotta a kéziratos Erdélyi Helynévtörténeti Adattárnak a Székelykeresztúrra vonatkozó részét. További adatok a Székely Oklevéltár köteteiből valók. A történeti névanyagot dr. Molnár István jegyzetei tették teljesebbé, melynek forrása Protocolon in Pago (1775) és a teljes Falujegyzőkönyv (jelenleg a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár tulajdona).

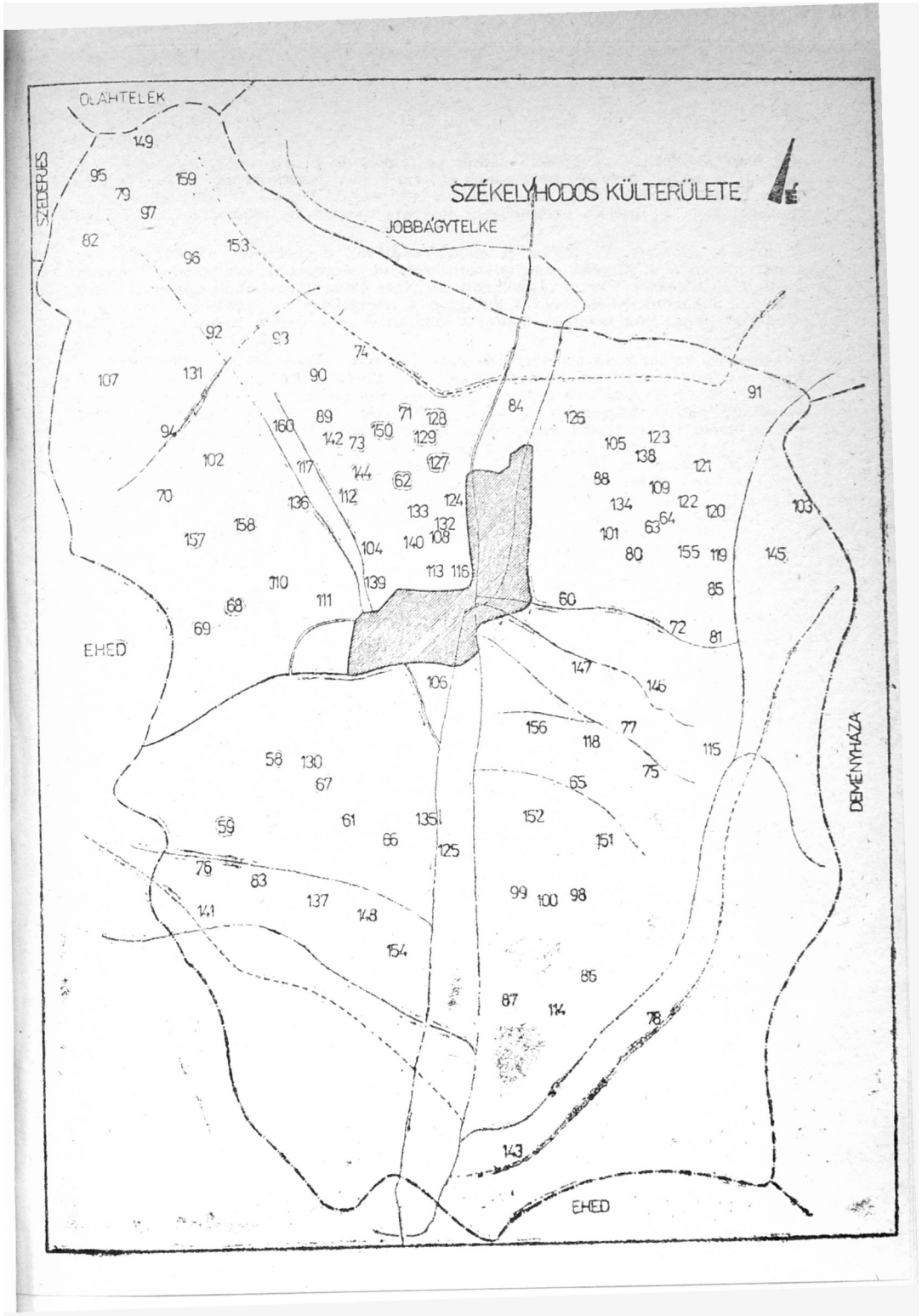
SZÉKELYHODOS KÜLTERÜLETE
OLÁHTELEK
SZEDERJES
JOBBÁGYTELKE
EHED
DEMÉNYHÁZA
EHED

A mai helynévanyag gyűjtésében az alábbi adatközlők segítettek: Imre Károly (77 éves), Firtos Dénes (78), Horváth János (76), Horváth Sándor (77), Horváth Anna (70), id. Györffi Dénes 91). Az adatanyag pontos lokalizálása a határ bejárásával, a terepet jól ismerő emberek bevonásával történt. A határ területe 3500 ha.

Az adattár szócikkeit a következőképpen építettem fel: sorszám, a népi elnevezés fonológikus feljegyzése és névváltozatai, ezt követik a tájrész jellegét, illetőleg a művelődési ágat jelölő szokásos rövidítések, majd a térképszám, továbbá a névadás indítékára és esetlegesen a hozzájuk fűződő hiedelemmondákra utalok. Ezután, ha vannak, a helynévre vonatkozó történeti adatokat közlöm, † (kereszt)tel jelölöm a kihalt neveket.

Belterület: 1. *Angyalfőd: Kecskés ucca: Köztársaság ucca* (ú, az Alszegben a Kicsibolt utca és a Küküllő között húzódik, 23; az első névváltozat gúnynév rosszhírű embereiről, a második az utcában lakó Kecskés családról, a harmadik hivatalos elnevezés). 2. † 1812: *Az Alsó Falu végin.* 3. *Ásónegyed: Orbán Balázs negyed* (városrész az Orbán Balázs utca és a Rét utca között, 40; a második névváltozat a hivatalos). 4. *Ászög* (a régi Keresztúrfalva alsó része, 24); 1812: Az All Szegbe, Alszeg. 5. *Állomás ucca: Vasút ucca* (ú, a Főtértől az állomás felé vezet, 7). 6. *Békás ucca: Timafalvi út* (ú, 2). 7. *Bëső-Timafala* (városrész, a Belső utca, a Gyár utca és az Új utca tartozik hozzá, 32, 33, 34). 8. *Bëső ucca* (ú, a Gyár utcának az Új utcáig tartó része, 33). 9. *Büdös ucca: Küküllő ucca* (ú, 29; a második névváltozat hivatalos név, az előbbi a valamikori bűzlő malomároktól kapta e nevet). 10. *Csekefali ucca: Dózsa György ucca* (ú, 5; Csekefalva felé vezet, a második a hivatalos névváltozat). 11. *Cserépcsűr ucca* (ú, 17; a Ludasbérc felé vezet, valamikor cserépégető hely volt). 12. *Csipros ucca: Kurta ucca: Rövid ucca* (ú, 20; az itt lakó Nagy család ragadványneve Csipros). 13. *Dundi sarok: Küs ucca: Kórház ucca* (ú, 18; a Küs családról, továbbá hivatalos név az itt lévő Rendelőintézetről). 14. *Dundi ucca: Búza ucca; Térjmeg ucca: Zsákucca* (ú, 19; az első névváltozat a Dundi ragadványnévről, a második a hivatalos név, a harmadik és a negyedik a zsákutca volta miatt keletkezett). 15. *Farkas ucca* (ú, 28; a Főútra nyílik, az itt lakó *Farkas családról*). 16. † 1812: a *Falu uttya.* 17. *Fősö-negyed* (városrész, új lakótelep, 41; az Alsó-negyeddel van korrelációban). 18. *Főszög* (városrész, Keresztúrfalva felső része, 14); 1812: Felszeg uttza, Felszeg nevezetü utza. 19. *Fiatfalvi út* (ú, 25; Fiatfalvára vezet). 20. † 1805: A' *Fogadónál* a Rugon falvi határ szélbe (sz). 21. *Födeleshid ucca: Iskola ucca* (ú, 4; az első névváltozat a valamikor itt lévő a Gagyi-patakon átvivő tetőszerkezetes hídról való, a második a hivatalos név). 22. *Főtér: Központ: Piac: Szabadság tér: Város* (tér, 1; a népi név elsődlegesen a Piac, a hivatalos név a Szabadság tér). 23. *Főút* (a várost átszelő műút, 3). 24. *Fodbalpája ucca: Stadion ucca* (ú, 26; a futballpályára vezet, a második névváltozat a hivatalos). 25. *Hajnal ucca* (ú, 42; hivatalos utcanév). 26. *Horvát ucca: Varga Katalin ucca* (ú, 35; a Gyár utcát a Békás utcával köti össze, az első névváltozat az itt lakó Horváth családról származik, a második a hivatalos utcanév). 27. *Jegönye út* (ú, 36; jegenyefák szegélyezik). 28. *Katolikus templom ucca: Katolikus templom háta megett: Kossuth Lajos utcca* (ú, 30; a templom és a Rét utca közötti házsor, az utolsó név a hivatalos). 29. *Katustava* (városrész, 6; két utcát, az újonnan épült *Fürdő* és *Hargita utcát* foglalja magába, a korábban lakatlan területrész a Nyikó mocsaras, lápos árterülete volt. A hiedelem szerint egy Katus nevű asszony házikója állt itt, a templomba menő emberek meglepődve látták, hogy a menyecske ruhát mos, s nem törődik a figyelmeztetéssel. Az istentisztelet végeztével az emberek megdöbbenve látták, hogy az ünnepszegő asszony a házával együtt eltűnt, a kunyhója helyét víz borítja.). 30. *Kertök ucca* (ú, 12; újonnan épült, két évtizede még kertek voltak itt). 31. *Kicsibót ucca: Mihai Eminescu ucca* (ú, 22; az utcában régen kis vegyeskereskedés volt, a második névváltozat a hivatalos). 32. *Löngyár ucca: Gyár ucca: Bëső-Timafalva* (ú, 32). 33. *Malom ucca: Május 1 ucca* (ú, 31; a Főutat köti össze a Csemete-kerttel, malom volt itt). 34. *Mező ucca: Szentgyörgyi ucca* (ú, 21; a Főút és az Alsó-lok között húzódik, a Szengyörgyi csn.). 35. *Orbán Balázs ucca* (ú, 42; az Iskola utca és a. Fiatfalvi út közötti szakasz, hivatalos név). 36. *Rugonfali út* (ú, 10; Rugonfalva. felé vezet). 37. *Simó ucca: Gábor Áron ucca* (ú, 15; az itt lakó Simó családról, a második név a hivatalos). 38. *Szögényház ucca: Rét ucca* (ú, 38; az itt lévő menhelyről, a második név a hivatalos). 39. *Temető ucca* (ú, 8; a Békás utcából a Timafalvi temetőbe vezet, hivatalos név). 40. *Totó ucca: George Coşbuc ucca* (ú, 16; a Fodor család ragadványneve Totó, a második a hivatalos név).

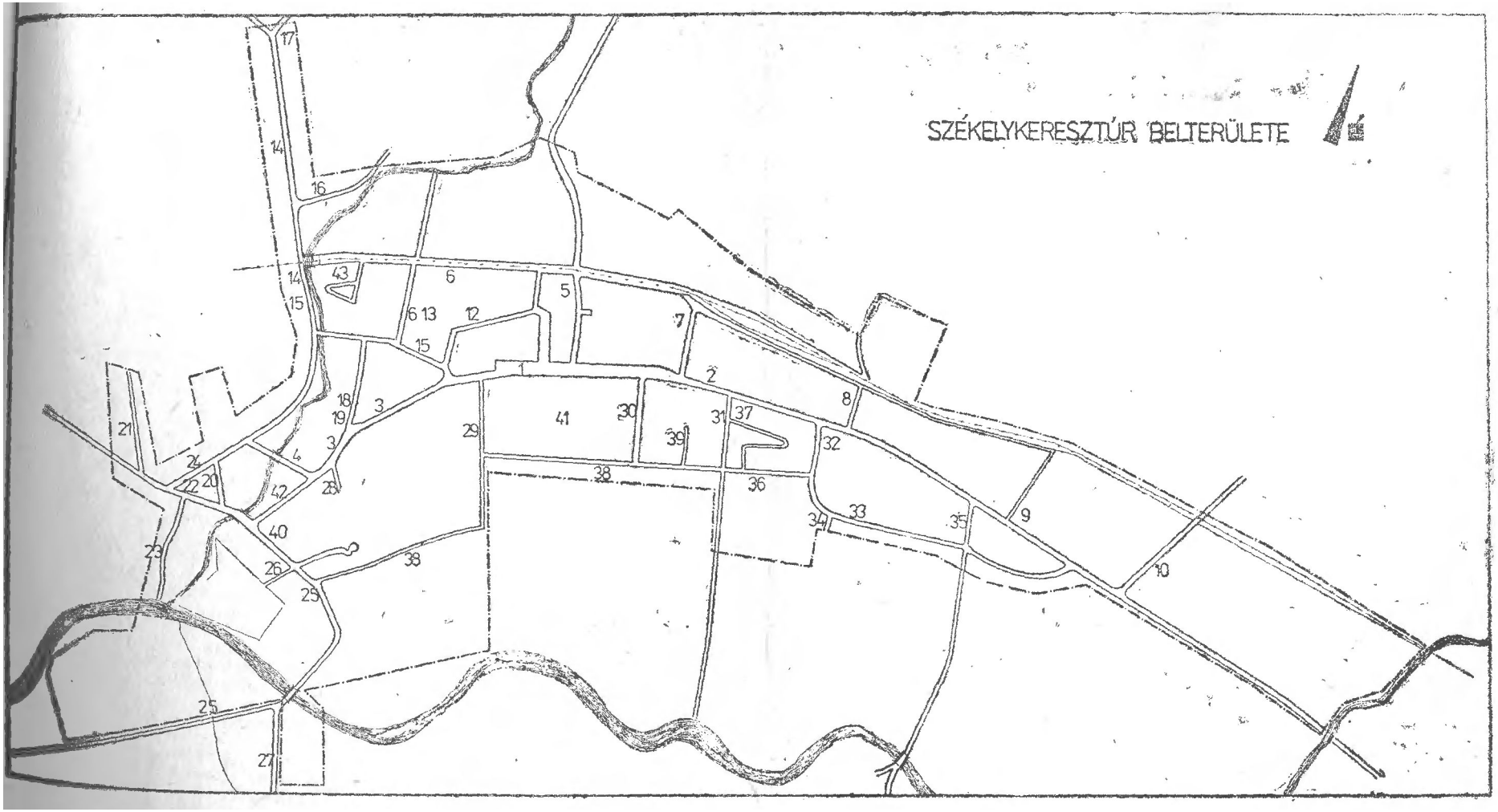
SZÉKELYKERESZTÚR BELTERÜLETE

Külterület: 40/a. *Akasztófa* (domboldal a Felső-loktól északra a Csere alatt, 15; úgy vélik, valaha akasztások színhelye volt); 1798: Málon ki hajtottal az Ökreiket az Akaszttofához. 41. † 1782: *Akasztófa allja.* 42. *Ãsó-déllő* (sz, 56); 1895: Alsó Déllő, Also Déllő (sz), 1812: Also Déllő (sz). 43. † 1591: az Nagy-Küküllő mellett Keresztur falva felöl való jelen *Alsó határban,* 1831: A Keresztur falvi alsó határban a Lokötö pallagon. 44. *Ãsó-lok* (sz, 58); 1812: Az Also Lokonn a hosszu lábba, az Also Lokonn a Kert végében, az Also Lokonn a nagy Bereknél (sz). 45. *Ãsó-malom* (sz, 174); 1896: Alsó malom a Tanorokban. 46. *Ãsó-Szöllő* (szö, 54; a név a Középső- és a Szarkaszói szőlőtől különbözteti meg); 1896: Alsó Szőlő. 47. *Ãsó-gát* (gát a Hosszaszó árkán, 32); 1805: Az Alsó Togáton felyül a patak és az Ország ut szomszédsága között. 48. *Aranyos-bérc: Arannyos* (verőfényes domb, 10; a monda szerint egy legény, aki erre járt s látta, hogy a domboldal fénylik, elkiáltotta magát: „Itt arany van, itt arany van! Ebben a tudatban a szolga megtébolyodott); 1780: Arannjos bérce, 1782: Arannjos Bértz, 1812: Az Aranyos Bértzin. 49. † 1812: *Aranyos Bértz alatt* (sz). 50. *Asszony-erdő* (k, 27; a Hosszúaszó egyik része, régen egy asszony tulajdonában lévő erdő); 1798: Asszony erdeje (e). 51. † 1693: *Által feku*(ben), 1738: Által. 52. *Árnyék* (k, 179; Völgy pataka melletti északos terület); 1812: Az Árnyékba, 1896: Árnyék (sz). 53. † 1812: az *Árok* martyann, az Árok mellett a Hosszaszoba (k). 54. *Árokmöntye* (k, 40). 55. *Bakó paggya* (domb, 105; a hagyomány szerint ezen, a Bakó család tulajdonában lévő területen sós vízű kút volt, s mellette pad, ahol a kutat őrző személy üldögélt); 1896: Bakópadja. 56. † 1798: *Bako padja alatt* (e). 57. † 1812: A *Belsö Togátnál* (sz). 58. † 1775: *Bakosba.* 59. † 1777: Szép völgj alat nevezetü hejbe más néven *Bakuts uttjánál.* 60. *Benkő kaszálója* (k, 117; a Nyáros laposa végében). 61. *Beke-erdő* (sz, 36; a Hosszaszó része:); 1798: Bekeerdeje, 1762: Beke erdeje, 1812: A Beke Erdejenn (k). 62. *Berök* (sz, p. 90; a Hosszú-lok része); 1765/1801: Berek, 1812: Berkes Hellyen alol, a Föld végibe (k). 63. *Béka lábu* (k, 23); 1762: Béka lábu, 1805: A' Béka lábuba a kutnál (k), 1812: A Béka lábuba, a Béka lábba, a Béka lábbon (k). 64. † 1795: *Béka lábu által járónál* (sz). 65. † 1604: *Bekas zegben.* 66. *Bérc: Jézuskiáltó-bérc: Jézuskiáltó* (a város fölé magasodó dombtető, 77; a néphit szerint Keresztúr lakossága a tatárvész idején erre a dombra menekült és „Jézus segíts"-t kiáltott); 1762: a bérczen kimenő út, 1812: Bércz tető, 1812: a' Jézus Kiáltó Bértznél (sz), 1896: Jézuskiáltó bértz alja, 1801: Jézus káltó (!) Bérczen. 67. *Bindörtanya* (sík terület, sz, 112; a Nyáros része). 68. *Bója högye* (sz, 185); 1805: A' Boja hegyinél (sz), 1812: a Boja hegyinél. 69. *Boncorotás* (k, 129; a Szénamező végében); 1798: Bontz aratásába, 1805: Bontz aratása, 1812: a Boncz aratásba. 70. *Bókus* (sík terület, sz, 65); 1775: Bokusban vagj a Pataktönél, 1896: Bókus. 71. *Bolbéj-tanorok* (sík terület, sz, 111; a Nyáros egyik dűlője). 72. *Bornyumocsár* (sík terület, sz, 159); 1757: Borju mocsára, 1765/1801: A Zettát a Borju motsár árkáig fel a hegy felé szaggatván a nyilakot, 1805: Bornyu motsár oldal, 1896: Bornyumocsár. 73. *Bornyumocsár árka* (p, 160; a Bornyúmocsáron át a Küküllőbe folyik); 1765/181: a Borju motsár árkáig, 1805: a Bornyu motsár árka. 74. † 1763: *Borso főd,* 1765/1801: Borsos föld. 75. *Botosáj* (völgy, sz, 8); 1798: Botos ály. 76. † 1798: *Buza Határban.* 77. *Bükk* (e, 145; a Galat pataka bal partján, a Gyertyános alja fölött). 78. † 1798: *Bük árka.* 79. *Bükki-legelő* (rét, 1, 140). 80. *Cigánbérc* (domb, cigányok lakják, 102); 1762: a Czigány bércz utjaig. 1798: Czigány bértz, 1812: a Czigány Bértznél (sz). 81. *Çilok vára ~ Szilok vára* (sík terület, sz, 5; a néphit szerint vár állott itt); 1780: Czilak Várába, 1810: Cillok vára, 1812: a Czilok vára alatt. 82. *Cilokvár ãja ~ Szilokvár ãja* (sz, 6). 83. *Cilokvári szöllő ~ Szilokvári szöllő* (szö, 7; keskeny földsáv a Botosáj alatt). 84. *Címönt-árok: Címönt árka* (p, 17; a Hosszaszó árkának Felső-lokon folyó része, a Gagyi-patakba ömlik). 85. *Címönt-híd* (híd a Címönt-árkon, 18). 86. † 1775: *Czompor kertek,* Tsinaltak a gjeput vagjis a czompor kertet. 87. *Csákány* (sík terület, sz, 114; a Küküllő áradásai miatt köves, palás hely volt, csákánnyal követ termeltek ki). 88. † 1765/1801: *Csákán csereje,* 1805: Csákány Cserébe (sz), 1812: a Csákány Cserébe, ... egyfelöl a Seprös árka, másfelöl a földek bütüje szomszéd (k). 89. Csere (e, 122; két különböző erdő neve (!); az egyik a Hosszaszó és a csekefalvi határ szélén, a másik a Szénamező és Vackorosilegelő között található); 1805: a' Tserébe, Csere. 90. † 1805: A' *Csere alatt* a Völgybe (sz), 1812: Csere alatt (sz). 91. † 1762: *Csere bérczin,* a Csere bérczen. 92. *Csere-bérc úttya* (ú, 175); 1896: Csere bérc utja. 93. † 1805: a' *Csere irtásába,* a Csere irtásba (sz), 1812: a' Csere irtásba. 94. *Csere-ódal* (e, 107; az Omláson túli erdőrész); 1591: Csere Oldal, 1762: Csereoldal, 1812: a Csere Oldalonn (sz), 1896:

Csereoldal. 95. *Csere-szöllő* (domb, 108). 96. *Cserjés* (pu, 73; a Völgy része). 97. *Csihányos* (k, 183); 1808: Csijjánosba. 98. *Csorgó* (sz, 34); 1805: Csorgo (k), 1812: a Csorgoba, a' Csorgonál (sz, k). 99. *Csorgó árka* (p, 33; a Beke-erdeje aljában ered és a Halastóba ömlik); 1778: Csorgó árkában. 100. *Csorgó kúttya* (forrás a Csorgóban, 34). 101. *Csucsán: Dióshögy* (dombtető, 135); a Két-árok-köze része). 102. *Déllő* (sz, 56; a Szaraszó része); 1812: a Déllőbe. 103. *Disznyó-legelő* (rét, 152). 104. *Dögkert: Dögkút* (hely, ahova az elhullott állatokat temetik, 146). 105. *Elökösné erdeje: Elökösné* (e, 164). 106. † 1772: *Eresztén sorka.* 107. † 1811: *Eresztár farka* (sz). 108. † 1863/1867: *Esztena vőgy.* 109. † 1776: Palfi Gergeljné kapujától fogva *Farkas Akasztóig,* 1793: Farkas Akasztó. 110. † 1774: *Farkas nyasba!* (sz). 111. *Farkasveröm* (e, 142; gödrös hely). 112. *Fata* (rét, 25; a Görgény része); 1812: a Fatába az árok mellett (sz). 113. *Fehér-Nyikó: Nyikó* (p, 116; Székelykeresztúr és Betfalva határvonalának egy darabja); 1724: Fernyikó, 1765/1801: Fejér miko (!), 1812: a' Fejér Nyikó. 114. † 1839: *A Fejer Nyiko Martyán* (sz). 115. 1795: *Férnyikó tövin* (sz). 116. *Főső-lok* (sz, 16; a Szilos és a Gagyi-patak közé eső nagy kiterjedésü terület); 1783: Felsö lokon, 1805: a' Felsö vagy a Kitsi Lokba, 1807: a Keresztúrfalvi Tsekefalva felé Forduló határba felső Lok nevü helyen, 1812: Felsö Lok, 1896: Felső lok. 117. *Főső-malom* (ép, a Korda-berekben, a Küküllő mellett, 173). 118. † 1805: *Felső nagy berek* a Lo Kerten belöl (k). 119. † 1896: *Felső szöllő.* 120. † 1812: a *Felső Toba,* szomszédja egyfelől a kaszállók bütüje (k). 121. *Főső-tógát* (a Halastó végében a Hosszaszó patakán lévő gát, 31). 122. *Fenyves* (e, 109). 123. *Fiskus* (sz, 66); 1896: Fiskus. 124. † 1812: a *Fogadó felett,* szomszédgya ... másfelül a Rugonfalvi lábba reája rugó föld (sz). 125. *Fodor-tanórok* (sz, 98; a Küküllő mellett a Malom alja környékén). 126. *Gagyi-patak* (p, 65; Gagyban eredő, a várost észak—dél irányban átszelő patak). 127. † 1774: *Gagyi Széna fü.* 128. *Galat* (hegygerinc, e, 130); XVIII. sz. eleje: az Galat nyakon, 1806: Galat. 129. *Galat pataka: Várpataka* (p, 132; a Két-árok-közén ered, a második névalak a hozzá közel eső földvárról); 1696: Várpataka, 1812: a' Vár patakába. 130. *Gát âja* (a Küküllő egyik szakasza, 157; fennebb valamikor gát lehetett); 1805: A Gátnál, 1812: A Gátnál. 131. † 1805: a' *Gátlásba* (talán a Gáter mögött lehetett a Küküllőn). 132. *Gáter* (fürészmalom, 97). 133. *Gázmetán* (a földgáz kitermelők irodaháza a Sóskúti út mellett, 104). 134. *Gerendás: Gerendás âja* (sz, 22; a Halastótól északra eső földsáv); 1805: Gerendás (sz), 1812: Gerendás alatt (sz). 135. *Gójahögy* (kifli alakú dombtető, 51). 136. *Görgény* (l, k, sz, 20; Székelykeresztúr legnyugatibb határrésze); 1591: Görgény, 1762: Beke erdeje végiben a Görgényben által járó utnál, 1805: a Görgénybe, Görgényi föd, a' Görgényi Föbe, 1812: a' Görgényi födbe, a Görgény főbe (sz). 137. *Görgény bérce* (hegygerinc, 161); 1775: Görgény bértzin. 138. † 1812: *Görgény Tanorokjába,* A Görgény tanorokja mellett. 139. † 1790: *Gyepü,* 1727: a Gyepü mellett. 140. *Gyertyános* (e, 147). 141. *Gyertyános âja* (sz, 148); 1762: a Gyertyános erdönek alsofele, 1798, 1805: Gyertyános alatt, 1812: Gyertyános alja, szomszédgya egyfelül a Patak. 142. *Gyérös* (e, 154). 143. *Hagyó: Hagyó-bérc* (k, sz, 44; Hosszaszó része); 1805: Hagyo Bértz, Hágó Bértz (!), 1812: A' Hagyo Bérczenn (sz). 144. *Hájogos: Hájagos ódal* (k, sz, 68); 1792: Hajagosba (sz). 145. *Halastó* (tó, 29; a Hosszaszó része). 146. † 1800: *Hányás bércz alatt.* 147. *Hármashalom* (e, 134; három határ találkozásánál). 148. *Hátúsó-határ* (sz, k, 67; a határ északi nyulványának legvége); 1896: Hátulsó határ. 149. *Högyi-tanórok* (sz, 46). 150. *Högymöge* (sz, k, 74); 1762: a hegymegett, a Hegy megett lévő tövises hely, 1805: Hegy megett (k), 1896: Hegy-megett. 151. † 1606: *az hid Taianal walo zanto földeken.* 152. † 1606: *holt arok,* 1800: Holt árok. 153. *Hosszaszó* (k, sz, 1); 1591: Hosszu Aszó, 1604: hozu azo, 1693: hosszu oszob(an), 1762: a Hosszuaszoi osztásban, 1812: A' Hosszaszonn a csorgonál (k). 154. *Hosszaszó árka* (pa, 47; a Görgényben ered s a Gagyi-patakba ömlik); 1805: A Hosszu Aszo Árka mellett, Hoszszu Aszó pataka árka (k). 155. † 1805: *Hosszu Bértz,* a' Hosszu .Bértzen, vagy a Görgénybe (k). 156. † 1795: *Hosszu Bükk* (sz), 1805: A' Hosszu bükk nevezetü helybe, 1812: Hosszu Bükk (e). 157. † 1711: *Hosszu lábban,* 1896: Hosszu láb (sz). 158. *Hosszú-lok* (sz, 89); 1625: hozu lokban, 1697: Hoszszu Lok, 1763: Hosszu lok, 1805: Hosszu Lok, 1812: A Hoszszu Lokba, 1896: Hosszulok. 159. † 1765/1801: *Hoszszu mező* seprős árka mellett. 160: *Hosszú-rét* (sz, 181; Csültelke felső felében); 1896: Hosszurét. 161: *Hosszú-tövis* (sz, 9; Hosszaszó része); 1780: Hoszszu tövisbe, 1805: a' Hoszszu Tövisbe, 1812: a' Hosszu. Tövis alatt. 162. † 1812: *Imre Rész.* 163. *Istók főggye* (sz, 94). 164. *Jézus-kiáltó körösztt* (kereszt a Bércen, 79). 165. *Kapunál* (k, 185; a Gagyi-patakon régen vizkapu volt); 1896: Kapunál, 1879: a Kapunáli dülöben, 1782: a kapun belöl, 1814: Keresztur Várossának Csekefalva felé forduló parcelájában a Kapun tul. 166.

Karika (beépített terület a Komlóson túl, 59). 167. *Karjashid* (híd, sz, 71). 168. *Kálmán-kajiba* (sz, 4; a Hosszaszó része). 169. † 1776: *Kálmán kutja*. 170. † 1699: *Káposztás kert*, 1763: Káposztáskert, 1805: A' Káposztásba. 171. † 1699: *Kenderes kertben*, 1765/1801: A Kenderes Kert mellett, 1807: a Kenderes Kert végiben. 172. † 1625: *kereztes uttanal*. 173. † 1589: *Kereszturffalwy hatar*, 1606: az Kerezturfalwi hatarban az waros uerme előt. 174. † 1606: *Kerezturfalwi lokban*. 175. † 1765/1801: *Kerek Tővis*, 1805: A' Kerek Tövis nevezetü hely völgyébe. 176. *Kertek mögött: Kertek möge* (sz, 163); 1793: Városi Felsö Lokon Kertek megett (sz), 1812: A' Kert megett az Also Lokon (sz), 1896: Kertmege. 177. *Két-árok-köze* (l, e, 133; Várpataka két szélső csermelye közé eső terület); 1805: Két árok között, 1812: A' Két Árok között. 178. *Két-viz-köze* (sz, 88; áradáskor a Nyikó két ágban folyt a Küküllőbe); 1896: Két viz között. 179. † 1818: *kitsi nyilak*. 180. *Küsfajka* ~ *Küsvájka* (k, 35; a Hosszaszó része); 1798: Küs falykába. 181. † 1762: a *Kis galambfalvi Szélyben*. 182. † 1798: *Kiss Gát*, 1812: a Kis Gátnál. 183. *Kis-hosszú-bükk* (k, e, 43; a Hosszaszó része); 1776: Küs Hoszszu Bükk, 1805: a' Kis Hosszu bükbe a' Nyilakba, 1812: a Kis hosszu bükbe. 184. † 1753: *Kis lokon*, 1812: a Kis Lokba (sz). 185. † 1812: *Kis malom* ... egy felöl a' Malom árok, más felöl a' Gagy vize. 186. *Komlós* (sz, 60; az Alsó-Lok része). 187. *Komlós-tövis* (sz, l, 26); 1762: a Komlostövisben, 1805: Komlos tövis, 1812: A' Komlos Tövisbe. 188. † 1765/1801: *Kopatz Bértz*. 189. *Korda-berök* (sz, 96); 1896: Kordaberek. 190. *Kovácsok erdeje* (e, 138; a Kovács család tulajdona). 191. † 1798: *Kö Gát*, 1805: a Kö Gát szelettyénál, 1807: Kö Gát nevü helyben. 192. *Köményös* (k, 37). 193. *Közbső-szöllő* (szö, 50; az Alsószöllő és a Szarkaszói szőlő között); 1896: Középső szőllő. 194. † 1805, 1812: *A' Középső Togáton fellyül* (k). 195. *Kurva-szöktető* (domb, sz, 85); 1781: Kurva Szöktető oldal, 1765/1801: Kurva szöktető oldalát, 1812: A' Kurva Szöktetőnél a Fogadó felett (sz), 1896: Kurvaszöktető. 196. † 1820: a *Kuton kivül* (sz). 197. *Küpüskút* (sz, 30; kút volt (itt). 198. *Kűső-bükk* (e, 137). 199. *Kűső-déllő* (k, 136). 200. † 1748: *Külső orotás* (k). 201. *Lapostető: Laposs* (k, 141). 202. *Lenát* (k, 168; a Nyáros és a Csákány között). 203. † 1693: *Lentsi vágásában*. 203/a. *Lengyár-kert* (lenszárító, 95). 204. † 1765/1801: *Lézád cseréje*, 1840: Lérát (!) cseréje (k). 205. *Libicsánné* (e, 128). 206. † 1800: *Likat* nevü helybe. 207. † 1591: *Lok*, 1693: a' Lokb(an), 1812: a' Lokon (sz). 208. *Lókert* (kert, 165); 1625: Orban Janos tanorok kertje kit 10 kertnek hinak, 1805: A' Felső Nagy Berekbe a' Lo Kerten belől, 1812: a' Lo kerten alóll (sz). 209. † 1812: A' *Lo kertbeli Tanorok*, melly gyepü Kerttel békeritve és fűszfával körülkeritve vagyon. 210. † 1762: a *Lókötő parlag*, 1831: A Keresztur falvi also határban a' Lokötö pallagon. 211. *Lótemető* (k, 24; Görgény Solymos felöli csücske); 1800: Lotemető (k). 212. *Ludasbérc* (l, domb, 49); 1798: Ludas Bértz, 1798: Ludas bérz tetején. 213. *Macskási-berök* (sz, 186). 214. † 1812: a *Matskási Gáttya* véginél, tul a Vizen (sz). 215. † 1812: A Küküllő vizén lévő allodialis *Malom*nál, szomszédja egyfelöl a Küküllő Malma (sz). 216. *Malom âja* (sz, 172). 217. *Malomárok* (sz, 93; vize hajdan a Korda-bereken át folyt). 218. † 1805: a *Malom előtt* (sz). 219. † 1805: a *Malom terén*, 1812: A' Malom terin. 220. † 1762: a *malom tanoroka mellett*. 221. *Mál* (sz, 184; a Felső-lok része, veröfényes domboldal); 1796: Málon kihajtották az ökreiket, 1896: Mál. 222. *Melegvőgy* (e, 143); 1798: Meleg völgy, 1805: A' Meleg völgy alatt. 223. † 1762: *Melegvölgy bérczin alol*. 224. *Mezittelen högy* (kopár dombtető, 103); 1591: Mezitelen Hegy, 1795: Mezittelen hegy. 224. † 1805: A' *Mező Sugóba* a Gátnál (sz), 1812: A Mező Sugóba a Gáthnál. 225. *Magyarós I.* (puszta, 69). 226. *Magyarós II.* (e, 121; az egyik a Városi-legelő és a rugonfalvi határ között, a másik a Zata Betfalvával határos szélen); 1775: Magjaros nevezetü hejjbe, 1805: a' Mogyorosba, 1812: a Magyaros alatt (sz). 227. *Muszurduk* (e, 41; meredeken kiugró erdős dobhát). 228. *Nagyáj: Nagyágy* (sz, 2); 1762: Nagy áj nevezetű hely, 1805: Nagy ájj. 229. *Nagyáji kút* (kút, 3). 230. *Nagy-hosszu-bükk* (sz, k, 42); 1762: a Kis hosszubükköt nagyhosszu bükktől megkülönböztető bérczel, 1798: Nagy hosszu bükbe. 231. *Küküllő* (a város déli határrészét kelet—nyugati irányba átszelő folyó, 92); 1271: duo fluvi Kukullu. 232. † 1812: Vagyon ... a *Nagy Malom* fellyül a Kö Gátnál. 233. † 1609: Nagj Pataka, alias *Szenegetö pataka*, 1577: kit Szén égető pataknak... *Pör högyi patak*nak hinak., 1609: Szenegetö pataka (ma kiszáradt patakmeder Keresztúr és Betfalva határán). 234. *Nagy-vőgy* (sz, 166; a Hosszaszó része); 1586: Nagy Völgyi erdőről, 1592: az Nagy Weogyre, 1805: A' Nagy Völgyben (sz), 1812: Nagy Völgy (sz). 235. *Néptanácsé* (e, 131). 236. *Nyáros* (sz, 21, 113; két Nyáros nevű határrész van: az egyik a Hosszaszóban, a másik timafalvi rész, a Zata alatti terület); 1762: a nyáros, 1805: Nyáras, a Nyárosba, 1812: a' Nyárasba, a Nyároson. 237. *Nyáros lapossa* (sz, 115). 238. † 1796: Kereszturfalva

felé forduló határában *nyilas völgy* helljen. 239. † 1780: Széna Mezzö nevezetü felserdült erdöben lévő azon *Nyil Erdejeben* (e). 240. *Nyulas-vőgy* (sz, 180; a Hegymegett része); 1794: Nyulas völgy (sz), 1896: Nyulasvölgy. 241. *Ódal* (sz, szö, 55); 1762: az Oldalon a Temető alat. 242. *Omlás* (e, 130; földcsuszamlásos magas dombtető a Csere-oldalon); 1762: Omlás alatt szélbércznél, az Omlás teteje felé, 1798: Omlás tetején (e). 243. *Orotás* (k, 129); 1798, 1814: Orotás, 1820: Orotás alatt. 244. † 1795: *Ökördéllő*, 1801: Boldogasszonyfalva felé fordulóban Ökör délő (sz), 245. *Ozetető* (jászlak az őzek téli etetéséhez, 144). 246. *Pallag árka: Szarkaszszó árka* (p, 57; az Alsó-lokon át folyik a Küküllőbe). 247. † 1819: *Pala Uttyáig* a Városi temetö felett. 248. *Pataktő* (a Gagyi-patak torkolata, 64); 1775: Patak töve, 1812: A Patak töbe, a Patak tönél (sz). 249. † 1812: a *Pászta szőlőbe* (sz). 250. *Petőfi-sír* (a legenda szerint Petőfi sírja a timafalvi temetöben, 82). 250. *Petráskó* (sz, 61; az Alsó-lok része). 251. *Pitó kúttya* (kút a Szénamezőben, 126). 252. *Pityókás* (k, 153). 253. *Ponkus* (sz, k, 28). 254. † 1775: *Porgolat kapu*, 1794: porgulát vagyis határ kapu, 1780: Porgolád kapu. 255. † 1812: a *Puszta malomba*, a Puszta Malomnál, a Puszta Malmonn alol. 256. † 1817: *Puszta szöllö*. 257. † 1597: *Rekez*, 1763, 1765/1801: Rekesz, 1805, 1812: a' Rekeszbe (sz). 258. † 1807: Régi akasztófa. 259. † 1812: a' Fiatfalvi *Régi Gát* véginél. 260. † 1782: A Régi Malomnál a kender földön. 261. † 1783: rét nevü helljben agy Tanorokon, 1812: A Réthbe (sz). 262. † 1693: a' *revre* lábbal jövö egi föld. 263. *Rókalik: Rókalikak* (rókalyuk szerü vájatok, 76; a Hegymegett része). 264. *Ringó-hid* (Küküllőhid a Berekben, 91). 265. † 1765/1801: Hosszu mező *seprős árka* mellett, 1812: Seprős Árka. 266. *Sojmosi-hágó* (ú, 167; kaptató); 1604: Soljmosi hagoban. 267. *Somos* (k, 178); 1765/1802: Somos vápája, 1781: Somos vápa, 1896: Somos. 268. *Sós-árok* (p, 151; Keresztúr és Fiatfalva határvonalán). 269. *Sós-kút* (k, e, 155); 1825: Sos kut. 270. *Sós-viz* (e, 168); 1588: a Sós viz erdeje, 1592: Sos Viz erdeye, 1762: a Sosviz erdeje, 1591: Sos Viz Köze, 1798: Sós viz, A' Sos viz nevü helyen... Ezen helynek a' Kereszturfalva felé való bütüjébe vagyon két sos kut, 1812: Soos vize. 271. † 1762: a *Szabad rendnek* a Görgény felöl valo vége. 272. † 1775: *Szalontai gödre*. 273. † 1807: a városi erdön *Szalontai utja*. 274. *Szarkasszó* (k, sz, 48; a Hosszú-láb része); 1778: Szarka Szo, 1805: Szorka Szoba, A' Szorka Szoba (sz), 1812: A' Szorka Szoba (sz). 275. *Szarkasszói szöllő* (szö, 45; a Hosszú-láb része). 276. *Szöges almafa* (tisztás a Sós-vízben, 156). 277. *Szélbérc* (e, 123); 1795: Szél Bértz (sz), 1762: Szélbércznél, 1798: Szél bértz, 1805, 1812: Szél Bértz. 278. † 1602: rekez beli *zena füibe*, 1762: Széna füvek. 279. *Szénamező* (sz, k, nagy kiterjedésü mező, 125); 1586: Széna mező, 1696: Szénamezöre forduló Várpataka nevü helljben, 1776, 1805, 1812: Szénamező. 280: † 1798: *Széna mezö dombján* (e). 281. *Szénamező úttya* (ú, 106). 282. *Szépvőgy* (k, 139); 1762, 1798: Szép völgy (e). 283. *Szépvőgy ája* (k, 139); 1777: Szép völgj alat. 284. *Szilos* (sz, k, 11; a Hosszaszó része); 1781, 1795, 1805, 1812: Szilos (sz). 285. *Szilosi temető* (Keresztúrfalva hajdani temetője, 13). 286. *Szilosi út* (ú, 12). 287. *Szilvás* (domb, 127; a Szénamező része). 288. *Szőke gyümölcsösse: Fenyves ája* (gyü, domb, 110). 289. † 1693: a *szölöre* menöben, 1762: a Szöllő, 1798: a Szölö kertekből, 1812: A Szöllő véginél (k). 290. *Szöllők aja* (szö, 84); 1805, 1812: a' Szöllő alatt, 1896: Szöllök alatt. 291. *Szöllők fölött* (domb, 83); Szöllök felett. 292. *Szöllő-ódal* (sz, 55); 1765/1801: a Rugonfalva felé forduló határban a szöllő oldal nevezetü hely, 1805: a' Szöllő oldalon (sz), 1812: a' Szöllő oldalonn, 1896: Szöllö oldal. 293: *Szurduk* (e, 41; meredeken kiugró erdős dombhát, a Hosszaszó, Tálbérc és Nagy-hosszúbükk része). 294. *Tanorok* (lásd Hegyi-tanorok és Fodor-tanorok). 295. *Tálbérc* (e, 38; a Hosszaszó része); 1812: a' Falbérc (!) alatt. 296. *Téglagyár: Disznyópiac* (térség a Küküllő mellet, 101; régen téglavető hely, ma disznópiac). 297. † 1693: a *Timafalvi lokb*(an), 1812: a Timafalvi Lokonn. 298. † 1812: a *Timafalvi Határon* a Két Tanorok között (k). 299. † 1820: *Timafalvi szöllöbe* mivelö szöllö. 300. *Timafalvi temető* (temető a Jézuskiáltó alatt, 82). 301. † 1592: Görgénybeli *tho helj*. 302. † 1798, 1805: a' *To mellett*, 1812: a Tó mellett, Szomszédgya egy felöl a Patak, más felöl az ország uttya (k). 303. *Tölgyes: Tölgyes teteje* (e, 158; a Két-víz-közе része); 1798: Tölgyes bértze (e). 304. † 1724: *Török buzás kertben*. 305. *Urok farka* (domb, a Bója hegye nyulványa, 182); 1896: Urokfark. 306. † 1812: *Udvari tanorok*. 307. *Ugron-berök* (sz, 62; a Bókus része); 1812: Ugronrész (sz). 308. *Vackoros: Vackoros ája* (sz, 119; a Zata része). 309. *Vackorosi legelő* (l, 120; a Zata része). 310. † 1762: *Vak Déda* nevezetü hely, 1805: Vak Déda (k), 1812: Vaddéda (k). 311. *Vágott* (k, 177); 1896: Vágott. 312. † 1876: a *Városi bükk* széjéig. 313. † 1807: a *városi erdön* Szalontai utja. 314. † 1793: *Városi Felsö Lokon* Kertek megett (sz). 315. † 1812: a *Városi hegy* megett. 316. *Városi* (sz, 75); 1812: a Városi határba, a Keresztur

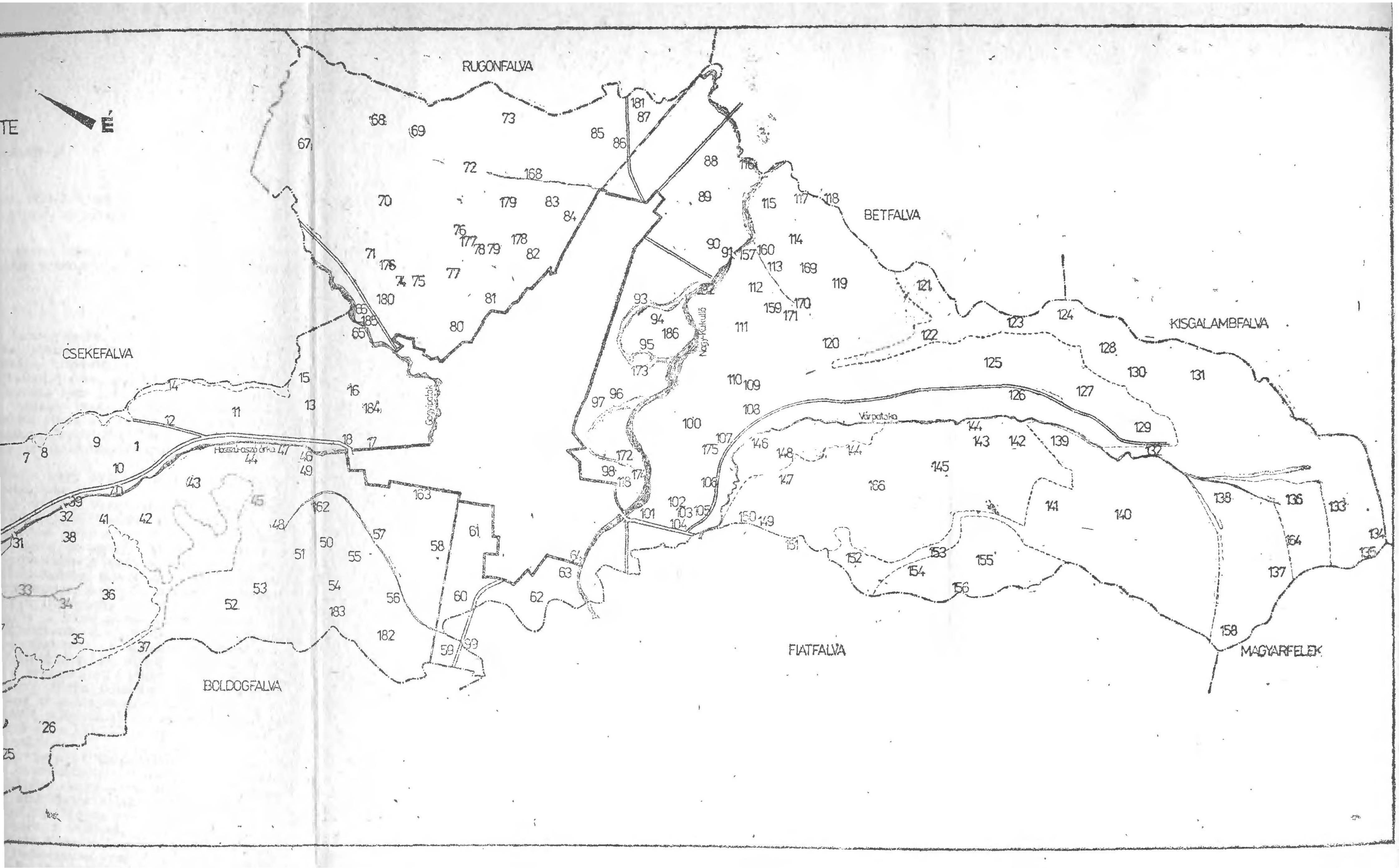

RUGONFALVA
BETFALVA
KISGALAMBFALVA
CSEKEFALVA
BOLDOGFALVA
FIATFALVA
MAGYARFELEK
É
Várpataka

Városi határonn. 317. † 1812: a *Városi Kapunn belöl* (sz). 318. † 1793: a *Városi kutnál*. 319. *Városi szöllő* (szö, 81); 1812: a Varosi Szöllö megett. 320. *Városi temető* (temető, 80). 321. † 1812: *Vernes ut*. 322. † 1765/1801: *Végső Völgy*, 1805: A' Végsö Völgyben, 1812: A' végsö Völgybe. 323. *Virgó* (e, 124; egy majálison a galambfalvi és a keresztúri leányok összekaptak itt a legények fölött). 324. *Völgy: Vőgy* (l, 72); 1795: a Völgyben a Rókajukaknál (k), 1812: Völgy árkainn küllyel (sz), 1807: Völgj bértzröl. 325. *Vőgy pataka* (p, 169; a Gagyi-patakba ömlik); 1606: weölgyi pataka, 1800: Völgj árkába. 326. *Zata* (sz. l, 100); 1805: A' Zatába, 1812, 1896: Zata, 1812: a Zata alatt, a' Zata oldalába (sz), 1765/1801: Zeta (!) Farka. 327. *Zálapos* (l, 176); 1775: Zállaposba, 1818: Zallagosban, 1780: Zállapos árkánál a pallagon, 1794: Zállapos árkán levö Hidnál, 1807: Zállapos bértzin, 1780: Zállaposban a füvekben. 328. *Zálapos-ódal* (sz, k, 176); 1816 Zállapos oldalon (sz).

SOLYMOSSI ENIKŐ

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXVIII. évf. 1994. 1. szám

SZEMLE

Ányos Pál-összeállítás

Vár ucca tizenhét, II. évfolyam, 2. szám. 1994/2. Veszprém. Szerkesztette Géczy János, Szajbély Mihály és mások.

A költőt nem hagyják nyugodni, az embert szentté lenni. Ányos Pál 1784 szeptember 5-dikén halt meg; azóta is firtatjuk nyomdokait. Mint e könyv szerzői, szerkesztői is.

— ... —

A felvilágosodásnak nevezett korszak személyesebb irodalmát, illetve irodalommá lényegített köz- és magánéletét egyre többen fedezik fel élményszerű átéléssel. Ez a kötet — egy lehetséges monográfia kiindulópontja — Ányos-élményt ajánl a feltehetően türelmes olvasónak: írásokat tőle, neki, és róla 1777-től 1994-ig. A kiadványt megálmodók optimizmusa nem idegen a XVIII. századtól, de még magától Ányos István-Páltól sem: Voltaire kortársai hittek a boldogságban, Ányosunk pedig a poézisben (-ban, mondta volna ő). Az Ányos-levelek szövegét gondozó Szajbély Mihály és (aki a vonatkozó irodalomból feltehetőleg válogatott) Zwickl Erika a múltra is kíváncsi, a szépirodalom*ról* szóló szövegekre is figyelő, ideális olvasóban hisz.

S ha nem: a derék tanárban, aki felületes vagy avuló irodalomtörténeti tudását éber könyvvásárlóként is folyton gyarapítani vágyik.

Mert hasznos ez a kötet, s így kár, hogy mint a Veszprém megyei Művészetek házának kiadványa elég szűk körben hozzáférhető. Hasznos még akkor is, ha antológia-jellege miatt a kényelmesebb megoldást nem adja; nem lezárt, végleges elemzést, netán Ányos-képet nyújt; interpretáció, de amúgy posztmodern készteto módon: vállalja minden megközelítés szubjektív jellegét (s így viszonylagosságát), és az olvasóra bízza a gusztusához legközelebb álló olvasat kiválasztását.

A kötet első része Ányos levelezését tartalmazza. Aszkétikusan rövidre fogott előszavában a levelek összeválogatója, szövegük filológusa, Szajbély Mihály okkal hívja fel a figyelmet a levélváltás fontosságára a hazai felvilágosodásban; itt az intézményeket előkészítő szerepére éppúgy gondolunk, mint a művek (fordítások, imitációk, eredeti szövegek) létrehozásának serkentésére. A korszak kutatója számára imponáló, szinte megismételhetetlen teljesítménynek tűnik Kazinczy levelezése, de ebben nagy szerepe van magának a reprezentatív kiadványnak (elsősorban Váczy János munkája). Ekkora levelestárról aligha beszélhetünk, de ha csak Kazinczy levelező társait vesszük sorra, akkor is nyilvánvalóvá lesz az a valóságos szenvedély, ahogyan a hírt és az élményt műgonddal egybeszerkesztette és cserélte levelek és válaszlevelek szövevényében a XVIII. század második felének írástudója, igen gyakran kötött (verses) formában.

Vannak itt kötetekből, antológiákból már ismerős verslevelek; ezeket azonban a szerkesztő kiegészítette a nehezebben hozzáférhetőkkel; azokkal, amelyeket a költő testvérének, Fajszi Ányos Jánosnak küldött, vagy azzal, amely Hegyi inspektornak szól. Ez utóbbi Barcsay leveleire emlékeztet azáltal, hogy verssel indul, és lendületes prózában folytatódik. Itt találjuk Ányos egyik izgalmas és merész ars poeticáját, amely szerint a magyar nyelv, a poétaság érték és rang — az erudíció pedig felekezetek fölött áll: „meg kellett mutatni, hogy még Mátyás palotájában tudunk magyarul és hogy nemcsak Debrecenbe vannak poéták. (...) Én Grotiust, Volfiust, Puffendorfot, Neftont, Popet, Budeust, ámbár reformátusok is, mégis nagyra bőcsülöm és csodálom nagy elméjeket, a mi tudósainkat pedig csak azért, hogy pápisták, még nem imádom" (Bécs, 1780).

Verslevelek és válaszok együttközlésével most Arany János vágya valósult meg; bár ő ezt egy túlságosan nagyvonalúan szerkesztett episztolakötet kapcsán

sürgeti, a Révai Miklós-féle *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* (Pozsony, 1789) kapcsán, ahol megvannak ugyan Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám versei, de olyan csoportosításban, hogy ember legyen a talpán, aki az eredeti episztola*dialógust* képes helyreállítani, illetve követni.

Nos ez a kötet Barcsay, Bessenyei, Kreskay, Kónyi válaszverseinek közlésével valóban megteremti az írástudók többirányú és folyamatos kommunikációjának illúzióját, megváltoztatva egy hosszú életű, bár egyre merevebbnek bizonyuló szövegkiadási gyakorlatot, amely szerint a szerzőhöz saját szövegei tartoznak csak. Ugyanakkor — és ez már az előszóban kifejezésre jutott — további kételyeknek, szövegkritikai dilemmáknak lesz kiindulópontja. Nem tartozik-e vajon ide az is, amit a kortársak írtak a szerzőről (Rát Mátyáson, Batsányin kívül)? Például a testőríró Barcsay közös költőbarátjuknak, Orczynak: „Esmérem a kis Ányosnak tüzes Elméjét de még e felett inkább becsüllem benne nemzetéhez való szeretetét" (Nagymarton 1780 július 20).

A kötet elejére válogatott levelek egy majdani kritikai kiadás részei l e h e t n e k. Ha sikerül a most lehetetlennek tünő feladat: meglelni a szövegek eredetijét; s ha mégsem, legalább rekonstruálni — a másolatok és közlemények csonka és átírt-igazított változatai mellett — a legvalószínűbb autográf variánst. Az összeállítás nem egy tanulmánya elemzi az Ányos-mítoszt; ennek anekdotai része a kéziratok mint kompromittáló emlékek megsemmisítése a szerzetes-költő halála után. A kezünkben tartható könyv még lazaságaival együtt is a szövegek fönix-életét jelzi.

A könyv második része tanulmánygyűjtemény, amelyet szerkesztője jó ízléssel válogatott az Ányos-irodalomból, de talán fölöslegesen sarkított hagyományra és újdonságra. Zwickl Erika elegáns bevezetője a tanulmányok élén az Ányos-enigmát mint jó tudósi erőpróbát és nyelvi kalandot határozza meg; így kerülhet ugyanazon gyűjteménybe Olgyai Bertalan vagy Horváth Dezső tanulmánya, amely poétikatörténetet művelődéstörténettel egyeztet az Ányos-jelenség megfejtésére tett kísérletben, és Szerb Antal szellemtörténeti-pszichoanalitikus esszéje. Az újabb tanulmányoknak fenntartott részben klasszikus szint képvisel Bíró Ferenc tanulmánya, amely egyetemes európai eszmerendszerbe illeszti Ányos költészetének bölcseleti elemeit, illetve a Mezei Mártáé, amely a rá jellemző árnyalt pedantériával vázolja Batsányi kiadói vagy inkább szerkesztői erőszaktételét Ányos Pál müvein.

Figyelemre méltó ebben a részben Zwickl Erika szellemes szövege a magÁnyos poétáról; Brassai Zoltán oknyomozása egy posztumusz kiadású Ányos-kispróza körül; Debreczeni Attila párhuzama a két érzékenyről, Ányosról és Daykáról.

Tandori Dezső szellemidézése azonban (a kötet végén) egyenesen megdöbbentő. Weöres Sándor *Psyché*je óta nem produkált ilyen felvilágosodáskori kalandot magyar író; személyessége hitelesebb — talán mert nyelvileg is élő — mint nem egy agyondokumentált tudományos levezetés. *Olvasás* mint újjászületés, — megsejtés, mint a valóságos *találkozás* szinonimája. Gratulálunk a könyv szerkesztőjének a frappáns zárlathoz (Tandori esszéjének és így az összeállításnak is a záró mondata így hangzik: Isten hozzon mindig, Ányos Pál.)

Ahhoz nem gratulálunk, hogy sok nyomdahiba maradt a kötetben; pont a mondat kellős közepén (letételével. Nagyszombatba küldötték; 58.), hanyag szóelválasztás (episzt-ola; 197.), fölös betü (Oszsziánon kivül' 55, Szilággyi Ferenc: 164.), betütévesztés (Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse — Lapponun helyett — 158.) stb.

Ezek ellenére nem tagadhatjuk örömünket az Ányos-összeállitással kapcsolatban. A szövegek magukban is értékesek, így együtt sokkal többet mondanak a már-már feledésbe kopó költőről, mint az eddigi egy szempontú (vagy egy szerzőjü) közlemények. Tíz évvel Ányos válogatott müveinek megjelenése után (Budapest, Lökös István utószavával) érdemben gyarapodott ezzel a kiadvánnyal az Ányos-irodalom.

Kérdések persze maradnak. Szajbély Mihály emlékeztet a könyv bevezetőjében: „a közös alkotás tudata magyarázhatja azt az első pillanatra meghökkentő tényt is, hogy Ányos Barcsayval együttműködve készülödött a magyar nemzeti eposz megalkotására". Bizonyára az utolsó Barcsayhoz cimzett levélre utalt Szajbély (Elefánt, Szent Mihály havának 2-dik napján 1782).

Szomszédodban kívánsz, hogy Cloém lépésit
Keressem álmomban testetlen tűnésit,
S nem találván sehol szőke kedvesemet
Barátom, öledben sírjam ki szívemet!
Azután te véled s Homérus tollával
Lukánus tüzével, Gyöngyösi lantjával,
— Kárhoztatván Páfost! harcok mezejére
Repüljek, Caucasus puszta vidékére.
Onnan Attilával, Árpád, s Balambérrel,
Szintannyi vitézzel, amennyi vezérrel,
Sik kevély koronák letapodt fényeken,
Vitéz nemzeteknek párázó véreken
Keresztül vezetvén dicső eleinket,
Mutassam meg nékik gazdag mezeinket.
O mely édes volna veled vándorlani,
Veled íly csudák közt Kárpátra szállani!

Továbbgondolva a jegyzetíró megállapítását, mondhatnók, hogy megírható a felvilágosodás *elveszett* műveinek irodalomtörténete is. Ennél azonban konkrétabbat üzenünk e kritikai episztola útján *jól sejtő* tudós barátunknak. Barcsay írja Orczynak Bécsből (1784 november 12): Mennyei Barátom! — azt hallám itt, hogy a kis Anyos meg hólt volna! Ki végzi már el a Scythák ki jövetelit?

Ez lett volna a cím.

EGYED EMESE

LŐRINCZY HUBA: **Márai-tanulmányok**

Sabaria University Press. Szombathely, 1993. 176 l.

A közelmúlt irodalompolitikája „elhallgattatta" Márait: könyveit nem jelentették meg Magyarországon, irodalomtörténeti helyét megkérdőjelezték. Szerencsésen változott a helyzet napjainkban: egymás után olvashatjuk a régi és újabb Márai-műveket, a róla és műveiről szóló tanulmányokat, monográfiákat (pl. Rónay Lászlóét). Most pedig nagy örömmel vehetjük kézbe Lőrinczy Huba tanulmánykötetét, melyben a Márai-életmű jelentős részét elemzi. Lőrinczy a bevezetőben világosan megfogalmazza kiindulópontjait: Márai Sándor sajátos európaiságát, polgári vonásait, modernségét, időszerűségét. Megjegyzi, hogy alapvetően szövegközpontú, szövegtisztelő tanulmányokat, olvasónaplót találhatunk a kötetben. Semmiféleképpen nem szeretne az elemzett művek elé tolakodni. Ezt a határozott szándékát mindig meg is tartja. És elhatárolja magát, irodalomtörténészi módszerét a napjainkban divatos látszólagos moderneskedéstől, hiszen gyakran a „stiláris nemtörődömség, a ködgerjesztő misztikusság és az ezoterikus fogalmiság" jellemzi az ilyen szempontú műveket. A maga szándékát — számunkra kimondottan rokonszenvesen — Szerb Antal és Jules Renard szavaival jellemzi. („Emberien élő, emberien átélt, humánus stílus által szeretné a magyar irodalmat emberi szívekhez közel hozni..." Szerb Antal). S a Márai és Kosztolányi által többször idézett Jules Renard-gondolat, az író udvariasságának nevezett világosság, érthetőség eszménye — Lőrinczy Huba irodalomtörténészi hitvallása is.

Könyvét a következőképpen építi fel a szerző: először az „Életelvek és irodalomfelfogás" című fejezetben pl. az Ihlet és nemzedékről ír, aztán a „Minden napló menekülés" címmel Márai naplóiról vall, majd a regényes életrajzok és a regények — pl. a Vendégjáték Bolzanoban — elemzésével zárja könyvét. Lőrinczy Huba utal a bevezetőben arra, hogy az egy-egy műre figyelő elemzések az Életünk című folyóiratban jelentek meg, ez határozta meg a kisebb egységekre való tagolást. (S kimaradt a Márai-életmű áttekintéséből a líra és a dráma. Arról nem-igen ejt szót, hogy szükséges lett volna a prózaversek — pl. A négy évszak —,

az elbeszélések, a publicisztikai írások elemzése. (De fontosnak tartjuk az irodalomtörténész tágas szemléletét, a műelemzésekből való kitekintését. A határozottan szövegközpontú műelemzésekben mindig figyel Márai más műveire, az eszmei hatásokra, az irodalmi összefüggésekre, a társadalmi vonatkozásokra, a világirodalmi összefüggésekre, a stilusárnyalatokra stb. A szöveg mindig részeiben és egészében nagyon közel van jelen a tanulmányokban. Lőrinczy módszeréhez hozzátartozik a hihetetlen mennyiségű Márai-szövegrész pontos idézése — az oldalszám jelzésével. Egy-egy megállapítás bizonyítására, a Föld, Föld!... című emlékezésregény elemzésekor újra és újra idéz Márai szövegéből pl. „... magyarnak lenni egyértelmű a magányossággal..." 266). A szó szerinti idézetek mellé hirtelen oldalszámokat tesz, a megalapozottabb érvelés bizonyítására. Nézzünk meg egy ilyen szövegrészt Lőrinczy tanulmányából: „Kelet- és Közép-Európát beborította az ázsiai barbárság és fanatizmus szökőárja, könyörtelen diktaturát, szolgasorsot, az egyén megsemmisítésének, a 'lélek államosításának' (19., 190., 194., 245., 272., 275. stb.) eszelős programját hozván, s hasztalan a bőség, a demokrácia, a személyes szabadság Nyugaton, ha már ott sem az ember, az emberi a mérték, mert a fejlődés elsöpörte a régi kulturát." Bevallhatjuk, hogy először meglepett minket a Márai-mű oldalszámaira váló puszta utalás, de később beláttuk azt, hogy az olvasásra nevelés nemes szándéka rejlik itt. Az irodalomtörténész korábban idézett nézete is tükröződik ebben: ő nem a „fellegekben jár", nem akar elkápráztatni az idegen szakszavak halmozásával. Lőrinczy mikroszkopikus pontossággal látja, érti, elemzi a Márai-szöveget: elemez, értelmez, világosabbá tesz, közelebb hoz.

Lőrinczy Huba a magyar és a világirodalom egészében látja Márai Sándor műveit. Egy polgár Márai életelveit tekinti át a Füves könyvet olvasva. A Senecára, Epiktétoszra, Marcus Aureliusra hivatkozó Márai — talán Montaigne eszszéit szereti legjobban. A sztoikusokhoz menekül, mint közeli barátja Kosztolányi. Nem alkot új fejezetet a sztoikus filozófiában, hanem szépírói eszközökkel fogalmazza meg a maga írói-emberi számadását, sztoikus bölcsességgel átitatva. Jól érzékeli Lőrinczy, hogy Márai sztoicizmusa — itt-ott egzisztencializmussal dúsítva — jelenik meg, hisz mindnyájan „választási helyzetben vagyunk, hogy szabadságra ítéltettünk." Az Ihlet és nemzedék című Márai-esszékötet kapcsán a szeretett Marcus Aureliusról, Shakespeare-ről, Tolsztojról, Csehovról, Stendhalról, Renard-ról ír többek között. Az esszé magyar változatát formálva nyúl vissza Ambrus Zoltánhoz, és rokon vonások vehetők észre Kosztolányi és Márai írói portréi között. Dilthey, Spengler, Taine hatása érvényesül esszéiben, irodalomszemléletében. Az ihlet szerepét kutatja, a nagy emberábrázolókat szereti legjobban, a teljességet, az alkotás csodáját keresi pl. Tolsztojnál és Stendhalnál, Kosztolányinál és Krúdynál. Az irodalomtörténész középpontba helyezi a Naplókat Márai életművében. Figyel a napló műfajának változataira, hivatkozik Jules Renard-ra, Thomas Mannra, Rónay Györgyre stb. Összeveti Thomas Mann rendszeres feljegyzéseit mindennapjairól Márai Sándor naplójának szellemi számvetésével. Márai alig ír az apró élettényekről, eseményekről, de többször vall gondolatairól, olvasmányairól, sztoikus bölcselkedéseiről. Lőrinczy éles szemmel veszi észre Márai naplóinak tömörségét, csak év szerinti elkülönítését, gyakran aforisztikus sűrítését. (pl. „Március idusa. Csak egyféle 'szabadság' van: az alkotó ember akarata, amikor munkája fölé hajol.") Az egyik mű elemzésekor szükség van Spengler nézeteire, máshol meg Ortegára, Augustinusra. Lőrinczy gyakran utal a szeretett Ambrus Zoltán munkásságára, Babits példájára, Karinthy Frigyes Így írtok ti-jére, Kaffka Margit Színek és évek című regényére stb. Az irodalomtörténész Márai-elemzéseiben az író nincs egyedül: ott a világháborús és az emigrációs létben mindig Arany János, Kosztolányi, Krúdy, Thomas Mann és mások.

A mű érdekli az irodalomtörténészt: a felejthetetlen Naplók sorozata, a csodálatos Krúdy-imitáció: a Szindbád hazamegy, a varázsos játékkal teli Vendégjáték Bolzanoban stb. A Csutorát is különösen nagy szeretettel elemzi, mint „kései vallomást", „vérbeli kulcsregényt".. Az esszéhez vonzódó szerző — nem tolja félre az eredeti szövegeket — ő maga is közel kerül Máraihoz, és a naplójegyzeteket olvasva mint egy képzeletbeli beszélgetőtárs ül oda az idős Mesterhez. Az Egy polgár vallomásainak szerzője olykor hiába rejtezik el irodalmi álarcai mögé, Lőrinczy Huba az alapos irodalomtörténész és olvasó feljegyzéseivel, a műből vett idézetekkel a valóságos arcot, írói és emberi egyéniséget állítja elénk. Márai tud végletesen lelkesedni, mint a Hajnali részegség költője, Kosztolányi, és képes hirtelen végzetes halálhangulatba zuhanni, mint Babits Jónás prófétája. Elkeseredik

a polgárság hanyatlásán, Európa süllyedésén, Amerika tömegvilágán, a politika aljasságain, az emigránslét magányán, az egyéniség „halálán" a „szép új világban" (ahogy Huxley nevezte). Csak a magyar nyelvbe tud fogódzni Márai az emigráció éveiben. Nem maradt más. S ez a magányos író a személyiséget mindennél többre becsülte. Kosztolányival együtt tudta, hogy az ember, a bármilyen átlagember is — egyedi példány, nem pótolható. Igaza van Lőrinczy Hubának: Márai időszerű szerző, művei időszerű olvasmányok. Ezt bizonyítja tanulmányaival, kitűnő szövegelemzéseivel: meg kell őriznünk az igazi Európát, szellemi értékeivel, hagyományaival, erkölcsével, egyéniség-központúságával. Hiszen „... személyiségnek lenni a legtöbb..."

SZEKÉR ENDRE

KÖLLŐ KÁROLY, **Confluenţe literare**

Studii de literatură comparată româno-maghiară. Editura Kriterion. Bucureşti, 1993. În româneşte: Francisc Pap şi Florica Perian. Cuvînt înainte: Adrian Marino, 316 l.

A kolozsvári Nyelvészeti és Irodalomtörténeti Intézet, majd pedig a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára keretében kialakult tevékenységével Köllő Károly — akit inkább Engel Károly családi nevén ismernek — a régi dokumentumok, kéziratok és ritka könyvek világának jellegzetes ködlovagja. Azok közül a régi feljegyzések, okmányok, sajnos manapság mindinkább kivesző, szenvedélyes fürkészői közül való, akik az évszázadnál öregebbnek bizonyuló írásos emlékek láttán valósággal beleremegnek az izgalomba. Nem csoda tehát, ha konokságig kitartó búvára a hajdan volt levélváltásoknak, a sárgára foszlott szélű periodikáknak, s persze az avitt fedelű könyveknek is: vagyis mindennek, ami tűnt idők nyomába vezérelheti őt. Továbbá a régiségbarátok azon kiváltságos táborához is van némi köze, akik nem érik be a színevesztett írások adatainak kihüvelyezésével, hanem ugyanakkor az információéhség nem tompítja el bennük a szövegekben rejlő művészi szépségek iránti fogékonyságot. Tagadhatatlanul nagy türelmet követelő szenvedélynek hódol, amelynek naponkénti hivatásszerű gyakorlása nem nélkülözheti az akribiát: a szakmai jártassággal párosult figyelmet, nehogy holmi talmi értékű hamisításoknak adjon hitelt az ember s kellőképpen tapintatos körültekintéssel göngyölítse fel az esetleg a tárgyi adatok hátterében kirajzolódó kapcsolatok szálait stb. stb. E kemény követelmények szem előtt tartására egyébiránt tudományos irányítói: Jancsó Elemér és Iosif Pervain professzorok szakmai igényessége is reászoktathatta. Az előbbi a romániai magyar műveltségnek — kiváltképp az erdélyinek — volt a kutatója, az utóbbi pedig főként azoknak az előremutató jelenségeknek, amelyek román kultúrában Kárpátokon-innen terebélyesedtek mozgalommá. Egybevágó kutatási eredményeik összhangja sugallta tehát a magyar anyanyelvű Engel Károlynak, hogy osztatlan tisztelettel tekintsen a szomszéd nép teljesítményére is, és hogy vizsgálódásai irányvonalát az a felismerés határozza meg, miszerint Erdély területén a magyarra való utalás hiányában aligha lehet hitelesen a román műveltségről szólani, hasonlóképpen a magyarról sem a románra való utalás nélkül. Érthető tehát, ha Köllő Károly eddigi munkássága során miért helyezte a főhangsúlyt a zavartalan békés együttélés időszakaiban kiteljesedett gyümölcsöző és kölcsönösen előnyös együttműködés tényeinek a felmutatására. A *Confluenţe literare* (Irodalmi összefonódások) című kötet is ebbéli szándékának a jegyében állt össze: részben már eredetileg is románul írott tanulmányokból, részben pedig olyanokból, amelyeket először magyar folyóiratok hasábjain jelentetett meg. Mivel a szerző az anyanyelvén és a románon kívül a hazai latinitás világában is otthonosan mozog, módjában áll, hogy hitelesen és a tárgyi követelményekhez mérten kövesse nyomon az erdélyi népek művelődési életének páthuzamos jelenségeit. Egyébiránt erre az adottságára utal a tanulmány kötet alcíme is, hisz azt jelzi — Adrian Marino magvas előszavának meghatározásával élve —,

hogy a gyűjtemény „a két műveltség és a két irodalom kapcsolatok történetének mind a romániai, mindpedig magyarországi viszonylatban hiányzó láncszeme" (5) kíván lenni.

Kétségtelen ugyanis, hogy egy ilyen jellegű összefoglaló mű beszédes bizonyítéka lenne a két műveltség egymásrautaltságának, mivel évszázadok során egyazon szellemi tevény éltető erejéből táplálkoztak, azaz magától értetődő természetességgel fonódtak össze.

Köllő Károly eleve nem kirakatelőnyekből „csipegette össze" tézisei bizonyítására könyve tartalmát, hanem szinte minden tanulmánya több, mint két évszázad olyan jelentős erdélyi magyar irodalmi mozzanatokról szól, amikor az erdélyi román műveltség hasonló vajúdások, érdekazonosságok sodrában pallérozódott. Sőt mitöbb, egyik-másik kulcsfigurája — például Halici Mihály — a kettő közül sarkítottan az egyik műveltség pászmájába sem sorolható be. Mondanunk sem kell talán, hogy szinte mindegyik számottevő erdélyi magyar személyiség kapcsolatépítése során utat talált a román művelődési élet felé is, miként a román szellemiség jelesei is — főként az Erdélyi Iskola képviselői — nézetbeli és — helyzetükből adódó vallásfelekezeti különbözőségeik dacára — minden további nélkül bőségesen merítettek a rendelkezésükre álló magyar forrásokból. Sokat nyomott az is a latban, hgoy a kapcsolatteremtés, illetve az esetleges viták valamennyiük számára otthonos közege a latin nyelvű írásbeliség volt. Ezért bizonyult kézenfekvőnek a szerző részére, hogy a magyar irodalomtörténet-írás első, latin nyelvű szakaszában bőségen román művelődési, illetve kapcsolattörténeti vonatkozásokra is bukkanjon a kérdéses művekben. Köllő Károly könyve ezek szerint jobbára új, eddigelé kiadatlan adalékokat sorakoztat fel egy sereg író életére és munkásságára vonatkozóan a newtonianus Grigore Maior, görög katolikus püspöktől kezdve Csokonai Vitéz Mihályon keresztül Madách Imréig és I. L. Caragialéig, s mintegy az elmondottakból leszűrhető végkövetkeztetés gyanánt *A magyar irodalom román fogadtatásának másfél évszázada*. A fejtegetések, az adatok összefüggéseinek feltárása egyik irányban sem részrehajlóan, hanem a szintiszta erudícióban, a tények tiszteletében, az „asztalra kitett könyv" tanúságtételében gyökeredznek... A tanulmányok a korabeli dokumentumok szabatos keresetlenségét közvetítik, s sohasem tévednek a mondvacsinált feltételezések ingoványos talajára. Sokan abban a tévhitben élnek, hogy az ilyesfajta vállalkozás csak ósdiasan vontatott, az olvasó szemeit óhatatlanul lekoppantó próbálkozásában fenekelhetik meg. Ámde tallózzanak a szóban forgó könyv lapjain, és bizonyára reá fognak érezni arra, hogy bármelyik értékes dokumentum mennyire sok pátoszt, micsoda megcáfolhatatlan lendületes érvelést rejteget magában. Vitathatatlanul köztudomású tény, hogy a múlt idők homályába veszett történéseknek már-már számtani igénnyel való pontosítása — lettlégyen az akár kézirati hagyatékkal, akár egy-egy jelentős irodalmi személyiséggel kapcsolatos adat — annak az irodalomtörténeti iskolának módszerbeli ismérve volt az elmúlt félévszázadban Kolozsvárott, amelynek alapjait a már említettek, nevezetesen Jancsó Elemér és Iosif Pervain professzorok raktak le. Köllő Károly következésképp most ismertetett könyvével mindenekelőtt az ő emlékünknek, valamint az általuk annyira szorgalmazott irodalomtörténeti adatgyűjtés becsületének adózik tisztelettel.

VALENTIN TAȘCU

KÁZMÉR MIKLÓS, **Régi magyar családnevek szótára. XIV—XVII. század**

Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1993. 1176 l.

A mindenkori névtani kutatások megbízható alapját képező családnévtörténeti adattár, szótár igénye az eddigiek során már több alkalommal is határozottan körvonalazódott a magyar antroponímia önreflexiójának homlokterében. E névtani szükségszerűség hiánya természetesen egyfajta pozitív feszültségkeltő hatással jelentkezett a tudományszak életében, hisz köztudott, hogy a múlt században megindult európai névtani célú adatfeltárás napjainkra lehetővé tette több nemzeti —

német, ólengyel, brit, szláviai, román — családnévszótár megjelenését is. Ezzel szemben — jóllehet a magyar szinkrón és diakrón síkú névtani kutatások eredményei is magukban hordozták nemzeti családnévszótárunk megannyi lehetőségét — napjainkig mégsem kerülhetett sor annak megírására, összeállítására.

Hosszú várakozás után névtudományunk végül is Kázmér Miklósnak, a széles körben ismert „sajátosan névtani profilú kutatónknak" nem régóta megjelent szótárkiadványával törleszthette az előbbiek során jelzett régi adósságát. A tudományos eseményszámba menő családnévszótár megjelenése kapcsán a legnagyobb elismerés illeti meg a szerzőt, aki mint nagytapasztalatú névkutató, nyelvész, filológus rendhagyó módon egyedül vállalkozott egy ma már csak több kutató közreműködésével elképzelhető, átfogóbb jellegű, nagyobb tudományos súlyú és jelentőségű szakkiadvány összeállítására.

Hiányt pótló legújabb tudományos munkájáról mindenekelőtt el kell mondanunk, hogy az szervesen illeszkedik be eddigi kutatási területébe, névtani munkáinak sorába, amelyek között elsősorban olyan önálló kötetei említhetők meg, mint az *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei* (MNyTk. 95. sz. Bp., 1957) vagy *A „falu" a magyar helynevekben XIII—XIX. század* (Bp., 1970).

A szerző főművének tekinthető első magyar családnévszótár két egymással szervesen összefüggő szerkezeti egységből áll. A tulajdonképpeni szótári részt ugyanis az *Előszó* (3), a *Tájékoztató* (4—8), a *Szakirodalom, forrásjelzések, egyéb rövidítések* (9—17), valamint a *Levéltári forrásjelzések* (18—9) előzi meg. Ezek részletesen tájékoztatnak az őket követő terjedelmes szótári anyag (21—1172) megszerkesztésének elméleti és gyakorlati kérdéseiről.

A bevezető részek központi tételeként azt a komplex célrendszert kell kiemelnünk, amely a szótárkoncepció alapjaként a következőképpen fogalmazódik meg: „. . . a XIV—XVII. századi magyar eredetű, illetőleg magyarból is származtatható családnevek számbavétele Moldvától Felsőőrig, Szlavóniától az északi megyékig; a magyar nyelvtörténet, ezen belül a névtörténet (számos esetben a történettudomány, főként a művelődéstörténet, a történeti néprajz, a genealógia) számára szótár formájában hozzáférhetővé tenni régi magyar családneveink ortográfiai, hangtani és alaktani változatait, illetőleg a pontos forrásjelzéssel elvezetni a kutatókat egy-egy családnév publikált (és részben levéltári) forrásaihoz; a számbavett családnevek magyar eredetének igazolása vagy legalábbis valószínűsítése [. . .]; a nagyközönség számára tájékoztatás: az érdeklődő ugyancsak hozzáférhessen a régi hiteles adatokhoz és megbízható magyarázatot kapjon számos — mai szempontból motiválatlan — családnév eredetéről" (4).

E célkitűzés megvalósítására Kázmér Miklós az európai lexikográfiai gyakorlatból már jól ismert ún. történeti-etimológiai családnévszótárak általa kialakított változatában tesz kísérletet. Újszerű szótártípusának kettős „családnévtörténeti adattár" és „etimológiai szótár" arculatát a külföldi szótárelőzmények: P. H. Reaney: *A Dictionary of British Surnames*. London, 1958; Josef Karlmann Brechenmacher: *Etimologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen I—II*. Limburg, 1957—63; Hans Bahlov: *Deutsches Namenlexikon*. München, 1981 — tudományos szempontjainak és elveinek a magyar nyelvtörténeti szótárak, elsősorban a Magyar oklevélszótár és az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár adattári jellemzőivel ötvözve alakítja ki.

Szótártípusa sajátos lehetőségei és keretei közepette vizsgálja és tárja fel tulajdonnév-állományunk diakrón síkon kirajzolódó, magyar névadási modell alapján keletkezett XIV—XVII századi rétegének egyik legfontosabb névtípusát, „a kételemű neveknek azt a tagját, amely jelzőként járul a korábbi egyelemű névhez: *Kewmywes* Janos, *Hayas* Peter; a latin írásbeliségben: Johannes *Kewmywes*, Petrus *Hayas*" (5). A *Szakirodalom, forrásjelzések, egyéb rövidítések* meg a *Levéltári forrásjelzések* adatai tájékoztatnak arról a páratlan gazdagságú forrásanyagról, amely a kialakulása és megszilárdulása folyamatában tetten ért névtípus vizsgálatai alapján áll.

A forrásokból a szótár meghatározott névtörténeti, nyelvtörténeti céloknak megfelelően, a korabeli magyar nyelvterület egészét átfogva szűri ki névanyagát, amelynek elemei több időpontból, több földrajzi pontról, több helyesírási, hangtani alaktani változatban bukkannak fel. Az így föltérképezett családnévállomány a jól ismert ábécé szerinti lexikográfiai elrendezésben, szócikkes formában kerül bemutatásra. A kötet fülszövegének állítása szerint összesen 9800 szócikkbe sikerült belesűríteni az ennél jóval nagyobb számú névalakok sokaságát, amelyek egy-

séges nyelvi norma hiányában a korabeli földrajzi tagoltság függvényében mutatják be régi magyar családneveink állományát.

A feltárt nyelvi tényanyag szócikkekbe való rendezésének alapelve a „többszempontú lexikográfiai bokrosítás". Ennek köszönhetően a következő névegyedek mind egy szócikkbe kerülnek: „... a) egy-egy családnév minden ortográfiai változata: *Varga:Varga, Vargha, Warga, Wargah, Uarga; Sebők:Sebewk, Sebok, Sebewk, Sebeok, Sebők;* b) minden hangtani változata: *Fülöp-Fülöp, Fülep, Fölep, Fülüp, Filip, Filöp; Szűcs:Szűcs, Szőcs, Szülcs, Szölcs;* c) a vagylagos etimológiájú nevek: *Sebes* < *Sebes* /a *Sebestyén* becéző alakja/ /*sebes*[1] 'gyors' / *sebes*[2] 'sebhelyes'; *Dobai* < *Doba* / *Dobó* hn. + -i mn.-képző" (8).

Az ilymódon szerveződő szócikkek névváltozatait a *címszó* reprezentálja, amely mint a tudományos leírás alapvető kategóriája „... a mai köznyelvi kiejtést tükröző mai helyesírással szerepel" (7), mintegy egységesítve a valamikori névváltozatok sokszínűségét. Helyesírásrendszerünk hagyományos elve alapján máig is őrzött családnévváltozataink korai sokaságából csupán a ma is élő hangtani változatok: Fazekas:*Fazokas;* Kerékgyártó:*Kerékjártó* valamint az ortográfiai változatok nehezen azonosítható és nehezen ejthető esetei: Szabó:*Zabo;* Zsolnai:*Solnai* stb. lépnek elő *utaló címszókként.*

Az egyes szócikkek a szótártípus jellegének megfelelően szintén kettős tagolódásúak. A kiadvány „családnévtörténeti adattár", illetve „etimológiai szótár" lényegét meghatározó adattári és szófejtő részekből tevődnek össze.

A bevezető adattári részek életre keltik a XIV—XVII. századi irásgyakorlatban rögzített kételemű személynévállományt kiemelve annak családnévi elemét. A részben magyar, részben latin szerkezetekbe ágyazódó családnevek térbeli-időbeli elterjedtségéről a névadatokat megelőző, a lejegyzés időpontját közlő évszámok, illetve az azokat követő forrásjelzések földrajzi információanyaga tájékoztat bennünket, például: *Szeredai* 1507: Blasius *Zerdaij* (SzékOkl. 5:39), 1508: Blasio *Zerdaij* (i.m. 3:169), 1602: /*Szerdai* Mihály/ (i.m. 5:277), 1603: Andreas *Zereday* (GenFüz. 2:43), Michael /*Szeredaij*/ (SzékOkl. 5:260), 1607: Andreas *Zeredaij* (i.m. 4:172), 1616/?: Martinus *Szereday* (TörtTár. 1888. 202), 1621: *Zereday* András (Erdélyi SzT. 2:276), *Zereday* János (i.m. 3:551), 1625: Michäel *Szerdaj* (Nagyszombati Matricula 13), 1626: Michael *Szerdai* (i.m. 18), 1669: *Szeredai* Mihalj (Erdélyi SzT. 3:568), 1690: *Szeredai* János (TörtTár. 1881. 143), 1705: /*Szeredai* János/ (Prot. egyháztört. 13:98), 1713: *Szeredai* Péter (OL Küküllő m. 34), 1720: Stephanus *Szereday* (OL Kassa 140), 1725: *Szerday* 178 (Gömör m. 3:335).

A szócikkek következő részében a vizsgált névtípusra koncentrálva Kázmér Miklós módszeres szófejtőként deriti ki az adatolt belső keletkezésű családnevek „relatív eredetét". Az egyes családnevek magyar eredetét, illetőleg azt, hogy azok magyarból is származtathatók „... magyar köznévi vagy magyar tulajdonnévi: személynévi vagy helynévi előzmény kimutatásával ..." bizonyítja (6). Etimológiai fejtegetéseit a családnévadási szituációk motivációs tényezőinek a kikövetkeztetésével zárja le.

Az etimológiai szócikkrészek segítségével a szótár a különböző eredet szerinti és motivációs névtípusok keresztmetszetében mutathatja be a korabeli magyar családnévadási modell elemeinek és működési törvényszerűségeinek összefüggő rendszerét. A magyarság világszemléletének egyik sajátos vetületét is tükröző névadási modell legismertebb személynévi eredetű névtípusaként kiemelhetjük az apanévből származó családnév típusát, amely a középkori írásbeliség és jogrend elterjedése folyamán az egyik legadekvátabb nyelvi jelnek bizonyult a korai egyelemű személynevek azonosító, megkülönböztető funkciójának a felerősítésére és az öröklődési jogszabályok megkövetelte családi összetartozás jelölésére.

A névadási modell működési rendjében lassan-lassan öröklődővé váló *apanevek* vagy alapalakban vagy különböző névváltozatokban minősültek át családnevekké, újabb nyelvi ismérvekkel gazdagítva a vizsgált névtípus szerkezetét, amely a középkori névhasználatban sok-sok altípus együttesében konkretizálódott. Így többek között az alapalakban előforduló apanév mint családnév kategórián belül két réteg figyelhető meg: a) világi nevek: *Aba, Akalos, Ákos, Aladár, Alajos, Alárd, Alinán, Álmos, Apa, Apor* stb., valamint b) egyházi nevek: *Ábel, Ábrahám, Absolon, Ádám, Adorján, Ágoston, Akác, Albert, Amadé, Ambrus* stb. csoportja. Tulajdonnév-rendszerünk öneröből építkező részlegében ez a réteg képezte az alapját két további névtípus kialakulásának a nyelvi gazdasá-

gosság törvényének függvényében. Ezek egyrészt a világi és egyházi apanevek származékai, mint: Apa: *Apacs*, Bács: *Bacskó*, Bada: *Badócs*, Baj: *Bajó*, Bán: *Bana, Bánes, Bancsó, Bánk, Bankó* stb. és Ábrahám/Absolon: *Ábócs, Abos*, Ábrahám: *Ábrók*, Acintos: *Ackó*, Ádám, Adorján: *Adacs, Adó, Adók*, Ágoston: *Aga, Ágó, Agócs, Ágócs, Agod, Ágos* stb., másrészt *az apanév különböző összetételei*, amelyek közül az apanév és a *fi* szócska alakulatait emeljük ki csupán, mint a) világi: *Abafi, Adfi, Apafi, Bánfi, Bedefi, Beriszlófi, Botfi, Budafi, Csikifi, Dorogfi* stb. vagy b) egyházi: *Albertfi, Amadéfi, Andrásfi, Antalfi, Balázsfi, Bálintfi, Barabásfi, Bartafi, Benedekfi, Benefi* stb. nevek típusait.

Az apanévi családnévtípus néhány kiragadott variánsa természetesen csak részben utalhat a szótár névtípusokban gazdag valódi értékeire. De úgy gondoljuk, hogy mindenképpen fölhívhatja figyelmünket szókészletünk belső eredetű tulajdonnévi rétegének rendszertani jellemzőire.

Hogyha pusztán az elmondottak alapján próbáljuk összegezni Kázmér Miklós hungarocentrikus családnévszótárának jelentőségét, akkor mindenekelőtt ki kell hangsúlyoznunk a tudományos kutatások folyamatában betöltendő határkő szerepét: A modern lexikográfia elméleti és gyakorlati apparátusa segítségével közétett négyszáz évnyi magyar családnévanyag, személynévanyag ugyanis felbecsülhetetlen értékű tudományos kutatási lehetőségeket kínál nemcsak a magyar, hanem az európai névtani, nyelvészeti, művelődéstörténeti, történettudományi, történeti néprajzi, genealógiai vizsgálatok számára egyaránt.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

RÓNAI BÉLA, Zselici nyelvatlasz. Nyelvföldrajzi vizsgálatok a Zselicben

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja és a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Pécs, 1993. 630 l.

A magyar nyelvjárások atlaszának megjelenése óta a dialektológusok érdeklődése mindinkább a regionális atlaszok felé fordult. A nyelvterület egészét (többkevesebb sikerrel) átfogó nagyatlasz, mondhatjuk, ideális körülmények között készült, ha munkálatait azokkal a nehézségekkel vetjük össze, melyekkel a későbbi atlaszíróknak kell(ett) megküzdeniük. Mint a magyar tájnyelvi atlaszok sorára, a Zselic regionális atlaszára is igaznak tárthatjuk a kaján nyelvészviccet: — *Miért nem a Magyar (Román) Posta bábáskodásával születnek a nyelvatlaszok? — Mert még a postásoknak sem lenne idejük kihordani őket.* — Igaznak tarthatjuk, mert Rónai Béla hatalmas munkája is csak a kézirat elkészülte után tíz évvel került nyomdába, és ugyan jelentőségéről, módszertani újításairól többen is írtak (l. Imre Samu, MMNyjR. 31; Balogh Lajos—Király Lajos, SomNyA. 8—9; DialSzimp. 190), de a szélesebb közönség csak most vehette kézbe a méreteiben és kivitelezésében is impozáns kötetet.

A kötetet bevezető tanulmány (9—56) alaposan foglalkozik a gyűjtés és feldolgozás módszertanának sok fontos és kevésbé fontos kérdésével, mint a kísérleti kérdőív kialakítása, a gyűjtés gyakorlati megszervezése (az adatközlők kiválasztása és tájékoztatása a munka céljairól), az anyanyelvjárási gyűjtés előnyei, az aktív indirekt gyűjtés korlátai, a térképlapok formai kérdései, a kérdőív címszavainak az adatgyűjtést megkönnyítő asszociációs összefüggései kialakítása stb. Az atlaszhoz egyik lektora, Deme László írt ajánlást (6—8), amelyben kiemeli, hogy a regionális atlaszok sűrű, sőt lehetőleg teljes hálózata teszi lehetővé a speciális mikrotáji vizsgálatokat. A magyar nyelvjárások atlasza e táj esetében még az átlagos 10%-os sűrűségnél is kevesebb gyűjtőpontról, csak a települések 7,5%-ának nyelvjárásáról tudósít térképlapjain. A szükségszerűen elnagyolt, „madártávlati" képet a regionális atlaszok árnyalhatják, tehetik pontosabbá. Nemcsak ez lehet azonban a kisebb tájegységeket kutató dialektológus feladata. A regionális nyelvjárási gyűjtés — éppen

a feladat „szűkebb" volta miatt — kiváló alkalmat nyújt a legkülönfélébb nyelvföldrajzi kísérletek próbájára. Rónai Béla élt is ezzel a lehetőséggel. Röviden áttekintem egy-egy fontosabb tétel kiemelésével, milyen elvek és módszerek alapján készítette el sokéves gyűjtőmunka után a szerző atlaszát.

1. A gyűjtés a 60-as években több mint hat évet vett igénybe. A közel 900 szavas kísérleti kérdőív anyagának 524 kérdésre csökkentésében a próbagyűjtések megfigyelésein túl Deme László és Imre Samu volt Rónai segítségére a nagyatlasz (elő)munkálatainak tapasztalataival. Az adatok ellenőrzése során az anyag 3—10%-át kellett általában újrakérdeznie, majd az atlasz végleges megformálása előtt másodszor is, immár csak 36 kutatóponton végzett ellenőrző gyűjtést.

Az adatközlők száma 733 volt, egy faluban átlagosan 13 személy, átlagéletkoruk 57 év. Foglalkozásukra nézve nem differenciálta az adatközlőket, túlnyomó többségük földműves, a gyűjtés időszakában a helyi termelőszövetkezet dolgozója vagy nyugdíjasa volt. A kisszámú iparos is helyben dolgozott, ingázók, városi munkások stb. csak elvétve fordulnak elő a névsorban, így a nyelvhasználat foglalkozás szerinti szociológiai kötöttségének vizsgálatára az atlasz adatai nem kínálnak lehetőséget.

A szerző az adatgyűjtés során előnyösebbnek találta az egy időben több adatközlővel való munkát, mert a fölkért adatközlőt könnyen kisegíthették memóriazavarából, de többször előfordult az is, hogy csak vita során sikerült megválaszolni egy-egy kérdést. A nem helyi születésű, „névtelen" (azaz a névsorba fel nem vett, a gyűjtés során csak olykor közbeszóló) adatközlők mint informátorok nem egy esetben nagy segítséget nyújtottak a vitás kérdések tisztázásában. De saját nyelvjárásukról sokszor a helybeliek is képesek voltak informátorként beszélni, hiszen a diglosszia és a 45 utáni migrációs folyamatok révén szembesülhettek a nyelvhasználati különbségekkel.

2. A Zselici nyelvatlasz gyűjtőterülete három megyére terjed ki (Baranya, Somogy és Tolna megye), tehát szélesebb körzetből ad közre adatokat, mint címéből sejthetnénk. A MNyA. és a Zselicség kutatópontjai közül csak három azonos, az ellenőrző gyűjtőhelyek között szintén három található meg a nagyatlaszban is. Balogh Lajos és Király Lajos atlaszából (SomNyA.) ugyan 22 gyűjtőpont azonos a zselici atlaszéival, de éppen speciális jellege miatt csak hét címszó egyezik meg a két atlaszban, míg a MNyA.-val az egyezés sokkal nagyobb arányú: 156 címszó, tehát a Zselici nyelvatlaszban a közös anyag kereken 30%-ot tesz ki. Mégis csak egyetlen térképlapon mondanak az adatok ellen egymásnak, illetve többször eltérés mutatkozik a lexikai fővátozatok megítélésében és — a fonémaváltozatok körében — a diftongusok lejegyzésében (a Zselici nyelvatlaszban kissé nyíltabbak a kettőshangzók).

3. Minden térképlapon — a MNyA. szerkesztési módjához híven — szerepel a kérdés típusa, arányaiban a következőképpen: szóföldrajzi 364 (70%), alaktani 102 (18%), hangtani (12%). A szerző nem követte a MNyA. eljárását az adatok sorbarendezésének elvében, azaz nem mindig a nyelvjárásiasabb forma áll a köznyelvihez inkább hasonló előtt, mert tapasztalatai szerint a helyi nyelvjárások változása egyenlőtlen, a kutatópontok között archaikusabb, illetőleg a köznyelvhez közeledő nyelvjárások is vannak, ezért az adatok sorrendjét sokszor csak közbevetőlegesen rögzíthető gyakoriságuk alapján határozta meg.

Az atlasz anyagának legjelentősebb része lexikai jellegű, leginkább néprajzi tematikájú kérdésekkel. A lexikai térképlapok közel háromnegyede változatos realizációt mutat. Hét nagyobb témakörre osztható fel a szókészleti anyag: 1. A település, a ház és környéke; a lakás és berendezése; gazdasági épületek. 2. A konyha és a táplálkozás, benne a kenyérsütés és a disznóölés. 3. A gazdálkodás: növénytermesztés, állattartás, népi mesterségek (főként a kendermunka). 4. Vadon élő növények és állatok. 5. A falu, a család élete: születés, házasság, halál; az év ünnepei; ünnepi szokások; viselet. 6. Hiedelemvilág; népi orvoslás; népköltészet. 7. Lelkiállapotok; testi-lelki tulajdonságok, fogyatékosságok; cselekvések.

A gyűjtőterület nyelvjárásait leginkább jellemző hang- és alaktani jelenségek csak kisebb arányban jelennek meg az atlaszban: 1. Az *ö*-zés, az *ö*-zés felbomlása. 2. A kettőshangzók megléte-hiánya. 3. Az *á* hangszíne. 4. Az *á* utáni és az *á* előtti *o*-zás. 5. A *j*-vel szemben mutatkozó *gy*-zés, *ty*-zés. 6. A *v* zöngésítő hatása, illetőleg zöngétlenülése. 7. A mássalhangzók, különösen az *l* kiesése és a hozzákapcsolódó jelenségek. 8. Tőtani jelenségek. 9. Ige- és névszóragozás. 10. A szóképzés két jellegzetes módja.

4. Rónai Béla külső, szociológiai (migráció, oktatás, egyházak, közigazgatás) és belső, pszichológiai (a nyelvjárás stigmatizáló aspektusa) tényezők alapján a diglosszia jelenségét a nyelvhasználat szituatív kötöttségét sem figyelmen kívül hagyva tartja vizsgálhatónak. Hangsúlyozza, hogy a gyűjtést a válaszok kiszámíthatatlanságának tudatában kell végezni, és ez a tény kell hogy meghatározza a feldolgozást is. Külön fejezetben foglalkozik a magyar—német bilingvizmus kérdésével, amely három túlnyomórészt és hét kisebb részben németek lakta település nyelvhasználatát az areális nyelvészet számára is tanulságos kölcsönhatások alapján vizsgálja.

5. Rónai Béla számára Végh József *Őrségi és hetési nyelvatlasz*ának bevezető tanulmánya adta a regionális nyelvatlasz elvi-elméleti kérdéseinek megfelelő taglalását, de munkája gyakorlatában túlhaladt a falu nyelvjárási képét rögzítő statikus megközelítésen a dinamikusabb elemzés irányába. Három szempontból is továbblépést jelent a Zselici nyelvatlasz a mintájául szolgáló MNyA.-hoz és ÖHA.-hoz képest. Először: különbséget tett az ősi, folyamatos lakosságú és az újratelepült vagy -telepített falvak között. Másodszor: a zselici kutatópontokon kívül felvett 16 kontrollpontot is, amelyek a központi gyűjtőterülettől közelebb-távolabb fekvő települések vizsgálatán keresztül a Dél-Dunántúl nyelvjárási jelenségeinek elterjedtségére is némi fényt derít. Végül harmadszor: szakított a nagyatlasz eljárásával, és nem a falu archaikus, viszonylag megbontatlan nyelvjárási állapotát igyekezett rekonstruálni, hanem a diglosszia jelenségét szem előtt tartva teljesebb nyelvi képet kívánt megrajzolni, mindeközben pszicholingvisztikai megfigyelésekkel és elemzésekkel gazdagítva a nyelvjárási gyűjtés módszertanáról szóló irodalmunkat. A Zselici nyelvatlasz nem az első a regionális nyelvföldrajzi munkák sorában, de szemléletének és megoldásainak példája remélhetőleg hatni fog megszületendő atlaszaink szerzőire.

BODÓ CSANÁD

SZABÓ JÓZSEF, **Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek**

Dél-alföldi évszázadok. 3. Békéscsaba, Kecskemét, Szeged, 1990. 418 l.

Szabó József könyve a Magyar Nyelvjárások Atlasza utáni időszak nyelvjárástani irodalmának egyik legkiválóbbika. Az atlasz megjelenése óta eltelt időben született ugyan számos nyelvjárási leírás, tájszótár, összegező és résztanulmány, de olyan munkával, amely az atlaszt — eredeti céljának megfelelően — éppen nyelvföldrajzi vizsgálat tárgyává, eszközévé tette volna, és éppen nyelvföldrajzi alapon vont volna le nyelvjárási következtetéseket, nemigen találkozunk.

Vizsgálatainak tárgyát a belső nyelvjárásszigetek képezik, vagyis Szabó az olyan települések tájnyelvét fogja vallatóra, amelynek lakossága valamely más nyelvjárásterületről költözött át egy másik nyelvjárástípus vidékére. Ezek vizsgálata — mint hangsúlyozza — akkor is fontos, ha ismerjük az eredeti nyelvjárást, de főleg településtörténeti szempontból még több eredménnyel kecsegtet, ha nem ismerjük vagy csak hozzávetőlegesen ismerjük a népcsoport eredeti lakóhelyét. Ha ugyanis a kövületként megmaradt, eredeti nyelvjárási jelenségeket valaki összegyűjti, akkor összességük vallomása alapján kísérletet tehet annak kikövetkeztetésére, hogy vajon honnan, melyik vidékről kerülhetett a szóban forgó lakosság mai lakóhelyére. De még ha ismerjük is az eredeti lakóhelyet, mint például a bukovinai székelyek esetében, az adatok feltárása a szóban forgó nyelvjárás további alakulásának, fejlődésének adott szakaszában mind nyelvünk történetének, mind a különböző tájszólások egymásra hatásának vonatkozásában is lényeges nyelvjárási ismereteket szolgáltat. Választ ad többek között arra is, hogy miért olyan tarka a nyelvföldrajzi kép, mint amilyen. A Fekete-Körös völgyi Tárkány

nyelvjárásában pl. a *hova?* kérdésre felelő határozórag két alakú: *-ha, -he.* E határozóragok formája két nyelvjárástípus határozóragjainak alaki keveredése alapján keletkezett. Az eredetibb mezőségi nyelvjárásterületen is az *o : a,* illetőleg az *ö: e* megfelelés következtében kétalakú a rag: *-haz, -hez,* a környező bihari nyelvjárásban viszont a rag alakjából hiányzik a *z: -ho, -he, -hö.* A környező falvak más típusú nyelvjárása ugyanis óriási hatással van a belső nyelvjárássziget nyelvének további alakulására. A fejlődés az egységesülés, a felszívódás irányába hat. Mindez természetszerűleg csupán a belső nyelvjárásszigetre érvényes. A (külső) nyelvjárássziget esetében a magyar nyelv egyik nyelvjárására a környező idegen nyelv hat, ennek következménye nemcsak a divergens nyelvjárás-fejlődés, hanem végső esetben a teljes elrománosodás, elszlávosodás stb.

Nem véletlenül említek műszóként *belső nyelvjárásszigetet,* illetőleg *nyelvjárásszigetet* megjelölést, szemben az Imre Samutól ajánlott és könyvében Szabó Józseftől *nyelvjárásszigetet,* illetőleg *nyelvszigetet* műszók helyett. Nem tudom, hogy ez utóbbiak miért utalnának jobban „az általuk jelölt fogalom tartalmára" (25), hiszen a magyar nemzeti nyelv szemszögéből mindkettő *nyelvjárás,* az is, amely szigetként ugyanazon nyelv egy másik nyelvjárásának környezetében található, és az is, amely szigetként szintén más, de idegen nyelvi környezetben fordul elő. A dél-erdélyi Oltszakadát magyar nyelvjárása nem a magyar, hanem a román nemzeti nyelv szempontjából „nyelvsziget", román környezetben szigetként egy másik nyelv.

A kutatás céljának meghatározása után a szerző a kutatás hazai magyar előzményeit tekinti át, de vázlatosan összefoglalja a kérdés német és a szovjetunióbeli történetét, s e kutatások hasznosítható tanulságait is, majd rátér tulajdonképpeni céljának megvalósításához. A MNyA. adatai alapján, az adatok összevetése révén nyelvföldrajzi módszerrel megállapítja, melyek azok a kutatópontok, amelyek nyelvjárásszigeteknek tekinthetők. Ennek érdekében a MNyA. kutatópontjai közül 112 település anyagát dolgozza fel (az atlasz kutatópontjainak mintegy negyedét, csaknem negyedmillió adatot!), de elvileg a MNyA. összes kutatópontjainak anyagát is szemelőtt kellett tartania, gyakorlatilag mindazokat a nyelvterületeket, amelyek a nyelvjárásszigetek eredeti tájszólásvidékeként számításba jöhettek. A vizsgált kutatópontok között 29 nyelvjárássziget jellegű települést állapít meg. Az atlasz anyagának a feldolgozása után mindegyik nyelvjárásszigeten további gyűjtést végez. A feldolgozás során e nagymennyiségű nyelvjárási anyagnak — az adatok statisztikai értékét is figyelembe véve — hangtani, alaktani és szókészleti szempontú elemzését végzi el. Az egyes nyelvjárásszigetek körül minden irányba több kutatópontot is kijelölve a nagyatlaszból kiválogatott magyarországi helységeket öt csoportra osztotta be. Ezek alkotják a feldolgozás egyes fejezeteit: I. Északi és középkelet-dunántúli nyelvjárásszigetek, II. Duna-Tisza közi nyelvjárásszigetek, III. Tisza menti (palócos-jászos) nyelvjárásszigetek, IV. Átmeneti jellegű nyelvjárások a Jászság vidékén, valamint a Tisza középső folyása mentén és egy középtiszántúli nyelvjárássziget, V. Néhány délkelet-magyarországi nyelvjárássziget. Külön, számozatlan fejezetet szentel a jugoszláviai nyelv(járás)szigeteknek.

A nyelvjárásszigetek nyelvi anyagát Szabó részletező aprólékossággal, igen körültekintően elemzi. Azok a következtetések, amelyek egy-egy település nyelvjárása, s a lakosság származási helyének kijelölése vonatkozásában megállapít, igen meggyőzőek. S akinek lankad a figyelme, esetleg fogytán a fegyelme, hogy átverekedje magát az adatok ezrein, kitűnő összefoglalást talál a *Vizsgálat áttekintése* című fejezetben (291—318). A vizsgált 29 nyelvjárásszigetet a vallás, a származási hely és az adott nyelvjárásszigeten végbement nyelvi-nyelvjárási változás szerint különíti el, csoportosítja. Tipologiai szempontként azért szerepel a vallás, mert a más vidékre került lakosság vallását az új környezetben sem szokta feladni. A vizsgált nyelvjárásszigetek többsége katolikus, néhányuk vallási tekintetben megosztott. Ez utóbbira jellemző, hogy a lakosság nemegyszer különböző vidékről települt. A származási helyet véve figyelembe a nyelvjárásszigetek többsége palócos-jászos jellegű, de a lakatlanná vált területek benépesítésében a szegedi és a Szeged környéki, valamint a Dunántúl északi és nyugati területe is szerepet játszott. A későbbiekben egy-egy új település nyelvi arculata attól függően formálódott, hogy a kibocsátó tájszólást tekintve milyen volt a lakosság összetétele. Ha a helység népessége egységesen ugyanazon vidékről települt, akkor e településeket Szabó *homogén típusú* nyelvjárásszigeteknek nevezi. Ha egy-egy helység lakossága két vagy több nyelvjárástípus vidékéről költözött be, mely egyfajta belső nyelvjáráskeveredéshez is vezetett, akkor az ilyen nyelvjárásszigetek *keverék típu-*

súak. A könnyebb áttekinthetőség érdekében a szerző a magyarországi nyelvjárásszigeteket típusok szerint táblázatban is bemutatja.

Szükségtelen itt kitérnünk a könyv nyelvészeti és településtörténeti tanulságaira — tömören összefoglalja a kérdést a szerző (291—314) — inkább ejtsünk szót, hogy e modell-értékű könyv után, melyek lennének a romániai magyar nyelvjárások vonatkozásában is a „további feladatok". Könyvében a szerző ugyanis csupán azokkal a magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetekkel foglalkozik, amelyek a MNyA. kutatópontjai között szerepelnek. Ezeken túl még számos nyelvjárássziget található mind Magyarországon belül, mind a környező országok magyar nyelvjárásterületein, melyeknek vizsgálata, éppen Szabó József módszerével, még ezután elvégzendő feladat. A romániai magyar nyelvjárások viszonylatában csupán példaként említhető Désháza, Magyardécse, a bukovinai székely lakosságú Csenakeresztúr mellett, elsősorban a Bánság telepesfalvai jöhetnek számításba. Vizsgálatukra megnyílt a lehetőség a Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza kutatópontjai, továbbá a 68 falura kiterjedő, abszolút sűrűségi bánsági táji nyelvatlasz kéziratos anyaga alapján. A falvak nyelvjárásának hangtani feldolgozása máris megtörtént (l. Vöő István, *A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere.* Buk., 1975.).

A kötetet az adatközlők jegyzéke, szövegmutatványok, helységnévmutató és a felhasznált irodalom hosszú sora követi. Ez utóbbit áttekintve az olvasó meglepődve tapasztalja, hogy kiesik a szerző figyelmének homlokteréből éppen nyelvjárási tanulmányokban bővelkedő két folyóirat, a Magyar Népnyelv és a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, de általában — egy-két kivételtől eltekintve — az erdélyi nyelvjáráskutatók munkái is.

MURÁDIN LÁSZLÓ

Tiparul executat la Imprimeria „ARDEALUL" Cluj, c-da 426

Külföldi előfizetéseket elfogad: RODIPET S. A. Piaţa Presei Nr. 1, P.O. Box 33—57, Bucureşti, România; vagy az ORION SRL, Splaiul Independenţei nr. 202 A, Bucureşti; vagy az ORION SRL, Independenţei nr. 202 A, Bucureşti, România, P.O. Box 74—19, Tx 11989, CBT×R. (Fax (40) 13122425.

ÁRA:
magánszemélyeknek 350 lei
intézményeknek 700 lei

Studii şi cercetări de lingvistică şi istorie literară [l. maghiară] | **1717**